

Strangely

A MAGYARSÁG
NÉPRAJZI KAPCSOLATAI
A SZOVJETUNIÓBAN
ÉLŐ NÉPEKKEL

DR. VARGYAS LAJOS

A MAGYAR nép keletről jött mai hazájába Dél-Oroszország nagy síkságain keresztül. Rokonai, akiktől elszakadt és azok a népek, amelyekkel vándorlása közben érintkezett, ma is ott élnek azokon a területeken, amelyeken annakidején átvonult. Avval a világgal, amelyből származott, mai hazájában sem szakadt meg minden kapcsolata. A kultúra elemei szakadatlan földrajzi sorban vándorolnak egyik néptől a másikig s Kelet-Európa népei a rajtuk átvonuló kultúráramlatokat hozzánk is eljuttatták, annál inkább, minthogy a Kárpátokon áthúzódó fajrokonaik a magukkal hozott kultúrelemeket határainkon belül is közvetíthették a magyarsághoz. A magyarság viszont maga is adott át szomszédainak műveltségi javakat az együttélés folyamán, melyek kisebb-nagyobb távolságra tovább terjedtek Kelet-Európa népei közt. Természetes tehát, hogy a múlt század közepe óta nagy erővel fellendülő magyar néprajztudomány kezdettől fogva nagy érdeklődéssel foglalkozott a magyarságnak és a keleteurópai népeknek ezekkel a kapcsolataival. Az egyre alaposabb gyűjtőmunka folyamán felmerülő új és új anyagot minden időben igyekeztek a rokonnépek adataival összevetni, másrészt a körülöttünk élő és a rokonnépeket körülvevő népek anyagától elkülöníteni, minthogy mindig az volt a kutatás legérdekesebb problémája számunkra, hogyan lehet a rokonnépekkel közös, tehát ősi keleti műveltségi elemeket kiválasztani az ezeréves magyar néphagyományból. A kutatásnak ilyen szempontjai hozták magukkal, hogy a magyarság népi kultúrája és a keleteurópai népi műveltség közti kapcsolatok az egyes szakágak fejlettségéhez képest jelentős mértékben megvilágítást nyertek.

Az is természetes viszont, hogy a néprajznak nem minden ágában sikerült ez ideig egyenlően jelentős és megbízható eredményekre jutni a közös vonások felderítésében. Sem a magyar

néprajzi anyag, sem a keleteurópai nincs egyenlő alapossággal összegyűjtve. Egy-egy szakcsoporton belül, vagy egy-egy földrajzi területen rendelkezünk már kimerítő anyaggyűjtéssel, ezekre nézve már lehet véglegesnek látszó megállapításokat tenni, de még jelentős fehér foltok is vannak, melyek még alapos gyűjtőmunkára várnak, mielőtt összehasonlító kutatásba akarnánk belebocsátkozni. Látni fogjuk az alant következő összefoglalásban, hogy vannak nagy anyaggal bizonyított, meglepő eredmények, részletekbe menő egyezések, melyek ezer évnél nagyobb idő távolában sem homályosodtak el és ma is kimutathatók, sőt olyan műveltségi területek, melyek vizsgálata folyamán nem csak közös vonásokat állapíthatunk meg, de még a magyarság vándorútját is követhetjük az összefüggések alapján; és látni fogunk olyan eseteket is, ahol az összefüggésekre inkább csak rámutatunk anélkül, hogy a részletek tekintetében is kielégítő feleletet tudnánk adni. Esetleg éppen csak a nagy keleteurópai terület közös vonásaira hívjuk fel a figyelmet, melynek egyes esetekben a magyarság is résztvevő tagja, de további elkülönítést nem tudunk keresztülvinni. Magától érthető, hogy ez nem mindig a kutatások fogyatékoságából következik, hanem magából a dolgok állásából is.

Mindezek előrebocsátása után lássuk sorban, tudományágak szerint azokat az eredményeket, melyeket a tudomány mai állása szerint nyugodt lelkiismerettel bocsáthatunk az érdeklődő nagyközönség elé.

Népmese. Az újabbkori tudományos néprajzi kutatómunka a népmesegyűjtéssel indul meg Nyugat-Európában. Az a hirtelen fellángoló érdeklődés, mely a múlt század kezdetén ez iránt a műfaj iránt tapasztalható, nemcsak az egyes nemzetek népmeseanyagának alapos összegyűjtését számíthatja eredményei közé, hanem azt is, hogy a mese sajátos tartalmi és formai tulajdonságai az esztétikai érdeklődésen túl tudományos érdeklődést is keltettek, amelynek eredménye a mesekutatás hatalmas fejlődése, módszereinek kialakulása és ennek következtében egyre több probléma tisztázása. Minthogy a felgyűlt hatalmas anyag, az egyes típusoknak a legtávolabbi népeknél is jelentkező hasonló variánsai már korán megkövetelték a nagyszabású rendszerezést, hogy az eredet és vándorlás kérdésében tisztán lehessen látni, azért az anyagban való tájékozódás megkönnyítésére az összes népek ismert mesekincsét mesekatalógusokban

dolgozták fel, ahol az egyes típusok könnyen áttekinthető logikus sorrendben vannak elrendezve s mellettük mindenütt ott van az összes odatartozó változatok felsorolása. Ugyanez elkészült a típusokon belül szereplő kisebb elemek, az ú. n. mese-motívumok számára is. Nem kevésbé jelentős a mese elméleti kérdéseinek feldolgozása sem. Már korán feltűnt a kutatóknak a mesében megőrzött sok ősvallási elem és a mai ember gondolkozásmódjától annyira eltérő ősi lelkivilág. Ezeknek a magyarázata, összehasonlítása számos kutatót foglalkoztat, számos elméletet hívott életre s ha nem is vezetett mindig végleges eredményekre, de sok összefüggésre derített fényt és elősegítette a mesekutatás mai színvonalának elérését.

A népmesegyűjtemények után terjed ki az érdeklődés a népköltészet egyéb területeire, majd a szokásokra és legutoljára a tárgyi emlékek gyűjtésére is. Innen van, hogy nagy összehasonlító anyaggal és ennek megfelelő eredményekkel az egy népzenén kívül csak a népmesekutatás rendelkezik. Nem mondhatjuk ugyan, hogy az ország egész területe e tekintetben is olyan alaposan és egyöntetűen fel volna kutatva mint a népzeneben, de viszont itt a rendelkezésre álló nemzetközi összehasonlító anyag olyan imponáló és nagy területeken annyira hézagtalan, a rendszerezés olyan könnyen áttekinthető, hogy az összehasonlítás itt is biztos alapokon nyugszik és jelentős eredményeket hozott létre. Ezeket az eredményeket Solymossy Sándor munkásságának köszönhetjük s a következőkben az ő tevékenysége nyomán mutatjuk be népmeséink különböző elemeinek keleti kapcsolatait.

Mindjárt előljáróban hangoztatnunk kell, hogy a mese esetében nem lehet szó az egész anyagnak vagy egy összefüggő stílusu nagy részének keleti eredetéről. A népmesekincs egész Európában és a vele összefüggő előázsiai és középpázsiai területeken annyira kiegyenlített, annyira közös, hogy itt még néhány elemnek elszigetelt volta is feltűnő. Inkább csak egy-két nagy területet tekintve lehet különbséget megállapítani, ott is inkább a mesemondás stílusában, a mese életének formáiban, semmint tartalmi elemekben. Már e tekintetben is megállapítható, hogy a magyarság a három nagy meseterület közül: a nyugateurópai, a délkeleti és a keleteurópai-északázsiai közül az utóbbiba tartozik. Erre jellemző a mesemondás nagyfokú kötetlensége, a mesék típusainak nagyobb változékonysága, keveredése, a

nyugati mesékkel szemben a mesemondás nagyobb hitele, életszerűbb megjelenése, a délkeletitől pedig elválasztja annak szórakoztató novellisztikus jellege és sok kisebb stílussajátsága. Ezen az átfogó területi összefüggésen kívül azonban vannak a magyar mesének kézzelfoghatóbb kapcsolatai is a keleti népekkel, nemcsak ilyen általános földrajzi összetartozás alapján, hanem kimondottan ősi kapcsolatok, sőt nem egyszer ősvallási képzetek fennmaradása folytán is.

Ezek a kapcsolatok megmutatkoznak meséink állandóan visszatérő, jellemző fordulataiban, bizonyos mesemotívumokban, melyek egy-egy nyugaton is közismert mese egységébe ágyazva jelennek meg, de ugyanennek a mesetípusnak nyugati másaiból hiányzanak és az európai népek közt ismeretlenek s végül egész mese-szerkezetekben, melyek Európában ismeretlenek, de keleti rokonnépeinknél megtalálhatók. Keleti örökségünknek bizonyul továbbá néhány olyan mesetípus is, amely megvan ugyan az európai és orosz anyagban is, de amelynek néhány jellemző sajátága, apróbb részletbeli vagy stílusbeli sajátága arra vall, hogy mi nem az európai népektől tanultuk, akiknél ezek hiányoznak, hanem török és finnugor népektől, akiknél ezek az elemek szintén előfordulnak.

Legmeglepőbb a nagyközönség számára, ha távoli népek között kifejezések, stílusfordulatok sokszor szösz szerint való egyezését tapasztalja. Ezért talán a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot az alább következő néhány állandó mesemondói közhelynek valóban meglepő egyezése dél-oroszországi törökkultúrájú népek hasonló közhelyeivel. Ha tudjuk, hogy éppen a formulák, a közhelyek milyen szívós életűek a népi kultúrában — hiszen ezek az írástalan műveltség létének biztosítékai, stílusának leszűrt eredményei s egyben fenntartói, — akkor nem csodálkozunk azon, hogy a népi kultúrának éppen ilyen kifejecesedett elemei maradtak fenn változatlanul s a könnyebben változó, töltelék-elemek helyébe kerül új az idők folyamán.

Kezdjük mindjárt a legelején, meséink közismert bevezető formulájával. »Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy király.« Sehol, európai népeknél nem fordul elő ehhez hasonló, sajátos kifejezés. Nyugateurópai népek kezdőformulája az egyszerű elmesélő kezdés: »es war einmal«, »il y avait«, A délkeleti perzsa-mohamedán meseterületen sem ismeretes. Ott

nagy ünnepélyességgel Allahra hivatkozva kezdik el a meséket, irodalmias ízü formákkal. Magyar területen viszont annyira szívós életű ez a formula, hogy idegenből átvett meséink is mind ezzel kezdődnek. Maga ez a tény elárulja, hogy az átvételek előtt már megvolt hagyományunkban s az itt tanult új tartalmi elemeket már meglevő formai keretek közé illesztettük. Kérdés csak az, hogy hol találjuk fel mását és miben leljük meg stilisztikai-lélektani magyarázatát?

Egy francia gyűjtő, J. Mourier, közöl a kaukázusi mingreliaiak meséiből szemelvényeket s csodálkozva jegyzi meg, hogy milyen szokatlan ezeknek a meséknek kezdete: *il y avait et il n'y avait pas*. Volt, nem volt! S a mingreliaiak *valamennyi* meséje így kezdődik! Georgiai mesékben ugyanígy: *There was and there wasn't a king*. (Öt georgiai mese M. Wadrop közlésében.) Ugyancsak georgiai mesék német fordításában olvassuk (ezek eredeti georgiai feljegyzések alapján készültek): »Es war und es war nicht, es war einmal ein König«. Mindezek az idegennyelvű változatok hűen tükrözik a mi mesekezdőnk sajátosságát: a tagadó és állító mondatpár szembeállítását. Kaukázusi avar mesékben is előfordul: »Lássátok, volt és nem volt, élt a földön együtt nyúl és róka«. Úgy látszik, a Kaukázus népeinél ez a sajátosság általános. De megvan az oszmán-törököknél is. Solymossy 2 gyűjteményből 23 esetet jegyzett ki, amelynek kezdőfordulata: volt, nem volt. S amerre az oszmán-törökök vonultak a történelemben, a Kaukázustól Kis-Ázsia déli partjaiig, mindenütt fellép örmény, kurd, szíriai nesztorianus (keleti szekta szétszóródott hívei) mesék angol-francia gyűjteményeiben. (Sőt, elszórtan albán mesékben is felbukkan, de itt nyilvánvalóan oszmán-török hatás, mert a néhány példa egyedül áll az illető népek hagyományában más stílusfordulatok között. Hazai oláhjainknál viszont magyar hatás, mert regáti gyűjteményekben ismeretlen.)

De nemcsak a Kaukázus vidékén és a Kaukázus vidékéről származó népek közt ismeretes szólásunk, hanem a permi népeknél is nyomára bukkanunk. Zürjén meséből idézi Solymossy példánk hasonmását: »egyszer és nem egyszer élt volt egy cár«. Megjegyzendő, hogy az a mese, melyet rokonaink evvel a szólással vezetnek be, náluk orosz eredetű, tele az orosz mesemondás jellemző fordulataival. Ez a kezdés azonban csak a zürjénben van meg, az oroszok nem ismerik. Ott is az a

helyzet tehát, mint nálunk, hogy az új átvételeket is a régi, öröklött formai elemekkel foglalják keretbe. Hogy egyéb finnugor vagy török népek ismerik-e és használják-e, arról egyelőre nincs tudomásunk. Ezeknek a népeknek nyelvhasználatát eddig olyan szórványosan jegyezték fel, hogy nem lehet a hiányzó foltokból következtetést levonnunk, csak az ismert, tehát biztosan meglévő elemeket használhatjuk fel tanulságok levonására. Fokozottan áll ez a fentiekhez hasonló stíluselemekre nézve, mert ami feljegyzés eddig történt is, az is vagy nyelvészeti, vagy mitológiai célokat szolgált. Ilyen esetben pedig csak a tartalmi elemek pontos megöröklítésére törekednek vagy a pontos hangjelölés érdekében meglassítják a mesélőt, kizökkentik az elbeszélés rendes menetéből. Mindkét esetben éppen a jellemző stílussajátságok mennek veszendőbe. S ha mai követelményeinknek megfelelő gyűjtemények híján, egyelőre többet nem is állapíthatunk meg, annyi bizonyos, hogy a magyarságnál és a kaukázusi népeknél ősi hagyományoknak mutatkozik a mesekezdésnek ez a módja és ez az egyezés csakis azzal magyarázható, hogy a magyarság a honfoglalás előtt a Kaukázus vidékén tartózkodott, vagy olyan néppel érintkezett, melynek hagyományait a mai kaukázusi népek örökölték. De talán arra is következtethetünk más, hasonló szólásformákból, hogy a zürjén példa nem is elszigetelt eset s az ilyen stílussajátságok hazáját a Kaukázus vidékén túl, nagyobb területen is kereshetjük. Az ilyen állítótagadó kifejezések — a tudományos nyelvben poláris kifejezés a nevük — mind a finnugorságban, mind a török nyelvben gyakoriak a bizonytalanság kifejezésére. »Állig érő vagy nem érő kislány« a kirgizben annyit jelent, mint kb. az ember álláig érő. »Elin dult, ment, sokat ment, keveset ment, az Isten tudja, mennyit ment.« Ilyen és hasonló kifejezések állandóak a vogul teremts mítoszokban. Ugyanilyen kifejezés a magyarban: hogy, hogy nem? A konkrét gondolkodású uralkodói népek evvel az egyszerű eszközzel érzékeltetik szemléletesen a bizonytalanságot; két ellentétes tartalmat állítanak szembe egymással. (Ugyanebből a konkrét szemléletességből fakad, hogy a finnugor népek elvont fogalmakat, de sokszor konkrét dolgokat is két összetevő részének megnevezésével, mintegy két szélső értékével jelölik. Pl. a magyarban: arc = orca = orrszáj, a testvér = egy testvér stb.)

Más mesefordulataink megfelelői is arra mutatnak, hogy nem a Kaukázus-vidék az egyedüli terület, ahol hagyományos mesestílusunk eredetét kereshetjük, hanem máshol is, különösen a Volga—Ural vidékén, ural-altaji népek közt. Az olyan állandóan visszatérő kérdőformula, mint az, hogy »Hol jársz itt, ahol a madár sem jár?« általános elterjedtségnek örvend ezen a területen. Magyar mesékben ez állandó, a nyomtatásban megjelent anyagból 23 esetben idézi Solymossy. Lássuk keleti megfelelőit. *Osztják* mesében (Pápay gyűjteményéből): »Magányos házban lakó ember, ezen a madár sem járta földön mit keresvén jársz?« *Zürjénben*: »Erre semmiféle állat nem futott, sem madár nem repült, hát te honnan kerültél ide?« *Kaukázusi* mesében így hangzik: »Ó, halandó föld szülötte, madár a szárnyaival nem tud idejutni, te hogyan jöttél ide?« *Csecsenc* (Kaukázusból): »Ki lehet, aki idegenül behatolt földünkre, ahol még a vidékünkön átrepülő madárnak is vámul szárnya tollát kell leejtenie«. Más *kaukázusi* variáns: »Madár nem meri országomat átrepülni, micsoda teremtes vagy te, hogy idemerészkedtél?« *Örményeknél*: »Tollas madárnak, csúszómászó kígyónak lehetetlenség idejönni, mi módon mertél te idelepní?« Radloff nagy gyűjteményében a nomád török népek verses-próza hagyományai közt mesékben, mondákban, époszokban szerepel. Kirgiz változatban a hős »olyan kiegészítettségre kerül, melyet semmi madár nem tud átrepülni«. Ez ott formulaszerűen többször előfordul. Mesés változatban a hőst intik, hogy Jil-Bägän anyja, a boszorkány avval fogja fogadni: »a mi országunk olyan, hová szárnyas állat nem repül, lábas állat el nem jut, ki ia fia vagy, hogy idekerültél?« Ez a formula többször meg is ismétlődik, mint első személyben való kérdés.

Ismételten hangoztatnunk kell, hogy rokonnépeink ilyen mű hagyományaiból alig rendelkezünk gyűjtéssel, mégis ennyi párhuzamot tudott az eddigi kutatás felmutatni. Ugyanakkor viszont a rendkívül gazdag gyűjteményekkel rendelkező arab-perzsa és nyugati, valamint orosz meseterületről ezek a formaelemek teljesen hiányoznak. Ez utóbbiak esetében a gyűjtés alapossága megengedi, hogy a hiányból is vonhassunk le következtetést, hogy t. i. ezeken a területeken a tárgyalt formák valóban ismeretlenek. Viszont a »kőd előttem — köd utánam« félek jellemzően nyugati fordulatok, népünk nem is

ismeri őket, csak a művelt réteg körében terjedtek el nyugati gyűjtemények fordításai nyomán.

A fenti két példa esetében többkevesebb finn és török példa arra mutat, hogy nagyobb, egységes kultúraterület sajátoságaival van dolgunk s a kaukázusi példák talán csak azért vannak túlsúlyban, mert onnan több mesegyűjteménnyel rendelkezünk, mint a nomád törökök vagy a primitív finn-ugor népek köréből. Az alább sorra kerülő szólásunk azonban már kétségkívül a kaukázusi néphagyományból ered, mert olyan szokással, illetve társadalmi rendszerrel van összefüggésben, melyet a nomádok közt nem találunk.

Mikor a mesehős varázshatalmú öregasszonyhoz, gyakran rontó szándékú ellenségéhez tér be, ilyenféle párbeszéd szokott lefolyni kettejük között: »Jó estét, édesanyám!« Mire az a szokásos felelet: »Szerencséd, hogy anyádnak szólítottál, mert különben halálnak halálával haltál volna meg«. (Néhány esetben édesanya helyett *öreganyám* áll, sőt előfordul *öregapám* is.) Az ilyen helyek a legkülönbözőbb típusokban az egész ország területén egyezően fordulnak elő és igen gyakoriak. Nyugaton és a körülöttünk élő népek közt egyikét töredékes esettől eltekintve, nem ismeretesek.

Ebben a motívumban az a sajátosság, hogy a köszöntéssel a hős szinte kényszeríti az ellenséges érzelmű boszorkányt, hogy őt fiaként kezelje. Magyarázatát ennek a magyar adatokból nem tudjuk adni, legfeljebb azt érezzük ki a mai formákból, hogy a barátságos, illendő köszöntés teszi meg a maga hatását az öregasszonyra. Más képet nyerünk azonban, ha a megfelelő kaukázusi, kisázsiai és arab példákat vesszük szemügyre, melyek épebben őrizték meg azt a formát, mely még az alapul szolgáló szokás pontos emlékét őrzi. A *kaukázusi örmény* mese még csak egy lépéssel visz közelebb a dolog magyarázatához: a hőst intik, hogy mikor a gonosz asszony közelébe jut, »ha meg tudja őt rohanni és melléből valamit kivenni, nem fogja bántani, de ha ezt nem tudja megtenni, felfalja«. A hős meg is cselekszi a mondottakat s a szörny bosszankodva bár, de nem tud neki ártani. Az ugyancsak kaukázusi avar mesében már aztán teljesen világos a helyzet. A hős az óriás nőt megrohanja, mellét szájába veszi s édesanyjának szólítja. Erre az azt mondja: »No, most fiam vagy, én pedig anyád vagyok«. Török mesékben egyik-másik változat ugyanazt a párbeszéd formát mutatja,

mint a magyar mesék. Van azonban olyan is, melyben a hős anyámnak szólítja a boszorkányt s aztán melléből inni kezd. Másikban az ördögök anyjának melléből szopik s azt mondja neki: »jó napot édesanyám, *most már holtomig fiad legyek.*« »Neked is jó napot fiam« — hangzik a válasz. — »Ha te *nem ittál volna mellemből*, mindjárt felfaltalak volna.« Ugyanilyen az arabok formulája, a mellből való *ivásra* hivatkozik, nem a megszólításra. Ez a forma egész Észak-Afrikában el van terjedve, egyiptomi arabok, kabilok, berberék közt.

Ha már most tudjuk, hogy ezek közt a népek közt mindenütt *matriarchatus* uralkodik s ennek az anyajogú társadalomnak egyik jellemző jogszokása az anyai adoptio, hogy ezek a népek a vérrokonság mellett a tejrokonságot is nyilvántartják (a közös emlőn tápláltak között) s hogy ennek a tejrokonságnak és anyai adoptiónak pontosan megszabott szertartása és jogi következményei vannak az iszlám területén, akkor látjuk, hogy honnan ered a mesei közhely. Az adoptio módja ugyanis pontosan az, mint a mesében: az illető szájába veszi a befogadó család nőtagjának mellét és szív belőle. Az araboktól egészen Indó-Kínáig ismeretes ez a rítus. Így van a kaukázusi cserkeszeknél is, Mingreliában pedig testvérréfogadás esetén szívott a nővér melléből az új fivér s ezzel jelképesen testvérei lesznek egymásnak.

Minthogy a fenti szokás és annak mesei tükröződése az anyajogú társadalmi rendszerben fejlődött ki s csak onnan veszi értelmét, nyilvánvaló, hogy mért találjuk a magyarságnál csak elhomályosult formában. A magyarság, mint a többi nomád nép mind, a legjellemzőbb patriarchalis szervezetű társadalomban élt, számukra tehát érthetetlen volt az a szokás, mely az átadó népeknél hagyományos és érthető volt. Így a magyaroknál kimaradt a tejszívás motívuma, evvel természetesen a mondás elvesztette értelmét, illetve más értelmet nyert. Valószínűnek látszik, hogy a közös török és ugor kulturális örökségen kívül a magyarság a kaukázus vidékéről is hozott magával elemeket néphagyományában, így mesestílusának kialakításában az ott eltöltött idő döntő jelentőségű lehetett.

Példáinkból látható, milyen szívóssággal ragaszkodik az frástalan hagyomány örökölt formuláihoz. Igaz viszont, hogy a különböző kölcsönhatások éppen ezeket a formai sajátságokat veszélyeztetik legkevésbé, mert az új meseanyagot is épolyan

jól lehet előadni a hagyományos fordulatokkal, mint a már meglévő régít. Annál nagyobb mértékben fenyegeti kiszorítással az új hatás magát a meseanyagot. S minthogy a magyarságon is áthullámozott ezer esztendő alatt mindaz a hatás, mely három földrészen terjesztette el példátlan egyöntetűséggel a nyugati és a perzsa-arab mesekincset, sokkal feltűnőbb volna, ha a magyar népmese anyagában a stílussajátságok mellett még olyan tartalmi elemeket is találnánk, melyek nem tartoznak bele ebbe az egységes és összefüggő meseanyagba. A többi európai népnél erre nem is igen van példa.

Mikor a nagy nemzetközi mesekatalógusok elkészültek s a magyar kutatók hozzáfogtak, hogy a mi változatainkat is beosszák a megfelelő típusok közé, azt tapasztalták, hogy néhány mesénknek vagy mese-részletünknek nincs meg a helye, azaz nincs megfelelője a feldolgozott anyagban. A további részletes kutatás csak megerősítette ezt a megállapítást. Sem az illető népek gyűjteményeinek alapos áttanulmányozása, sem a katalógusban fel nem dolgozott népek anyagának vizsgálata nem hozott felszínre hasonló motívumokat. A kérdés teljesen megnyugtató tisztázása kedvéért a magyar mesekutatók levélváltás útján megkérdezték az európai mesefolklore legnevesebb képviselőit, hogy saját nemzeti anyagukban van-e tudomásuk hasonló változatokról. S mikor a német, dán, orosz, finn mesekutatók — a legfejlettebb folklore-tudomány képviselői s egyben a legnagyobb anyaggal rendelkező népek tudósai — ismeretlennek mondták a kérdéses elemeket, akkor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarságnak még a honfoglalás előtti időkből magávalhozott hagyományával van dolgunk.

Csakugyan ki is derült, hogy bizonyos esetekben rokon népeinknél találhatjuk meg a kérdéses elemek megfelelőit, más esetben csak a magyarságnak és a vele azonos kultúrában élő népeknek sajátos életkörülményeiből magyarázható bizonyos vonás, ismét más esetben pedig kimutathatóan keleti vallási képzetek maradtak fenn meséinkben s azért nincs ezeknek nyoma sehol a magyarságon kívüli meseanyagban.

Ismeretlen az európai meseanyagban pl. az a típus, melyet a magyar kutatók az »Égitestszabadító« vagy »Sárkánycsalád« elnevezéssel jelölnek meg. Ez arról szól, hogy egy országban elrabolják az égről a napot, holdat és csillagokat. Három testvér vállalkozik a király felhívására, hogy visszaszerzi az égitesteket.

Folyóvízhez érnek, ahol a legkisebb testvér — míg bátyjai alusznak — legyőzi a háromfejű sárkányt, aki nyergére felakasztva hordja a csillagokat. Legyőzése után azok felröppennek az égre és besütnek a városba. A következő éjjel ugyanez ismétlődik meg a kilenc, majd a tizenkétfejű sárkánnyal. Ezután hazaindulnak, de a legkisebb testvér darázsalakban kihallgatja a sárkányok anyjának és feleségeinek beszélgetését, hogy kőrtefa, forrásvíz és folyón átvezető híd alakjában akarják elpusztítani a testvéreket. Így kikerülnek a veszélyeket. Végül a sárkányok anyja veszi őket üldözőbe, de a táltosló tanácsára különféle csodás akadályokat állítanak útjába — ez a menekülés már a nyugati mesékben is ismert módon játszódik le. Az üldöző boszorkány a város bezárt kapuja alatt akar utánuk furakodni, de az »Ország kovácsa« leönti a fejét forró ólommal és elpusztul.

A mesének az a részlete, mikor a hős a vízparton megküzd a sárkányokkal, keleti rokonaink meséiben teljesen hasonlóan hangzik, helyenkint csaknem szóról szóra. Álljon itt három magyar meséből és néhány keleti változatból ez a részlet, hogy lássuk, mennyire határozottan kialakult és hűen megőrzött hagyománnyal van dolgunk.

»Igy ment, mendegélt a három egytestvér hat nap, hat éjjel. Egyszeribe megállítja itt Kis Miklós testvéreit; azt mondja nekik: »No, édes bátyáim, itt megálljunk, meg is pihenjünk egy kicsit.« Úgy is tettek; leszálltak lovaikról, kipányválták a gyepre, a két öregebbik testvér leheveredett pihenni, de nem ám Kis Miklós. Hanem azt mondja nekik: »No, édes bátyáim, ti csak pihenjetek, de azért ébren legyetek, vigyázzatok a lovakra, míg én egy kicsit bemék a híd alá, mert nagy baj fenyeget bennünket.«

Kis Miklós be is ment a híd alá; annak egyik pallóját kisujjával kimozdította helyiből. Hát erre kerekedik ám nagy zúgás a híd túlansó oldalán lévő erdőből; reszketett annak minden fája, mert sebes vágatva jött azon keresztül a hatfejű sárkány rézszörű paripáján. De ahogy a hídon át akar menni, hát csak megbotlik a lova lába.

»Hopsza, édes lovam,« mondja a sárkány, »mi oka lehet annak, hogy én már hat esztendeje, amióta keresztüljárok ezen a hídon rajtad, mégis soha meg nem botlottál, most meg botlasz; tán bíz Kis Miklós van utamba?« Fölfelér erre Kis

Miklós a híd alól: »Itt vagyok, itt, sárkány.« »No, ha itt vagy, gyere ki, megbírkózunk egymással.«

Kis Miklós ki is jött a híd alól, aztán nagy tusakodás támadt köztük; de bíz a mi Miklósunk egy csapással mind a hat fejét levágta a sárkánynak, úgyhogy nyomba meghólt...« (Megismétlődik az ezüst- és aranyhídon a 12 és 24 fejű sárkánnyal. Palóc mese.)

Hétfalusi csángó változat:

»Avval elindultak, mentek három éjjel és három nap. A harmadik nap estéjén elértek egy hidat. A hídon, mikor menni akartak keresztül, Szépmező szárnyának a lova megbotlott. »Halljátok,« mondja a bátyjainak »tovább nem megyünk.« S leszállottak, tüzet csináltak és lefeküdtek. Tíz órakor Szépmező szárnya felébredt és kiment a hídra sétálni. A hétfejű sárkány, melyik a csillagokat hordozta, a híd alatt nyergelte a lovát. Felült a nyeregbe, alig ment néhányat, megbotlott a lova.

»Hi, kutya igya a véredet! Vajj talán a Szépmező szárnya szagát érzed?« »Vajj érzed, vajj nem, de itt vagyok!« — rikogettotta a legény a hídról. Avval feljött a sárkány és kérdezte: »Hogy küzdjünk, karddal, vagy küzdéssel?« Azt mondja Szépmező szárnya: »Derékbúl, mert szerencsésebb!«

Küzdeni kezdtek. Beütötte a legényt térdig a földbe. Erre ez kiszökött, beütötte a sárkányt egész nyakig. Avval levágta a hét fejét s a lovát odavezette a tűzhöz. (Megismétlődik a 9 fejűvel, akinek a hold van a nyergén s a 12 fejűvel, akinél a nap van a nyergére akasztva.)

Sajóvölgyi mese:

»Mikor az ezüsthídhöz értek, azt mondja a legkisebb a két bátyjának: Édes testvéreim, menjünk mi csak a híd alá, mert mindjárt itt lesz a holdas paripa, ezen pedig a tizenkétfejű sárkány, kinek nyeregkapáján fityeg a fényes hold.«

Itt a két testvér alig bujik el az ezüsthíd alá, már akkor a hídon volt a holdas paripa, rajta a tizenkétfejű sárkány. A paripa megbotlott az ezüsthídon.

»Hej, holló vájja szemedet, kutya egye húsodat; erdőről erdőre jártam rajtad, hegyről hegyre ugrattalak, soha meg nem botlottál, most az egyenes úton is megbotlasz?... Hej, világ, életemben mindig hallottam Kis Miklós hírért, ha most itt volna, szeretnék összetűzni vele.«

Erre a szóra a mi Kis Miklósunk kiugrat a híd alól és összetűz a sárkánnyal. Sokáig viaskodtak egymással. Miklós csak a rozsdás kardjának szólt: »Vágjad, édes kardocskám« s azonnal három fejét vágta le a sárkánynak s így sorba, míg mind a tizenkét fejét le nem kaszabolta.« (A huszonnégyfejű sárkánnyal nem bír, erre a sárkány megszólal):

»Hallod-e te, Kis Miklós; már látom, hogy semmire se mehetek veled; tegyünk hát próbát. Válj te kék lánggá, én pedig piros lánggá s amelyikünk el tudja nyomni a másikat, azé leszen a paripa és kápáján a tündöklő nap. Úgy is lett. Miklós kék lánggá vált, a sárkány piros lánggá. Küszködik egymással a két láng, de egyik sem bírja elnyomni a másikat, de szerencsére a másik két testvér észbekapott, a piros lángba kénkövet vetett s így a kék láng mégis elnyomta a pirosat s a huszonnégyfejű sárkány is elpusztult.«

Déli vogul változat:

A három fitestvér útrakelt; vízparton kis házra találnak, a vizen híd vezet át. Éjjel őrködni kell, a legifjabb három éjen át bátyjai helyett is virraszt.

Háromfejű sárkány jön a hídon lóháton. A ló a hídon megbotlik, térdre esik. A háromfejű sárkány kérdi lovától: »Miért estél térdre, én jó lovam? Magadra sejtészed halált, vagy pedig énram? Ezen a vidéken nincs senki, aki bennünket megölhessen.« A kandur fia szólt: »Hogyne volna, ki téged megöljön? Gyere velem összefogózni.« A rézszerűn viaskodnak, a hős a sárkány három fejét keresztülvágja s bedobja a vízbe. Ez még kétszer ismétlődik, mindig erősebb sárkánnyal.

Turkesztáni mese:

Dzsulek Batür éjjel elrejtőzködött a híd alatt. Porfelhőben jött a szörny nyargalva. De a híd előtt lova megállt, nem akart átmenni. »Talán Dzsulek Batürt szimatolod, hogy nem akarsz keresztülmenni?« kérdi a Div. Előugrott dühösen Dzsulek Batür, amiért a szörny olyan foghegyről szólt róla: »Mi? Talán az apád rabszolgája Dzsulek? Mit akarsz? Lövöldözni, vagy birkózni?« »Lövöldözzön az apád, én birkózni akarok.« Leugrott lováról és összemertek. Dzsulek Batür felemelte a Divet és úgy vágta a földhöz, hogy levághatta a fejét.« (Szintén háromszor fokozódó erősséggel.)

Csuvas mese:

A kanca fia kiment a híd mellé és járkált. Jön egy háromfejű kígyó, (sárkány) három lóval. A kígyó lova megbotlott.

»Miért botlasz meg, ló?« mondja. »Miért ne botlanék meg, minket megölni jöttek!« mondja a ló. »Nálunknál erősebb van-e?« mondja. »Lesz ám, hogy minket megöljön« — mondja. »Verekedni fogunk hát!« mondja. A kanca fia kiszól: »Üss meg hát engem.«

Tjümeni tatár mese:

Lőőrzés közben a két idősebb testvér elalszik s ezalatt lopják a lovaikat. A legkisebb ébren maradv látja, hogy az óriás JilBigän köti a lovakat. Apa három fiát utána küldi. Este rézhídnál meghálnak. A kis hős éjjel a híd alá bújik. Ménes vágatát, utánuk a háromfejű Jilbigän. A lova nem akar a hídon átmenni. Jilbigän leszáll, lovát elveri.

Lovam, miért nem mégy?

Timirgändik még meg sem született.

És ha mégis, még nem vetődött erre!

Timirgändik előugrik a híd alól:

Hogy ne félne a te lovad?

Timirgändik megszületett.

El is jött, itt áll előtted.

Hogy akarsz küzdeni, nyíllal vagy birkózással?

Jilbigän mondja: »Háromszor akarok veled birkózni.« Végül is a hős legyőzi. Aztán ezüsthídnál, aranyhídnál 6 és 9 fejű Jilbigännel küzdenek. Hasonlóan kaukázusi avar, osztyák, zürjén és örmény mesében.

Ezekhez az idézetekhez nem kell magyarázat. Amennyire csodálatos az ilyen nagyfokú egyezés jelentős időbeli és térbeli távolságokon túl is, annyira természetes, hogy magyarázatát hajdan közös néphagyományban találjuk, amelyhez a különszakadt népek az írástalan kultúrára jellemző szívfóssággal ragaszkodtak. Inkább azt tapasztaljuk, ugyanis, hogy mikor egyik nép a másiktól vesz át valamely elemet, akkor szenved a legtöbb változást, még egyidejű és földrajzilag közeli előfordulás ellenére is, mert az idegen stílusnak nincs kötelező hagyománya az átvevő népnél. Ezt tapasztaljuk néhány keleti származású meseelemünk nemzetiségi változataiban, ahol a jellemző keleti vonások értelmét

lenné válnak és kimaradnak, vagy eltorzulnak. Erről alább lesz még szó.

De nem kell valamely néprajzi jelenségnek ismeretlennek lennie az európai népek közt, hogy kimondhassuk keleti származását. A »Fehérlófia« típusú népmesénk pl. egész Euráziában el van terjedve, több részlete azonban csak nálunk és keleti mesékben fordul elő. A mesehős — csodás körülmények közt született lény, mint a neve is mutatja — elindul világot látni. Közben csodálatos társakra talál (fanyűvő, kőmorzsoló stb.) Egy alvilági lény többször egymásután megkárosítja őket; egyedül a hős tud vele elbánni, de a szörny elmenekül alvilági lakásába. Lebocsátkoznak utána mély kútba. A társak féluton visszafordulnak, a Fehérlófia jut csak le a kút fenekére. Itt gyönyörű új világot talál és egymásután három kastélyt — leggyöbbször kacsalábon forgó palotát — melyben egy-egy sokfejű sárkány őrzi a földről elrabolt királykisasszonyokat. A hős legyőzi a sárkányokat, megszabadítja a három királylányt s elindul vissza a felső világba. Társai felhúzzák a lányokat, de őt félútról visszaejtik. Ezután sok kalandon megy keresztül, végül griffmadár segítségével feljut hazájába, ahol az éppen lakodalmát ülő három társát megbünteti.

Az elmondottakon kívül van a magyar mesékben még más epizód is. A mesehős lent az alvilágban elvetődik egy vak házaspárhoz. Szolgálatában közben legyőzi azt a szörnyet, aki szemüket elrabolta és visszaadja látásukat. Ez az epizód csuvas, zürjén, osztják, turkesztáni és altáji tatár népeknél fordul elő *ugyanebben a mesetípusban*, ezenkívül seholsem. Az ilyen következetes részlet-egyezés természetesen nem lehet véletlen, csakis közös eredet lehet alapja. Más jellegzetességek is ezt bizonyítják. A hős neve ebben a mesetípusban mindenütt valami állatnév, illetve állati származásra utaló elnevezés: kandurfí, medvefi stb. A *csuvas*, *votják* és *magyar* mese közös nevet őrzött meg: *Fehérlófia*.

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az esetben nem egyszerű névről van szó, jelentéktelen momentumról, aminek éppen csak ilyen egyezés ad jelentőséget az összehasonlítás számára. Ezek az állatnevű hősök ugyanis sokszor magának a mesének elbeszélése szerint is embertől és állattól származó, csodás tulajdonságokkal rendelkező lények s ilyenformán a természeti népek felállatfélelmei hősinek mesés utódai. A legkezdte-

gesebb mitológia csak ezeket a lényeket ismeri, ezek bármikor felölthetik emberi vagy állati alakukat s ezeket tisztelik a primitív törzsek őseikként, az illető állatot pedig, melytől ilyenformán a törzs származását számítja, a törzs totemjének. Ez a »mitológia« annyira közös az óceáni népektől az amerikai indiánokig és a tundrák eszkimó népéig, s minden népnél annyi csodás történet szól ezek viselt dolgairól, hogy ősemberi elképzelésnek kell tartanunk. Számos magasabb műveltségű nép megőrizte hagyományai közt valamilyen formában. Ilyen meggondolások alapján a »Fehérlófia« elnevezés közös fennmaradásának is nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani.

Egyezik mesénknek az a vonása is, hogy a hős birkózik a sárkánnyal és pusztakézzelel győzi le. Amint láttuk az előbbi típusban is közös vonás ez a magyar és a keleti mesékben. Őn magában véve ez nem volna döntő az egész meseszerkezet származására nézve, mert megszokott stíluselemként nyugati mesékbe is bekerülhetett volna, de a többiekkel együtt való jelentkezése mégis mond valamit. Megerősíti ezt egy másik motívum is, amely már csak ebben a típusban fordul elő: mikor a hét kilenc-tizenkétfejű sárkány hazafelé közeledik, hét mérföldről hazadobja buzogányát. Erre a hős több változat szerint kétszer annyira hajtja vissza. Ez a motívum nálunk a típusnak minden változatában szerepel, a magyarokon kívül pedig csak a felsorolt keleti megfelelőikben fordul elő. Majd látni fogjuk alább, hogy ez is keleti hiedelemvilágunk maradványa.

A fent ismertetett két érdekes meseszerkezeten kívül még két-három kevésbé elterjedt típusról mutatták ki kutatóink több-kevesebb bizonyossággal, hogy keletről származtak hozzánk. Ilyen a hajnalkötöző királyfi meséje, aki útjában találkozik a hajnallal és egy fához köti, hogy később virradjon meg, míg ő tüzet keres az erdőben.

Ilyen a róka és a kígyó története, melyben a kígyó a rókát meg akarja ölni, hogy aztán testébe bújva melegedhessen. A róka azt tanácsolja, hogy inkább élő testébe bujjon, mert úgy nem hül ki. Mikor ezt a kígyó meg is teszi, a róka leharapja a fejét. (Egyetlen brassói székely adatunknak szintén egyetlen kaukázusi avar megfelelője ismeretes.) Berze Nagy szerint nem Európában került hagyományaink közé »A sas és a macska«, »A két vitéz jó barát« és »A csonka és a sánta pajtás« története is. Erre mutat a magyar változatok teljessége és nagyobb száma,

amellett, hogy ezeket szórványosan, vagy töredékesen az európai népek is ismerik.

Az önálló mesetípusokon belül számos olyan kisebb részlet, vándorló motivum szerepel, mely nincs típushoz kötve, hanem egyik meséből a másikba kerül át, ahol megfelelő helyzetben alkalmazza a mesemondó. Vagy ha mindig ugyanazon típusban fordul is elő, akkor is csak mint annak kisebb részlete, mely a mese szerkezetét nem változtatja meg. Ezek között az elemek között is találunk bőven oroszföldi népekkel egyező hagyományrészeket és pedig akár a terjedelmesebb epizódok, akár a rövidebb jelenetek közt, akár egy-egy csodás lény, vagy jelenség valamely tulajdonságában.

Ilyen mindjárt az a *sárkányalak*, melyet az »Égitestszabardító« mesében fentebb megismertünk. Aki a nyugati mesék sárkányalakjaira gondol, vagy a középkori ábrázolások szörnyeire, ezekre a pikkelyes testű, hüllőszerű állatalakokra, az meglepetéssel tapasztalja, hogy itt a sárkány lovon jár, buzogányt hajít, a mesehőssel birokra kel, egymást belevágják a földbe térdig, övig, nyakig, csodás kastélyban lakik, asztalnál étkezik stb. Ez a sárkányalak főleg keleti eredetű meséinkben szerepel, mellette más, nyugati típusokban előfordul nálunk is a sárkánykígyó, mely mélyen a föld alatt rejtőzik, elapasztja a vizet az országban és egy-egy szűzet követel áldozatul. Amint az idézett párhuzamokból láttuk, keleten szintén a lovas, emberformájú sárkányelképzelés van elterjedve. Valószínűleg ennek is elhomályosult vallási képzetek az ősei, de ezt egyelőre még nem mutatta ki senki. Annyi azonban bizonyos, hogy meséinkben ez az elem is a Délorosz-síkságról való s vele mindazok az epizódok, melyek szinte formulaszerűen kialakult módra jelentkeznek e sárkányalakokkal kapcsolatban nálunk is és keleten is: a birkózás részletei, a megegyezés szavai, az, hogy egymásután mélyebbre vágják be egymást a földbe, a buzogányhajítás stb.

Egy másik jellegzetes mesemotívumunk terjedelmesebb részlet, mely a varázsserejű szörny kincseit ellopó fiú történetében bukkan fel. Ennek a mesének változatai területileg két élesen elhatárolt csoportra oszlanak, aszerint, hogy a tündérlány milyen feladatokat ró a mesehősre. Más próbák vannak a nyugateurópai meseterületen és egészen mások a keleteurópain, ahová a magyar is tartozik. Legsajátságosabb ezek közt a feladatok közt az úgynevezett »táltospárbaj« és a vele mindig

együtt jelentkező »kancatejfürdő«. A lány azt kívánja a hőstől, hogy hozza el anyjának arany ménjét kancástól. A fiú táltoslova tanácsára kilenc bivalybőrt szerez, a ló beletakarózik, majd az aranyménest elválasztó folyóvíz partján mély gödörbe ássa be magát, a fiú pedig egy fán rejtőzik el. Ezután a táltos nyerít, mire az aranymén válaszol, átúszik az innenső partra s mikor hiába keresi vetélytársát, visszatér. Ez háromszor ismétlődik meg, utoljára a táltos kiugrik a gödörből s megvívnak. Az aranymén erősebb, egymásután rúgja és harapja le a bőroket ellenfeléről, de végül is kifrad, akkor a fiú kantárt vet a fejébe s elhurcolja, az egész kancafalka pedig követi a mént.

Ezután azt követeli a lány a fiútól, hogy fejje meg a kancákat és fürödjék meg a tejükben. A tej azonban olyan forró, hogy meg kellene égni benne. De a táltos kiszívja belőle a forróságot s a fiú még szebben kerül ki a fürdőből, mint amilyen azelőtt volt. Ekkor a király is meg akar fürödni, mire a táltos visszafújja a tüzet s a király megég.

Nyugati mesékben ezen a helyen a fiúnak az élet és a halál vizét kell elhoznia. A leány mind a kettővel leönti egymásután s a fiú a halálból való feltámadása után lesz szebb, mint annak előtte, a királyt pedig csak a halál vizével önti le s így szabadulnak meg tőle. A keleti terület epizódjai, a táltospárbaj és a tejfürdő az uraltáji népeken kívül az oroszoknál is szélteben, hosszában ismeretes, azonkívül az oroszokkal érintkező népek peremvidékein, keleti lengyel és rutén területen is. Mégis nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy ezek a képzetek csakis a lótenyésztő nomádok életkörülményei közt alakulhattak ki s azoktól terjedtek el az egész keleteurópai meseterületen. Ezek a népek fejk rendszeresen a lovat és az így nyert tejet nagy kádakban erjesztik kumisszá. Batu kánnak állítólag 3000 kancát fejtek naponta, sőt egy másik adat szerint 10.000 ló tejét fejték, amit nem volt szabad profán célra használni. Újabb adat szerint pedig egyes nomád népeknél az áldozatra kiszemelt állatot frissen fejt kancatejben mossák meg. Ezek az életben számtalanszor látott jelenségek szolgálhattak alapul a tejfürdő motívumának kialakulásához. A ménnek a táltospárbajban leírt csalogatása pedig lótolvajok gyakori fogása a ménes elcsalásárá. Maga a párbaj a két táltos ló között pedig a mai »táltosok« küzdelmeire emlékeztet, melyet ezek a csodás képességű lények

képzeletük szerint gyakran bika vagy csődör alakjában vívniak meg. Erről alább lesz szó a hitvilág tárgyalásánál.

Akár a lovasnomád népeknél alakultak ki ezek az elemek, akár nem, annyi bizonyos, hogy ez a két meselem a magyarságot a keleteurópai területhez kapcsolja, ezen belül pedig egyes vonások még külön az annyszor említett csuvas, baskir, kirgiz, kaukázusi, avar stb. változatokkal fűzik szorosabb egységbe. Ilyen vonás például, hogy a táltos paripát az orosz mese hősök sötét helyiségben elzárva találják s onnan szabadítják ki, míg a mieink a szeméten találják, mint girhes gebét, mely csak a hős keze alatt változik át nagyszerű szárnyas paripává. (NB. Már a vogul teremtetés-mondában is így húz ki az első ember a ganéjdombról egy kötőfék végére kötött gebét, mellyel aztán felrepül a mennyekbe.) Elváltasztja az orosz meséket a magyaroktól az a sok arab stíluselem, mely ott a XIII. századtól kezdve terjedt el mohamedán vallású tatárok hatására s melyből a magyarban semmit sem tapasztalunk. Ez is arra mutat, hogy nem az újabb időkben kerültek hozzánk az oroszoktól a motívumok vándorlásuk rendes földrajzi útján, hanem keletről magunkkal hozott hagyományunk.

Megerősítik ezt a nemzetiségeink között található változatok is. Solymossy két erdélyi, egy bánáti román változatot sorol fel, mögöttük a Regátban nincs nyoma, azonkívül egy erdélyi szász, három szlovák, egy felvidéki s egy aradmegyei rutén, három horvát változatot — mögöttük a Balkánon csak a nyugati változat él — és néhány cseh-morva változatot. A csehtót terület mögött is köröskörül ismeretlen a motívum, ezeknél a népeknél maguknál is csak szórványosan fordul elő s ami a legdöntőbb, mindenütt romlott formában él magyar származásra utaló szavakkal, nevekkkel teletűzdelve. Ilyen átvett szavak a tatošik, vagy Pátos, a Bakony és Tisza neve stb. cseh-morva mesékben. Elhomályosult vonások: a tejfürdő hiányzik, helyette a királyt forró olajban főzik meg. A táltos-párbaj helyett a mént hazakergeti a táltos, a kancákat pedig elvezeti stb. Ezek az elemek, melyeket a magyarság körül élő népgyűrű mindig csak tőlünk való kölcsönzésből ismer, világosan elárulják, hogy itt a keleti hagyományterületnek különszakadt kisugárzó központja van, a magyarság területe.

A keleti életkörülményekből magyarázható az a több mesénkben szereplő epizód is, hogy a hős vetélytársát meg-

tisztelésképpen több vánkoshól való díszülésre ültetik. Mikor aztán megjön az igazi hős, aki a sárkányt legyőzte és kezd kiderülni a csalás, az álhős alól egymás után ugranak ki a vánkosok. Ez a motívum a magyarság területén kívül egyelőre seholsem ismeretes. Maga a vánkoson való ülés viszont sátorlakó török népek szokása, innen kerülhetett csak bele a mese világába is.

Mindezzel még nem merítettük ki meséink keleti összefüggéseit. Vannak még más elemek, alakok, epizódok, melyek a keleteurópai-ázsiai mesekinccsel vagy kultúrkörrel hozhatók kapcsolatba: a vasorrú bába és férfi párja, az ólomfejű barát, a »tetejetlen fa« képzete, a kacsalábon forgó vár, a láncon függő palota s a már említett buzogányhajítás jelenete. Ezek összefüggéseit is a mesekutatás módszerével derítették ki, itt is magyar mese és keleti mese közötti összefüggésről van szó. Mégis ezekben már olyan jelentősek a hitvilággal összekötő szálak, melyek nemcsak a kezdetleges mitológia mindenütt közös vonásaival, hanem egy-egy keleti népnek sajátos hitbeli elemével hozhatók kapcsolatba hogy egységesen a hitvilág tárgyalásánál fogjuk őket sorra venni.

Hitvilág. A magyarság keletről magával hozott hitvilágának összeállítása régóta foglalkoztatja a kutatók képzeletét. Volt idő, amikor a képzelet túlságosan nagy szerepet játszott az ilyennemű kutatásoknál. Szerény adatokból messzemenő következtetéseket vontak le, mert mindenáron »mitológiát« akartak kimutatni a magyarság hitvilágában is, a klasszikus mitológiákhoz hasonlót. Mikor aztán kiderült, hogy az adatok nagy része az európai anyagban is közismert, más része pedig egészen más magyarázatot kíván, mint amit mitológusaink kíséreltek meg, akkor a tudomány az ellenkező végletbe esett. Az a vélemény vált uralkodóvá, hogy a régi magasabbrendű vallási rendszernek nyoma sincs a magyarság körében, ami pedig, mint alsóbbrendű babonás hiedelem a néphagyományban ma is él, az európai közkinccs és azt a környező népektől vettük át.

Közben a néprajzi kutatás nagy utat tett meg fejlődése során. Egyre nagyobb anyaggal és egyre biztosabb összehasonlító módszerekkel rendelkezik s ennek megfelelően az eurázsiai népek ősi hitvilága is egyre pontosabb körvonalakban rajzolódik ki a kutatók számára. Ugyanekkor a magyar néphagyomány gyűjtése is nagy lendülettel folyt tovább s az összehasonlító

vizsgálatok olyan hagyományágakban is ki tudtak mutatni elhomályosult keleti hitelemeket, ahol azt a korábbi kutatók nem is sejtették. Így kimondottan mitológiai célzatú kutatás nélkül is annyi törmelék gyűlt össze a magyarság régi keleti vallásos képzeteiből, pusztán a teljes hagyományanyagnak részletekbe menő feldolgozása és összehasonlítása útján, hogy ma már túlzásnak mondható az az állítás, mely a magyar néphit nagy egészét európai, főleg szláv átvételnek könyveli el. Kétségtelenül messze vagyunk attól, hogy elhomályosult, eredeti értelmükből kiforgatott töredékeinkből magukból állítsuk össze a teljes hajdani magyar hitvilágot s aligha is fogunk odáig eljutni. De a keleten még összefüggő rendszerként élő hitvilág egyes részleteire már most is rá tudunk ismerni és az ilyen elemek száma a további kutatás folyamán előreláthatólag szaporodni fog.

Meséink csodás lényei közt nevezetes szerepe van a »vasorrú bábának«. Legtöbb mesénkben ezen a néven szerepel az az ártó szellem, aki a hőst el akarja pusztítani. A túlnyomó számban *Vasorrú* bába elnevezés mellett néha a *Vasfogú* bába is előfordul, vagy egyszerűen *Vasbába*. Ez mindenütt rendkívüli tulajdonságokkal rendelkező túlvilági szellem. Többször szerepel mint a sárkányok anyja. Így látjuk a fent idézett »Sárkány-család« mesetípusban is.) Csodálatos állatok, eszközök vannak birtokában, átváltozni és átváltoztatni képes. Méretei is gyakran rendkívüliek: csapófával emelik fel a szempilláját, több szekér fa szükséges a máglyához, mikor elégetik. A hős üldözése közben forró szelet fuj, a tó vizét egészen kiissza. Ellenfeleit felfalja »emberszagot érez« és így tovább. (Sok mesénkben már csak a név eredeti, a tulajdonságok a közönséges nyugati boszorkány tulajdonságai, vagy legalább is azokkal keveredtek. Ez a mi helyzetünkben érthető. Viszont a fenti sajátságok a nyugati boszorkány sajátságaitól jól elkülöníthetők. Valószínű, hogy sok nyugati típusú mese boszorkányalakjára is alkalmazták a vasorrú bába nevet.)

Az a különös, hogy mindeme tulajdonságok közt nem találjuk meg nevének magyarázatát. Miért vasorrú? Ezt a tulajdonságot a néven kívül sohase említik a mesében s nem is használják fel ezt a tulajdonságát semmiféle cselekedeténél. Viszont a név következetesen feltűnik, elárulva, hogy itt valami szívós életű hagyománnyal van dolgunk.

Ha az európai meseanyagban keressük a név és a személy magyarázatát, azt találjuk, hogy az egész jelenség ismeretlen. Egy XVI. sz.-i német adat említ bizonyos Perchtat, »mit eiser-
nen Nase« ez azonban teljesen elszigetelten áll a német hagyományban. Bolte, a német mese nagyhírű tudósa az egész német mesekincs ismerete alapján kijelentette, hogy ilyen név és alak ott nem szerepel. Az orosz mesében már más a helyzet. A név ugyan itt sem fordul elő. »Vasorrú« csodás mesealak nem ismeretes. Van azonban hasonló ártó szellem, a »Baba Jaga«. A »baba« az oroszban pontos megfelelője a finnugor, török és magyar bába-baba fogalomnak. Ennek a lénynek egyes mesékben tyúklábon forgó kastélya van, elnyeli a mesehős testvéreit, ott hon a kemencén fekszik, hosszú csontlába lelóg a patkáig, *orra pedig a mennyezetig ér*. Más helyen orsólabon forgó kunyhóban lakik egy öreg anyó, aki az *orrával piszkálja a tüzet*. Ennek is vannak tüzet fújó paripái, sebesen járó csizmái s egyéb magyaroknál nem szereplő csodás kellékei, jöttére süvít a szél, reng a föld, hajladoznak a fák; fekete felhőben üldözi a hőst. Lába csont, feje, melle, foga *vas*. Feje néha buzogány formájú.

Amint látjuk, már sok vonással közelebb jutottunk ahhoz az alakhoz, amely a magyar *vasorrú* elnevezés mögött sejthető. Ha ez a név és maga a vasorr még nem is került elő, de valami sajátosságos nagy orr már felbukkant, amelyet az orosz mesemondók — valószínűleg másodkézből kapott hagyomány alapján — különbözően képzelnek el és fejlesztenek tovább. Emellett már feltűnik a vas is, ha egyelőre nem is a jellegzetes vasorr formájában.

Pontos megfelelőjét találjuk meg végre a törökség hagyományában.

Itt *rézorrú* anyóról van szó, akinek szintén csodálatos emberfeletti képességei vannak, tehát szintén túlvilági szellemi lény. Megjegyzendő, hogy a néphagyományban csak úgy, mint a nyelvek megfeleléseiben, a fémnevek gyakran cserélődnek fel és különösen a vas és a réz szerepelnek sokszor felváltva egymás helyett. A réz ilyen esetben a vasnál korábbi, primitívebb állapot emléke. Radloff gyűjteményében, altájitatór énekekben a kán lánya, mikor el akarják vinni feleségül, bűbajos dajkájához fordul tanácsért. Ez a dajka *rézorrú banya, rézorrú anyó*. Ez a jelzője és tulajdonsága az efajta hagyományokban állandó.

A teleut/tatárok elbeszéléseiben a boszorkány »légy lábú«, »orsólábszárú, rézorru banya«. Az abakáni tatárok epikus énekeiben hasonló szerepel : »Bent a tűznél ólmos szemmel, rézorral egy banya ült.« A tjümeni tatár mesealak még mintha átmenet volna az orosz mesék bábaalakjához : óriás vénasszony, kinek a feje a ház egyik falára támaszkodik, lába meg a másokra. *Orra a mennyeztetig ér.*

Ezzel sikerült a magyar vasorru bába név és alak pontos mását megtalálni, de még mindig nem ismerjük a magyarázatát ennek a különleges tulajdonságának. Mielőtt ebben a kérdésben tovább mennénk, nézzük meg a vasorru bába nem kevésbé különös párját, a sok tekintetben hozzá hasonló »ólomfejű barátot«.

Ez az alak már nem olyan általános szereplője meséinknek, mint a másik. Csak meghatározott típusban szerepel, mindig azonos motívum kíséretében. Rendszeren valamely elrabolt lányt akar a hős tőle megszabadítani. Ez csak úgy sikerül, hogy a lány kicsalja a szörny titkát : bűvös ereje, legyőzhetetlensége abban van, hogy lelke a testén kívül van elrejtve, valami csodás helyen : egy tojásban, vagy egy darázsban stb. Mikor ezt a hős megkeríti, végez vele.

Ennek a csodálatos lénynek nevei a következők a magyar mesékben : Ólomfejű barát, vasfejű ember, vassógor, nagyorru barát, kanbarát, vasorru bába (a hasonló női alak hatására) rézfarkas, vasfejű farkas. Már az elnevezésekből is gyanítható, hogy a két alak közt valami kapcsolat áll fenn. Meséinkben gyakran szerepel együtt a kettő, mint férj és feleség, ritkábban mint anya és fia.

Ez az alak is ismeretlen tőlünk nyugatra. Keletre megtaláljuk : az oroszoknál »vashomlokú« elnevezéssel, az örményben »vasfejű« néven, — Radloff abakán/tatár hősénekeiben a hős ellenfele, »vashős«, óriási szörny. Gyakran szerepel viszont ilyen fajta elnevezés nélkül is. Közös sajátosságuk, hogy megölhetetlenek, mert lelkük a testükön kívül van elrejtve. (A vass farkas névre emlékeztet az irtiszi osztyákok énekeiben a »világügylő férfi«, az első ember, aki vass farkas képében üldözi a szarvasokat.)

A két szörnyalak közös tulajdonsága tehát, hogy feje, orra, foga valamilyen fémből van : vashból, rézből, ólomból. S nem tekintve most mesés tulajdonságaik részleteit, közös alapvonásuk, hogy félelmes, emberre nézve ártalmas szellemi lények.

Ezeknek a tulajdonságoknak alapján sikerült végső fokon az ugor népek szellembálványaival azonosítani őket. Ezek a bálványok ugyanis kezdetleges, szinte teljesen faragatlan deszka, vagy fatönk-darabok, földbe verve, melyeken az arc fémlappal van beborítva. (Cin, ólom, bádóg, réz, a gazdagabban felszerelt bábokon ezüst.) Ezek a bálványok az ugor népek szellemtiszteletének bizonyosságai. Ezek ugyanis rendkívüli tiszteletben részesítik az elhaltak szellemeit, melyek hitük szerint még hosszú ideig, — többnyire egy évig — visszajárnak s ennek a visszajáró léleknek a számára készítik a bálványt a test pótlására, ahova visszatérhessen. Persze igyekeznek mindennel ellátni, hogy haragját magokra ne vonják. A bádoglemez is azért kell az arcára, hogy a rákent étel és vér a fát meg ne rohassza. A végleges meghalás után ezek a bálványok kikerülnek a sírra. A nevezetesebb hősök bálványai pedig a család körén túl törzsek és egész vidékek tiszteletének tárgyai. Ezeknek már fejlettebb bábui vannak; arcuk már valamivel jobban ki van formálva: szemük helyére üveggyöngyöt, foguk helyére fémlapocskát tesznek, *orrukat pedig kiálló szeg vagy vasdarab jelzi*. Az egyik legnevezetesebb bálványnak, az »Obi öreg fejedelemnek« orra pl. kiálló bádógcső. Az ugor népek medveszínjátékaiban az elejtett medvét felpócolják ülő helyzetbe, orrára meghajlított bádoglemezt tesznek, melyet a füléhez kötve erősítenek fel... Így a medve, mint saját maga bálványa szerepel a tiszteletére rendezett vallásos szertartásban. Ennek célja éppen az, hogy a szellem haragját kiengeszteljék s elhitessék vele, hogy nem is ők ölték meg. (Ezek a népek annyira félnek a medvétől, aki szemükben szellem, hogy nem is ejtik ki a nevét, csak körülírják.) Tehát a bálvány lényeges tartozékának tartották az előreálló fémorrot.

A vaszjugani osztyákok hite szerint a legfőbb lény, Tarem isten leánya öreg, bővöserejű anyóka, aki az »aranytetejű házban« él. (Ez a menny.) Itt őrzí a meg nem született gyermekek lelkét. Mikor egy-egy gyermek születik a földön, ő szerepel »isteni bába«ként a szülésnél. Ennek bálványát finn kutatók úgy írják le, hogy ólomból öntött bábú volt, nagy kiálló orral.

Ha a mesei alaknak minden vonása ezekben nem is nyer magyarázatot, eredete mégis világosan kirajzolódik mind külső sajátosságainak, mind pedig szorongató érzést keltő, ártalmas jellegének. Ősi finn-ugor korba visszanyúló vallásos képzetnek átalakult maradványát kell tehát benne látnunk.

Meséink még egy elemet őriztek meg, amelynek eredete az ugor népek vallásos képzetéig nyúlik vissza: Öt hat meseváltozatban szerepel az égből láncon lelógó kastély, mely a világ végén, tenger, vagy folyó fölött csillaghoz erősítve forog, vagy mint egy székely változat tudja, »arra fordul, amerre az áldott nap«. Más változatban a hős dob fel láncot az égben lebegő palotához, vagy aranyalmát dob fel a levegőbe, melyből csodálatos lebegő kastély keletkezik. Rokon motívum az egyik székely mesének az a helye, ahol a hős — állateredetű, neve »Disznóficó« — felesége elől elrejtőzik a világ végén túl, egy gödörben lévő kastélyban, ahol a mennyezetről láncon lelógó aranybölcsőben talál reá a keresésére induló asszony. S hogy a mitológikus sajátságok még fokozódjanak, az asszony férjével és frissen szült gyermekével együtt galambbá változik és az ég peremére repül, s ott a fiascsillaggá változik.

Ezt az elképzelést sem találjuk meg a nyugateurópai népek hagyományaiban. Az orosz mesékben elvétve előfordul, de inkább magas hegyen áll a kastély, mintsem láncon függ. Ellenben megvan az ugor népek elbeszéléseiben. Irtiszi osztyák elbeszélésben a kitaszított lány vasláncon függő házra talál. Munkácsi vogul gyűjteményében: »Viharisten hét fia lakta várba, a vaslánc végén függő várba im fölhágtak, im ott vannak.« Vogul hősénekben is az ellenfél vára vaskötél végén függ.

Ezek az elemek az ugor népek hagyományában magától értetődőek, mivel hitük szerint a teremtés lefolyása is az, hogy Numi Tarem, az isten láncon alábocsátja a teremtetett dolgokat. Sőt az első embert is, aki az ő fia, az égből vasláncon függő aranybölcsőben bocsátja alá. Pápay osztyák teremtésmondái szerint Numi Tarem a sarkcsillag mellől a »deltáj öregembere és asszonya számára az aranyos vízű tenger közepén ezüslánc, vaslánc jeles végén ezüslábas, vaslábú lábas várost bocsátott alá«. Az obi-ugoroknál — legközelebbi nyelvrokainknál — a teremtésnek ez az elképzelése annyira ősi hagyomány, hogy a teremtetést jelölő szavuk — a magyar *teremt* szó pontos megfelelője — eredeti értelemben annyit jelent, mint »alábocsát«.

A teremtés és a világ ősi elképzelésének még egyéb maradványa is felbukkan a magyar hagyományban. Néhány rövid, rendkívül töredékes és többnyire már értelmetlenné vált elbeszélés került elő, nagyrészt Szeged vidékéről, a kiváló gyűjtő, Kálmány Lajos feljegyzésében, melyben minden valószerűség

szerint a keleti népek nagyon ősinek látszó közös teremtettség mondái lappanganak.

Az egyik töredékes adat ságujfalusi palócok köréből került elő. Eszerint »áhol az endrefályi tógát ván, ott az ördög el ákártá rekesztenyi á világot. El is rekesztette valameggyig, hánem á gombot nem érkézett felténnyi; á kákás mészszólát, (a tógát) ésülyett. (Á tógát) kérésztő ván a világon.« Isten tudniillik azt mondta az ördögnek: »Ha el birja rekesztenyi éfélig, nap félkétő nap nyugátig ákkó neki is lesz birodámá, oda nem süt á náp.« (Minthogy a gombot nem tudta a kakas szőig feltenni), »ákkó besülyett a földbe, mindenütt mellátnyi a tógátot.«

Tegyük melléje a vogul teremtettségmonda egyik változatát. Eszerint Numi Tarem (isten) meghagyja az első embernek, hogy hozzon a tenger fenekéről földet. Ez többszöri sikertelen kísérlet után végre sikerül. Vadlúd képében le tud szállni a tengerfenékre s csőrében felhózza a kívánt földet. Ez azonban forog a víz színén, meg kell erősíteni. Itt kezdődik a két monda egyezése. Numi Tarem azt tanácsolja az embernek, hogy övezze körül a földet: »Ha ezen magambirta ezüstgombos övemet veszed, menj le az alsó földre s rakd az egész földet körül«... »Alámene, az ezüstgombú övet, megkerülvén a földet, körülhúzza, legott teremtetett szent földje vesztéggé lón. Ember lába által elérhetetlen Pászing (fényes) hegy ülepedék.« Ez utóbbi az Ural-hegység, melyet altáji népek a *Világ övének* neveznek, anélkül azonban, hogy a fenti monda náluk ezideig ismeretes volna. Ez a Világöve is átéri az egész világot. Talán ehhez kapcsolódik a szalontai néphit is, mely szerint az Ördögárkot az ördögök szántották éjféltől első kakasszőig és átéri a világot.

Amint látjuk, a vogul monda sok olyan részletben egyezik meg a magyarral, melynek értelmét pusztán a mi adatunkból nem tudnók megállapítani. Legfeltűnőbb ezek közt a *gomb*, aminek a magyarban semmi összefüggését nem látjuk a többi részlettel, viszont Numi Tarem ezüstgombos övével való egyezése világos és ennek alapján a részletek összefüggése is. Hasonló továbbá, hogy az ördög is istennel való egyetértésben teremtet (azaz keresztény vallásunk hatására már csak *megengedi* isten a teremtetést, míg ott még az első emberrel *végezteti*). Az is későbbi változtatás, hogy az ördögnek *végleg* sikertelen marad a »biro-

dalom» elrekesztése.) A »tógát« is átéri a világot, akár csak az Ural. Ezek a részletek így együtt s különösen az ezüstgombos öv ezideig csak ebben a két mondában fordulnak elő. Úgy látszik tehát, hogy a magyar a vogul mondának máig fennmaradt töredéke.

A vogul mondának első felében szereplő földfelhozatalra is van hasonló példánk a magyarban, de ez még töredékesebb és elváltozottabb, mint az előbbi. Magyar Szentmihályon jegyezték fel, hogy »mikor az Isten a *világot teremtette*, az ördög az Istentől a részög embör lekit kérte, aszonta, hogy amölik embör éccör megrészökszik, annak a lelke lögyön az üvé. Az Isten látta, hogy a részög ember a halálos ágyán möktér, nem éggyezött bele, hanem aszonta, hoty ha éty *kötél homokot fölhoz a tengör fenekirül*, akkor odaggya neki a részög embör lekit. *Az ördög le is mönt a tengör fenekire, de nem birt homokot fölhozni*; így osztán nem is kapta mög a részög embör lekit. Egy másik elbeszélés szerint egy embernek volt egy *lidérce*. Ez mindent megtett neki, amit csak kívánt, de mindig új feladatot kellett neki adni. Mikor már gazdag ember lett a gazdája, meg akart tőle szabadulni. Azt tanácsolják neki, hogy »*küggye el a tengörnek a köllő közepibe, hogy hozzon egy kötél homokot*.« Meg is teszi, mire a »Lidérc elmönt, nem gyütt soha többet vissza.« A mondának ez a része már sokkal nagyobb területen van elterjedve, mint az előbb tárgyalt fele. Kelet-Európától Észak-Ázsiáig és Közép-Ázsián keresztül egészen az északamerikai indiánokig mindenütt felfalálható az a világteremtés-monda, melynek lényegével a magyar töredékek egyes vonásai felismerhetően megegyeznek. Ez a lényeg abban foglalható össze, hogy Isten földet akar teremteni, leküldi az első embert, vagy valamely vizimadarat, gyakran az embert madáralakban, a tenger fenekére homokért. Ez az első kísérletekre nem sikerül, Isten különböző tanácsokat ad segítő társának, mire végül sikerül a föld felhozása. (Vagy: egyik madár engedelmes, másik nem, azt megáldja, emezt megátkozza.) A fölhozott iszap, vagy homok nagyobbodni kezd és ebből lesz a föld. Keleteurópai népeknél Isten segítőtársa helyett az ördög szerepel. Ez sokszor nem is akar felhozni földet, amikor pedig már nem tud kitérni a parancs elől, szájában, vagy a körme alatt elrejt magának egy kis darab földet, de mikor Isten szavára a föld nagyobbodni kezd, az eldugott darabok is dagadni kezde-

nek, hogy ki kell köpnie. Ebből támadnak a hegyek. Egy másik jellemző részlettel is kibővült keleteurópai népek közt (orosz, bolgár, román, finn stb.) az eredeti történet. Mikor Isten a felhozott földön elalszik, az ördög odalopózik és be akarja taszítani a tengerbe. Amerre azonban a testtel a tengerhez közeledik, arra a föld nagyobbodni kezd. Mindezekben a részletekben már a dualisztikus vallások hatása mutatkozik az Isten és az ördög szembeállításában. Ez azonban másodlagos fejlődés eredménye, mivel a legkezdetlegesebb finn-ugor, török és amerikai változatokban ilyesmiről még szó sincs, viszont a dualisztikus felfogás nélküli változatok igen nagy földrajzi elterjedésben élnek. Ezekben egy másik hitvilág tükröződik; a primitív mitoszok jellemző emberállat kettőssége. Az osztyák mondában Doh, a nagy sámán vizimadarak társaságában repül a tenger felett s úgy küldi le egyik kísérőjét a tengerfenékre, akinek harmadik kísérletre sikerül felhozni a földet. A voguloknál ki is mondják, hogy az ördög — vagy az ősember fia — csak alkalmasszerűen változik madárrá és pedig úgy, hogy *felölti a bűvárkacsa bőrét*; így nem sikerül a kísérlet, erre *lúd-bőrt vesz fel*, ekkor sikerül. Egy jakut változatban minden átmenet nélkül egyszerre csak a tengerfenékre lebukó madár *kezeiről* van szó az elbeszélésben. Mindez általános vonása a primitív mitoszoknak az egész földkerekségen. A kétféle tulajdonság annyira egybefolyik, az átváltozás annyira természetes, hogy nem is tartják szükségesnek mindig említeni. Így történhetik meg, hogy az elbeszélésekben a mitikus hős madáralakban repül, s egyszerre csak nem tud átmenni a folyón. Ami pedig az átalakulás módját illeti, az is teljesen a fenti módon történik mindenütt: az illető állat bőrét veszi fel a hős. (Innen ered a mese világának ismert eleme: a hattyú-ruhát levető tündért úgy fogja el a földi férfi, hogy fürdés közben ellopja hattyú-ruháját s az nem tud visszaöltözködni. Ez a történet is közismert sokfelé a földön.)

Hogy a dualisztikus felfogás, az »ördög« szereplése másodlagos ebben a mitoszban, azt bizonyítják azok a kevert formák is, amelyekben az eredeti segítőtárs nem közvetlenül alakult át ellenféllé, rossz ördöggé, hanem mind a kettő külön-külön egymás mellett szerepel. Az északnyugati mongolok elbeszélése szerint például Ocsirvani, az Isten segítőtársával, Csagan-Sukuti-val leszáll a tenger fölé, megpillant egy teknősbékát, felfordítják,

Ocsirvani ráül, Csagan/Sukutit pedig leküldi a tengerfenékre homokért. Ezt rászórják a teknősre s ebből lesz a föld. *Mindketten* elalszanak, ekkor megjelenik az ördög, be akarja őket taszítani a vízbe, mire a föld az ismert módon megnagyobbodik. Látnivaló, hogy a keleteurópai motívum később tapadt az eredeti mondához. A burjátok tudni vélik, hogy Ülgen khán az embert egy tengeren úszó iszapdarabból alkotja meg. Ez lett Erlik khán, aki *kezdetben nagy barátja volt Istennek*. Neve gyakran: »az ember«, »az első ember«. Később lett Isten ellensége, ördög.

A magyar töredékekben már ördög szerepel. Az első esetben, az »endrefalyi tógát« mondájában a dualisztikus vonások még egészen halványak s több vonás Isten szolgájának mutatja az ördögöt. A homokfelhozatal részleteiben ilyen vonás már nem jelentkezik, viszont nincs nyoma a keleteurópai dualisztikus mondák sajátos részleteinek sem. Pedig ezeket a körülöttünk élő népek még teljes épségükben ismerik s ha tőlük származnék mondatöredékünk akkor bizonyára épebb formában, a keleteurópai részletekkel együtt ismerné népünk az ördög szerepét. Nálunk bizonyára a keleteurópai változatoktól függetlenül fejlődött a teremő társból keresztény hatásra kardarcot valló ellenlábassá. Ezért olvadt bele a monda az eredetitől annyira eltérő történetekbe és csak a magját tartotta fenn az eredeti mítosznak: a homokfelhozatalt, ennek sikertelenségét, hogy ez a *világteremtéssel kapcsolatban* történik s hogy a felhozó egyszer az ördög, egyszer meg *lidérc*, vagyis valamiféle *csodás madár/alak*. Elhomályosult volna érthető, ha meggondoljuk, hogy nem szabadon továbbélő meséről van szó ezúttal, hanem olyan hitbeli elképzelésről, melyet az ezeréves keresztény tanítás a világ teremtéséről állandóan kereszttezett. Inkább elhomályosult állapota mutat ősi voltára s ezt támogatja a »tógát-monda« minden bizonnyal keleti kapcsolata is.

Még jobban megerősíti ezt a megállapítást az a néhány mondatöredékünk, mely az *ember* teremtéséről szól. Szegedvidékről és Temes-megye északi részéből valók az alábbi részletek: »Az ördög embőrt, lovat ki birt formálni, de mikő mögindult, porrá vált.« »Illést mög Énokot Lucifer furmálta ki, de nem birt neki lelköt adni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte őket az égbe, onnan lüvöldözzék a rosszakat.« »Az ördög, mikor kiformászta az embőrt, nem birta talpra

állítani, mikor az Isten asztán rálehölt, aszonta: áj lábra, Illés! Kej föl! Akkó birt mönni.« »Mikor az Isten mőkteremtötte az embört, az ördög aszonta, hogy ü is mőkteremti, úgy, mint az Isten. Aszongya neki az Úr Isten: Teremcsd mög hát! Aszongya: mőkteremtöm! El is keszte, mőkformásztá, ki is ögyenlitötte. Mikor möglátta az Úr Isten, hogy embörfurma mán, aszongya az ördögnek: Hát álid mög! Aszongya az, ördög: Nem birom. Lád, hogy megformásztam! »Hiszöm hogy van töheccségöd a furmát mőkötönni, de aggyá bele lelköt! Aszongya az ördög: hunnét? »Ha teremteni akarsz, lelköt is agy bele!« Aszt mán segiccségöd nélkül nem töhetöm. Aszongya az Úr Isten: »Lelköt az ördögnek nem adok, érd mög avval, akit magadnak furmáltál.« Oszt abba hatta; így nem szabad (az ördög) a lélekkel.« »Mikor az ördög embört akart teremteni, kiformázta az embört, de nem bírta talpra állítani; akkor odamönt az Isten, mögrukta a talpát Ádámnak: Kej föl, Ádám! Ádám fömozdult. Mögén mögrukta, Ádám fölült. Harmaccó mögrukta: Kej föl, Ádám! Ádám főkelt.« »Az ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést, mögrukta Illést, úgy kelt föl.« »Mikor az Isten az embört teremttötte, az ördög is teremteni akart. Mög vót mán a sárbul alkotva az embör forma, de lélok nem vót benne. Úgy osztán az Isten mögáldotta, lelköt adott bele (de luk nem volt rajta), akkor az Ördögnek monta, hogy fúrja ki. Mikor az ördög fúrta, a furu csikorgása mindég asz monta, hogy horvát, horvát. Kérdöszte az Isten az ördöktü, hogy mit mond az a furu? Az ördög asz monta, hogy horvát; így lött a horvát.«

Ezekben a különböző elemekkel tarkított elbeszélésekben közös az, hogy Isten megint az ördöggel egyetértésben teremti meg az embert, a testet az ördög formálja ki, de lelket nem tud adni belé, ezt Isten teszi meg.

Ugyanígy van ez a finnugor népek ősi mondáiban is, ördög helyett az első emberrel. Keleteurópai népek teremtésmondáiban másik motívum általános: Isten egyedül teremti, mikor kész a test, elmegy lélekért, ezalatt odalopakodik az ördög s megrontja a teremtményt. Addig egész testét körömborította, ezután csak az ujjá hegyére húzódik vissza. (Vagy leköpi a testet, Istennek ki kell fordítania, ezért van belül annyi undokság és betegség. Ettől kezdve halandó.) Van ezen az általános egyezésen kívül a »tógát«-hoz hasonló részlet egyezés is:

ismét a vogul teremtésmondában olvashatjuk, hogy az első ember hóból gyúrt embert, el is indítja, de az darabba szakad. Ennek a résznek egyezése első példánkkal világos: a meginduló teremtmények itt is porrá esnek szét. Népünk hagyományaiban tehát az ural-altáji teremtésmitoszok elhalványult emlékei maradtak fenn, ezek közt pedig két részlet ez idő szerint *egyedül a vogul teremtésmondákkal* egyeztethető.

Kissé részletesebben foglalkoztunk a teremtésmondákkal, hogy a változatok alakulásának és a vallási képzetek átalakulásának folyamatába is bepillantást nyerjen az olvasó. A következő egyezésekben ismét a jelenségek szivós változatlansággal való fennmaradását tapasztalhatjuk. Ez az egyezés a világ elképzelésében mutatkozik.

Jankó János jegyezte fel a következő adatokat: »A kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja; a falvak túlnyomó többségében a hit szerint ez az állat a cethal s csak egyetlen faluban hallottam, hogy ez a bivaly. A halak száma változó: néhol a földet csak egy, másutt három ismét másutt négy majd végül hét cethal tartja. A cethalak azonban nem maradnak nyugodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdulnak, egyik oldalukról a másikra fordulnak, s ezt az ember sínyli meg, mert olyankor van földindulás. Némely helyütt a cethalak megfordulásában... bizonyos időszakosságot tételeznek fel... hogy ez minden hét esztendőben szokott ismétlődni. Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják, az egyik cethal meghalt«. Szegedvidékén is megvan ez a hit: »Az egész világot három cethal tartja, mindön harmadik esztendőben mögfordul a másik oldalra, akkor a föld mögrögzög.« Más faluban négy a halak száma. Középázsiaiban, a balagánszki burjátok közt ugyanez a hit él: a földet óriáshal hordja a hátán. Ha valami okból helyzetet változtat, földrengés van. Más burjátok szerint a hal az oldalán fekszik. Ha nagyon nyomja a föld, másik oldalára fordul, akkor földrengés van. Altáji tatárok szerint Ülgen három halat helyezett a vízre, kopolyájukba kötél van fűzve, melynek másik vége az égben három oszlophoz van kötve. Ennélfogva lehet emelni, vagy süllyeszteni a hal fejét s eszerint van özönvíz. A votjákok három halról tudnak, melyek a földet tartják, a mordvinok egyről és mozgásuk földrengést okoz. Ezeknek a népeknek környezetében élő oroszok is így képzelik el a földet.

Azok a törökfajú népek, melyek közt az iszlám terjedt el, bikáról vagy bölénybikáról tudnak, mely a szarvai közt tartja a földet. (Valószínűleg a perzsa ősbika ez, mely a földet teremtette.) Ez a hit néhány volgai finnugor néphez is eljutott. Votjakok, cseremiszek azt tartják, hogy a »Fekete bika« tartja leszakadástól a földet«. Ha a bika mozog, földrengés van. Ez a »fekete bika« a kalotaszegi bivaly pontos mása. Az is feltűnő, hogy a votjakok közt mind a bika, mind pedig a három hal egy formán előfordul akárcsak nálunk. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy ez a hagyomány a Volga vidékén került a magyar néphitbe.

Láttunk az eddigiekben ősi szellemhit-maradványokat, az ugor szellembálványok mesés emlékeit, a teremtés elképzelésének különböző csökevényeit mesei elemekben és teremtésmondák maradványaiban, a világképnek máig fennmaradt ősi formáját. Ezekután áttérünk annak az összefüggő vallási rendszernek emlékeire, mely az uralaltáji népeknek is ősi sajátja s melyet *samanizmus* néven ismerünk. Ennek már fejlett szertartásai, világképe s a szertartások végzésére hivatott külön rendje van — az ú. n. sámánok személyében — s ennyiben már magasabbrendű vallásnak tarthatjuk. Ezt a vallási rendszert hozták magukkal a honfoglalók keleti hazájukból, de természetesen éppen ennek minden feltűnő megnyilvánulása volt a legnagyobb pusztulásnak kitéve. Ezért találjuk a fennmaradt elemeket a néphagyomány legkülönbözőbb területein szétszórva, elhomályosult formában, hol mese, hol gyermekvers stb. keretébe ágyazva. Ezeknek egyike népmeséink »Tetejetlen fa« motivuma.

Több mesénk kezdődik azzal, hogy a király udvarán egy égig nyúló, »tetejetlen fa« emelkedik, amelyet senki nem tud megmászni — sudara gyakran sűrű tuskével is van borítva — és soha senki nem látta a tetejét. Sokan próbálkoznak a megmászásával, de senkinek sem sikerült. Végül is a mese hőse indul neki a nagy útnak. Süttet magának útravalót, magával viszi a kis baltáját, — esetleg több gúnyát vesz föl magára, hogy a tüske ne ártsen neki, ha egymásután leszaggatja. Megállapodnak a királlyal, hogy milyen jelt ad, ha eléri a tetejét, — vagy ha megtalálja a király lányát, aki fenn él a fa tetején s azzal nekivág az útnak. Kís baltájával rovátkákat vág a fa törzsébe s úgy halad föl rajta. Mikor elfárad, vagy megesteledik, belevágja a baltát a fa törzsébe és leül. Az út több napig, vagy hétig, sőt hónapokig

eltart. Egyes változatokban minden egyes esti pihenője helyén a fában ajtó nyílik meg s egy öreg anyó néz ki rajta, aki azonban még nem tud semmit a fa titokzatos gyümölcseről, sem a fa tetejéről és a hátralévő távolságokról. De tovább utasítja nénjéhez, aki egy napi járőföldre lakik feljebb a törzsben, stb. Végre eljut a fiú a fa első elágazásához. Itt új világot talál maga előtt: gyönyörű zöld mezőt, rajta kastéllyal, ahol tündérlány lakik táltos lovakkal. Ez a különböző magasságokban mindig megismétlődik, a táltosok segítségével felrepül mindig magasabb rétegbe, végül eléri a fa tetejét s megtalálja a királylányt, vagy megküzd a sárkányokkal a tündérlányokért stb. Innen kezdve szétágazik a mese s minden változatban más és más ismert mese történetébe megy át. Vagyis a »tetejetlen fa« képzeete nem alkot különálló mesetípust, csak önálló motívumot más mesékbe beágyazva.

Ezt az elemet csak a magyar mesékből ismerjük. Nemcsak a nyugati, hanem a keleti mesekincsben is ismeretlen. Pedig ez is egyike ama meseelemünknek, melynek elterjedtségét a külföldi mesekutatóktól levelezés útján is tudakolták. Nálunk viszont az ország egész területén több változatban ismeretes, sőt mint már eddig is sokszor tapasztaltuk, a velünk együtt élő nemzeti ségeinkhez is elkerült. (1 erdélyi szász, 2 erdélyi oláh, 1 bácskai szerb, 1 szávamenti horvát és 2 erdélyi cigányváltozatot sorol fel Solymossy. A határon túl élő fajrokonaiak sehol sem ismerik.)

Ha mesemotívumként nem is találjuk meg történetünket, vallásos területen megjeljük megfelelőit. Egy híres osztyák sámánról szóló hősenekben van szó róla, hogy fel tudott menni egy nagy rovátkolt fán az égig, közben mókusok bújnak elő, amelyek megijesztik, hogy vért isznak belőle, mire visszatér a földre. Szamojéd sámán hősenekében pedig hasonlóról van szó: égigérő nyírfák törzsén felment az ötödik égbe, ahol a nap és a hold vannak.

Mindezeknél részletesebb az a feljegyzés, melyet egy miszionszionárius közölt a múlt század 70-es éveiben az altáji tatárok egyik nagy szertartásáról. Az a szertartás, melyet ebben a leírásban látunk, a legfejlettebb sámán istentisztelet eddigi ismereteink szerint. Három napra terjed ki, minden napnak megvan a saját külön ceremóniája. Első este, naplemente után készül elő az áldozat helyét. Félreeső nyírliget tisztásán állítják fel a szokásosnál nagyobb *jurtát*, (kúpsátort) melynek közepén

fiatal nyírfa törzse nyúlik ki a felső füstnyíláson keresztül a szabadba s a sátor nyílása fölött hagynak csak rajta lombot. A sátor belsejében baltával lépcsőszerű rovátkákat vágnak a fa törzsébe egészen a jurta nyílásáig. Következik az áldozati állat, a világos színű ló leölése, mely már a sámánnak különböző »mutatványai« közben megy végbe. A leölt állat lelkét önkívületi állapotban, rongyból készült lúdbábun száguldvá tereli vissza a földre stb. Másnap következik a szertartás főrésze: a sámán égi útja a legfelsőbb égbe, a főisten, Bai Ülgen elé. Ez a vállalkozás nagy ritkaság, a sámánok hite szerint odáig oly nehéz az út, hogy inkább csak az alsó rétegek isteneivel érintkeznek. Varázsdobjába összegyűjti a szellemeket, a szolgálatban állókat, őseinek szellemét és más, hatalmasabbakat s ezek segítségével kezdi meg az utat. Elalszik, azaz lelkét küldi el az égi útra. Végül fellép az első bevágásba, jelezvén, hogy elérkezett az első égi rétegbe, miközben élénk képzelettel festi le hallgatóinak, hogy mit lát az egyes égi mezőkben: dícséri a gyönyörű vidéket, mezőket és erdőket, a sok szép vadat, az istenek karámjait és méneseit stb. Ez minden további rétegnél megismétlődik. Végül felér a nyílásig, ahol derékig kiemelkedik a jurtából, mintha túljutott volna a mennybolton, a főisten színe elé. Itt elmondja, hogy mit kívánnak s tolmácsolja az isten parancsait, hogy minő áldozatot mutassanak be neki. Ezután fokról-fokra visszatér és felébred mély álmából. Harmadnap azután bemutatják a kívánt áldozatokat. Ez a nagyszabású szertartás csak a legnagyobb csapások idején kerül bemutatásra s csak a leghíresebb sámánok képesek ezt a nagy idegfeszültséget jelentő feladatot végigcsinálni.

Világos, hogy a mese-motivumokban szereplő utazás azonos a sámán égi útjával a »világ fáján«, amit a nyírtörzs jelképez. Ez a sámán világképben a mindenség tengelye s alább még lesz róla szó. Az előbbi példák után már nem csodálkozunk rajta, hogy ősvallási elem, mint mese-részlet kerül a szemünk elé. Látjuk, hogy a mese valóságos tárháza a primitív vallási képzeteknek, amelyek többé-kevésbé elhomályosulva maradnak fenn a mesés történet keretei között. A magyar mesébe ez az elem közvetlenül a vallási szertartásokból kerülhetett, mert mint mese-elem, sehol, semmiféle rokonnépnél nem fordul elő, tehát nem az együttélés idején vált mesévé s maradt fenn népünkél. Az is jellemző, hogy nem külön mesetípus alakult

belőle, hanem csak önállótlan elem, mely különböző történetekhez csatlakozik, mintegy betétként. Ilyen formában mindenestre csak Magyarországon ismeretes, ami nem mond kevesebbet, mint azt, hogy a sámánvallásnak ezt a legfejlettebb ceremóniáját a magyarságnak itt, mai hazájában még ismernie kellett, ha annak ilyen részletekbe menő pontos képe mehetett át hazai földön meséinkbe. Ebből tehát legalább annyi következtetést levonhatunk, hogy a magyarság körében a sámánvallásnak fejlett formája volt ismeretes.

Az ebben a szertartásban jelentkező világrépről részletebben kell megemlékeznünk, mert még többször fogunk vele találkozni különféle néprajzi elemekben. A kúpalakú jurta a föld fölé boruló eget jelképezi, a közepén emelkedő nyírfa pedig a világ tengelyét, a »világ fáját«, mely a sarkcsillagnál támasztja meg az égboltot. E körül forog az egész mindenség. A legfőbb istennek lakosztálya előtt is ez a »világfája« emelkedik ki a földből, ehhez kötik lovaikat. Azért ennek emlékére van a nomád sámánok sátrai előtt gyakran jelképes világfa felállítva, rajta a sámán szent madarával, melyen a lelke önkívületben a másik világba száll. A sámánok bűvös dobján, amely összes szertartásaik legfőbb kelléke, mind az önkívületbe kergetésre, mind pedig a szellemek felidézésére nélkülözhetetlen, ezen a dobon is az ég különböző rétegei vannak ábrázolva a holddal és csillagokkal, rajta a sámán útjának rajza, amint csodás állatalakok közt a felső régióba száll. Ugyanennek fordítottját képzelik el a föld alatt. Ez az ártó szellemek birodalma.

Lássuk most ezek után meséink egy másik csodálatos elemét, a kacsalábon forgó várat. Sárkányaink, vasorrú bábáink és más csodás lényeink rendes tartózkodási helye a kacsalábon forgó palota. Változataiban lúdláb, daruláb, réceláb stb. szerepel. A csodás kastély mindaddig forog, míg a hős rá nem kiált, vagy varázsbotjával meg nem állítja. Ez az elem keleti típusú meséinken kívül szerepel nyugati eredetű típusokban is, de csak nálunk, a nyugati népek változataiban nem találjuk meg a megfelelő helyen. Ez a jelenség is csak keleti meseterületen ismeretes, ott azonban általános. Orosz mesékben is állandóan visszatérő motívum. Náluk azonban némi eltérés mutatkozik. Oroszban (és az érintkező területek meséiben: lengyel, galíciai rutén, finn, zürjén, bukovinai cigány változatokban) *kunyhó* szerepel, mely azonban nem *forog*, hanem különböző madár

lábakon áll. Itt is a bűvös erejű anyó, a Baba Jaga háza. Rend szerint az erdő szélén áll, háttal az útnak. Néha *kakasfeje* is van. Mikor a hős rákiált, akkor feléje fordul. Látjuk, hogy ez a kép a magyar kacsalábon forgó vártól csak kisebb részletekben tér el: kastély helyett kunyhó; nem forog, de a hős szavára szembefordul vele, míg nálunk a hős szavára áll meg; s az oroszban új elem, hogy kakasfej is díszíti. Ezzel szemben a *forgó kastély* képzetét őrizte meg néhány uraltáji népmonda. Vogul elbeszélés szerint a mindent felfaló szörnyek lakása oly palota, »mely egész magasságában egyre forog.« Radloff gyűjteményében, az áltáji tatárok egyik hősénekében a királyfi, akit a monda hőse megsegített, hálából elvezeti atyja palotájába, mely *maga körül forog*. A híres mongol eposzban: Bogda Ghesszer kán viselt dolgai közt fordul elő, hogy a láma a hősnek életéért könyörög s aranyhegyet ígér neki, melyen egy aranyalom magától forog.

Ha már most emlékezünk a fent elmondottakra, hogy a sámánnak minden kelléke a hite szerint való világképet jelképezi, hogy a sámán-jurta a világsátor pontos mása, meg fogjuk találni a vallási képzetek között ennek a képnek az eredetijét. Újabb kutatók szerint egyes sámán vallású népek a világfát beviszik a szertartások idején a sámán-jurtába s itt a régi nyírfá mintájára állítják fel.

Mint már fent említettük, ezeken a jelképes »világfákon« a sámán szent madarait is ábrázolják, amint képünk mutatja. (1—3. táblakép.) Ebben tehát megtaláltuk az orosz változatok kakasfejű kunyhójának magyarázatát. A »kacsalábon forgó vár« képzetét ugyanez a szokás magyarázza. Tudniillik a jurtába bevitt világfát alul madárláb alakúra faragják ki, szétterpesztett ujjakkal, hogy megálljon és hogy emlékeztessen a régi szertartások nyírfáira, melynek alul meghagyták gyökércsonkjait, szintén abból a célból, hogy jobban megálljon. Ime tehát, megkaptuk a madárlábú, néha madárfejű jurtát, mely az égi palotát, a világmindenséget ábrázolja, az istenek nagyszerű hajlékát, melyben az összes csodás lények, jók és ártó szellemek laknak s mely mint a világsátor is, maga körül forog. Az orosz, a keleti és a magyar mesemotívum is tehát a sámán vallásnak egyik képzetéből származik. Úgy látszik, hogy a magyar őrizte meg a legteltesebben a motívumban rejlő vallásos világképet. (Csodás palotát, madárlábat és az állandó forgást együtt.) Mindenesetre

annyi biztos, hogy ezzel olyan elemet őrzött meg, mely csak a keleti meseterületen ismeretes, minden valószínűség szerint a sámán vallás elképzeléseiből származik és melynek változatai közt részletkülönbségek alapján orosz, ugor-török és magyar típust különböztethetünk meg.

A fekete és fehér sámánok küzdelmeinek bizonyos fajtáját őrizte meg az a mese-elemünk, melyben a sárkányok buzogány-hajigálásáról van szó. Tudunk arról, hogy egyes népeknél, így például a buriát-mongoloknál is a sámánok önkívületi állapotban, mikor lelkük elhagyja a testet és különböző állat alakjában, vagy madáron lovagolva elszáll a szellemek birodalmába, úgy küzdenek az ellenséges érzelmű sámánokkal, hogy több mér-földről hajigálják egymásra buzogányaikat. Meséinkben is a csodáserejű túlvilági szörny, a sárkány több mér-földről veti haza buzogányát, hogy jöttét jelezze. Több változatban aztán ezt a buzogányt kapja fel a hős, aki maga is rendkívüli tulajdonságokkal rendelkezik — legalábbis bűvös erejű táltos lóval — és rendszerint kétakkora távolságra hajítja vissza. Ebből már tudja a sárkány, hogy nagyerejű ellenfele érkezett s mikor hazaér, mindenféle fortéllyal igyekszik az elkövetkező párbajt a maga javára eldönteni, de végül is a hős győz.

Láttuk tehát, hogy meséinkben a sámán világképnek, fejlett szertartásoknak és más műveleteknek milyen világosan felismerhető nyomai maradtak fenn. Mindez azonban csak másodlagosan, vagyis csak átalakulva és hitbeli tartalmát elveszítve tudott életben maradni. Itt is csodás elem ugyan, de nem mint a hitvilág eleme. Maradt fenn azonban népünk hagyományában valóságos néphit formájában is emléke a sámán vallásnak, és pedig maga a sámán varázsló személye. A mi sámánainkat »táltos«-nak hívják, szerepe már kissé megkopott; nagyszabású ceremóniákat nemigen rendez, nem is ért hozzá, de nagyon sokat tud még abból, amit a régi sámán tudott, mindenesetre annyit, hogy belőle a sámánnal való azonosságát kétségtelenül megállapíthassuk.

A táltosokat már születésükkor választják ki erre a hivatásra. Foggal jönnek a világra. Ha anyjuk ilyenkor ki nem tördeli a fogukat, egész életükre megmaradnak táltosnak. Az ilyen gyerek a rendesnél tovább szopik, gyakran hét évig, vagy akár kétszer hét évig. Egyes táltos-történetek szerint a táltosgyerek még a labdázó helyről is hazaszaladt szopni. Ezért aztán rend-

kívül erősek : a róluk szóló történetek tele vannak csodás erejük emlegetésével. Az ilyen táltos nem is eszik mást, mint tejet, vagy tejből készült ételeket. Akárhová tér be, mindig csak tejet kér. Ebből egy rocskával is megiszik egy hajtásra. Ha nem adnak neki valahol, bosszút áll, rendszerint olyan vihart támaszt, hogy lesodorja a ház tetejét. Ezért nem is merik megtagadni a kérését.

Tudományát nemcsak születésével öröklí, hanem tanulhatja is idősebb táltosoktól. Ilyenkor próbát kell kiállania különböző csodás feladatokból. Ha nem sikerül, nem lehet igazi táltos, csak »féltáltos«, aki csak az alsóbbrendű feladatokhoz, főleg gyógyításhoz ért. A született táltosnak is ki kell állnia életében egy nagy próbát: még fiatalon, hét—tizenhét éves korában meg kell vívnia az idősebb táltosokkal s ha azoknak sikerül kitördelni az ő fogait, csak féltáltos marad, de ha győz, megtarthatja összes csodás tulajdonságait. Legfontosabb ezek közül éppen a csodás viaskodás maga. Táltosaink állandóan küzdelmet vívnak valamely ártó szándékú ellenféllel. Ez a küzdelem legtöbbször valami állat alakjában folyik le: bika vagy csődör képében. Ilyenkor a táltos a fehér vagy szőke bika, ellenfele a fekete. Igen sokszor vörös láng és kék láng, vagy tüzes kerék és vaskerek alakjában kell megvívniok. Jellemző sajátága ennek a küzdelemnek, hogy a táltos nem térhet ki előle, bár nem ritkán fél a kimenetelétől. Ilyenkor kéri is az embereket, hogy segítsenek neki: vasvillával üssék meg ellenfele hátsó körmét, vagy ha láng alakban küzdenek, vesszővel csapdosanak a kék láng felé stb. A segítség meg is teszi a maga hatását: a már-már alulmaradó táltos legyőzi félelmes ellenfelét. A küzdelem gyakran valami nagy kár elhárításáért folyik. Például ha a táltos győz, hét évig bő termés lesz, ha veszít, hét szűk esztendő. Máskor meg »esőért viaskodnak« a táltosok. Egyik történet arról tud, hogy a felhőben a »magyarországi meg a törökországi táltos« viaskodik. Az is állandó vonása a táltosküzdelmeknek, hogy a legtöbbször a levegőben folyik. Itt néha karddal viaskodnak, szikráik a villámok. Tehát táltosaink különböző állattá, lánggá, kerékké tudnak átalakulni és felszállnak a levegőbe. De nemcsak a viadalkor használják ezt a tulajdonságukat. Gyakran jelennek meg az embereknek táltosuló vagy táltosbika alakjában. Ilyenkor alsó állkapcsuk hiányzik s erről lehet megismerni őket. Repülve járnak: később indulnak

el és előbb érkeznek meg, mint a rendes emberek. Hirtelen jelennek meg az emberek között, senki sem látta, honnan jöttek és úgy tűnnek el, hogy nem látják, hová mennek. De nemcsak maguk változnak át állattá, vagy maguk repülnek, hanem vannak állataik is, melyeket elküldözgetnek maguk helyett, vagy amelyeken a levegőben száguldanak. A sárréti táltosról mondták, hogy volt egy madara, melyet mindenhova maga helyett küldött. Pásztorember létére nem sokat törődött a nyájjal, de mégis mindent látott, mindenről tudott, mert a madár elment mindenhová, ahol valamit meg akart nézni. »A kunyhó előtt egy olyan fa állott földbe szúrva, mint valami jó hosszú bot, annak a végén mindig ott kuporgott egy kis madár.« Mintha az előző leírást olvasnók a sámán jurtáról, előtte a világ fája, a sámán szent madarával, melyen lelke mindenhová elrepül. Más táltosnak lova van, azon jár a levegőben.

Táltosaink általános tulajdonsága, hogy rejtett dolgokat tudnak meglátni: a jövőndőt s ami a legfőbb, a földalatti kincseket. Legtöbb táltoshagyományunk arról szól, hogy a táltos megmutatja, hol kell felásni a földet, hogy kincset találjon az ember. Ez természetesen már a sámán természetfölötti látóképességének modern igények szerint való alkalmazása. De a jövőndő látás még eredeti vonás, mely a sámán feladatkörébe vágott. Vannak féltáltosaink, akik nem is tudnak egyebet, mint kincset és jövőndőt látni. Ezek a »látók«, vagy »nézők«! Ezek is, meg a táltosok is néha acéltükörből látják meg, hogy hol van kincs, meg minden egyebet, amit látni akarnak. Ez a tükör is a sámán felszerelésekhez tartozott, mint alább látni fogjuk.

Gyógyítani is szoktak táltosaink, bár ez inkább csak kisebb tudású féltáltosok, javasok, »orvosok« foglalkozása. Ezek is inkább különböző ráolvasásokkal és füvekkel gyógyítanak, s a »kisebb sámánkodás«, varázslás módszereivel. Az igazi sámán gyógyítás emléke más formában maradt fenn folklóreanyagunkban.

Táltosainkat úgy írják le a nép száján élő elbeszélések, mint öreges, ráncosarcú, elhanyagolt külsejű embereket, pedig gyakran korra egészen fiatalok. Mogorva, félrehúzódo emberek, csak ritkán szólnak, ha valami veszélyre kell figyelmeztetni az embereket. Ez is csodálatosan szívós hagyományra vall, mert a sámánok valóban hamar megöregedett, ráncoslépű férfiak. Nyilván született hiszterikus természetük mellett állandó,

rendkívül túlfeszített idegállapotuk, a szertartásokhoz szükséges önkívületbe-hajszolás is korán felőrli szervezetüket. Ezért tartja a magyar néphit is a táltosokról, hogy »nem érnek meg nagy kort«.

A táltos alakja a magyar nép körében mindenütt ismeretes. A benne való hit egyike legáltalánosabb hiedelmeinknek. Legalább annyit ma is mindenütt tudnak róla, hogy foggal születik és mindenfelét »tud«, amit közönséges emberek nem tudnak. De a hagyományban járatosabb öregek még ma is bőven tudnak »megtörtént eseteket«, melyekből a táltos tulajdonságai nagy gazdagsággal állíthatók össze. (Pl. a kunyhó előtt álló fát a rajta kuporgó madárról, a sámán, vonásoknak ezt a legjellemzőbbikét napjainkban jegyezték fel.) Nem csoda tehát, hogy a néphagyomány egyéb területére is behatolt nem egy vonása. Így például boszorkányaink sokkal több vonást mutatnak fel a táltosokból, mint a nyugati boszorkányok jellemző sajátságaiból. Ezek inkább varázslással, bűbájossággal foglalkoznak, a boszorkánypercek és élő hagyományaink szerint kincseket látnak, gyakran fordul elő náluk is az acéltükör, állatalakot öltenek; mindez oly tulajdonság, mely a táltos jellemzője, nem pedig a boszorkányé. T. i. táltosunk jellemző vonásaival teljesen elüt a körülöttünk élő és a nyugati népek hitvilágának alakjaitól, könnyű tehát elkülöníteni, ha tulajdonságaiból azoknak átad valamit. Ez történt a »garabonciás diák« esetében is. Ez az Olaszországból horvát közvetítéssel hozzánk kerülő középkori babonás alak sok helyen teljesen összeolvad a táltossal: ez is tejet kér, vihart zúdítt a vonakodók házára. (viszont az ő képzetkörükbe tartozó sárkány — a nyugati pikkelyes testű hüllő — néhol meg átment a táltos tulajdonába s ezen lovagol, akár a garabonciás.)

Nagyon sok vonásban emlékeztetnek táltosainkra a népmesékben szereplő keleti jellegű sárkányok is, nem különben a velük megküzdő mesehősök. Láttuk, hogy ezek néha, ha nem bírnak egyással, átalakulnak vaskerékké és fakerékké, vagy kék láng és vörös láng képében folytatják a küzdelmet, akár csak táltosaink. Népmeséink táltoslova sem egyéb, mint a lóvá átváltozott táltos maga, aki a sárkányokkal való harcban bűvös erejével felülmarad. Ez sem egyéb, mint a jó és rossz táltos küzdelmének mesei változata. Mesehőseink másban is öröklök néha a táltos vonásait. Ahol rendkívül nagyerejű, csodás lény

a hős, mint a Fehérlófia-típusban, ott mindig azt találjuk, hogy a fiút anyja hét évig szoptatja, vagy ha akkor még nem állja ki a próbát, újabb hét évig s ettől lesz rendkívüli ereje.

Látnivaló ebből, hogy nem valami elszigetelt, véletlenül és töredékesen fennmaradt hiedelemről van szó, hanem a magyar néphit egyik legnépszerűbb alakjáról, melynek hatása a hagyomány különböző elemeire terjedt ki. Már pedig egyes tulajdonságai alapján kétségtelenül megállapítható, hogy ez az alak a keleti sámánnak egyenes leszármazottja. Legfeltűnőbb sajátosságuk a táltosok egymás között való viaskodása, mely a fekete/fehér (azaz jó és rossz) sámánok küzdelmeinek maradványa. Ebből ismét azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarság körében a sámánizmusnak fejlettebb formája volt ismeretes, mert ez az élesen kialakult kettősség csak a fejlettebb kozmogóniával rendelkező népek sámánizmusában jelentkezik.

Láttuk a sámán egyenes utódát a táltos személyében, most lássuk néhány eszközének fennmaradását is tárgyi emlékeink közt a megfelelő hiedelmekkel együtt. Első helyen áll ezek közt jelentőségében a sámán*dob*. Ez a sámán legfőbb kelléke. Mindenféle működéséhez szükséges, akár jósol, akár gyógyít, akár a szertartásokhoz idézi a szellemeit, vagy magát hajszolja önkívületbe. Ez a varázsdob egyfenekű forma, melyet belülről egy kézzel lehetett tartani, míg a másik kézzel a verőt tarthatta a sámán. Ennek az egyfenekű dobnak maradt fenn emléke a dunántúli regösénekekben. Mikor ugyanis a regösök beköszöntőjüket éneklik, ilyen szöveggel jellemzik magukat: »Be-csiszegünk-csoszogunk. Cserfakéreg bocskorunk, hajdina a köntösünk, *Vasfazék* a mi *dobunk*. (Máshol: hitfán vasfazék, hasadt fazék stb.) Az illető vidéken, ahonnan a versek valók, *vasfazék*nak hívják a kiskatlan rézüstjét. Ez alakra nagyjából meg is egyezik az egyfenekű sámán*dob*bal. Hogy pedig itt nem szerepel jelentőség nélkül a sámánok varázsdobja, azt a regösjáték számos sámánvonatkozású momentuma bizonyítja. A játéknak egyik legnevezetesebb része, ami minden változatban elengedhetetlenül szerepel, a házigazda javára szóló bőségvarázlás és a párok »összeregölése«. Ez úgy történik, hogy a végtelen hosszú és végtelenül túlzó kívánságok után mindig elmondják a bűvös refrént: »haj regő rejtem, rejtem!« s ilyenkor a szereplők láncos, csörgős botjaikkal verik a földet, ugrálnak és sajátos hangszerekkel is igyekeznek minél

nagyobb lármát csapni. Ez régen olyan méreteket öltött, hogy ennek volt köszönhető néhány vidéken a regölés eltiltása is. Ez a zajongás hangszerrel, dobbal és csörgős botokkal vad tánc kíséretében, jellemző sajátsága a sámán varázslásnak is. Maga a refrén is rejt magában oly vonást, mely a sámán szertartásra emlékeztet. A rejt szó ugyanis a reül-révül szóval közös gyökérből származik s mind a mai népnyelvben, mind Arany Jánosnál előfordul olyan értelemben, hogy elalszik, önkívületi állapotban van. (De azért nem hal meg, csak olyaténképen, mint mikor az ember *elrejtezik* mélyen és mikor *fölebred* bizonyos időre, csodálatos dolgot hallani felőle. Toldi, IV. ének.)

Még sok kutatásra van szükség, amíg a regölés szokásának minden részletét megnyugtató módon fogja megmagyarázni a néprajztudomány. Ilyen téli napforduló idején szokásos állatálakoskodás és a hozzáfűződő varázslások az európai népek multjában is ismeretesek és töredékesen mai hagyományában is. Ennek alapján ma még nem lehet eldönteni eredetét, hasonlóképpen a regösök öltözete alapján sem, melyet a fentidézett sorokból megismertünk. Ennek elemei közt is vannak olyanok, amelyeket európai maradványnak tekintenek egyes kutatók, »Hajdina a köntösünk« s olyanok, amelyek finn-ugor rokaink sámánjai közt találhatók fel »Cserfak éreg bocskorunk«. Maga a töredékes voltában is terjedelmes szöveg, annak határozott stílusa, egyéni dallama s a szokás tárgyi emlékei egyedül állanak a körülöttünk élő európai népek hasonló hagyományai közt és sokkal teljesebbek, részletesebbek azoknál. A szövegben említett csodás szarvas is rokona a mondáinkban szereplő csodaszarvasnak, melynek keleti eredetét ma már egyre világosabban látják a különböző szaktudományok képviselői. Mindebbe azonban ismereteink mai állása alapján még nem igen lehet belebocsátkozni. Meg kell elégednünk annyival, hogy a játékban emlegetett dob, a varázslás módja és kellékei a sámán szertartások maradványainak látszanak és így a keleti rokonnépek műveltségi köréből valók. Ha ez a megállapítás helyes, akkor a sámán feladatai közül a varázslást is sikerült a magyar hagyományból kimutatni, és pedig a bőség, vagy termékenység varázslást és a párok összevarázslását egyaránt. Annak a megfejtése pedig, hogy az egész alakoskodó szokás sámán szertartások maradványa-e, vagy hogy a játék egyéb elemei keleti eredetűek-e, a további kutatás feladata marad.

A regösöknél már csak halvány emléken szereplő varázsdob azonban fennmaradt népünk között ennél határozottabb formában is és pedig mind szerepében, mind pedig valóságos tárgyi emlék formájában.

A sámán feladatai között nem utolsó sorban szerepel a jóslás, a jövőmondás és bizonyos dolgok kiderítése, különösen valamely tolvaj személyének megállapítása. Ezekre a feladatokra is a nélkülözhetetlen varázsdobot használja. Az északi vidékek lapp-szamojéd sámánjaitól finn-ugor rokainkon keresztül egészen az altáji török-tatár népekig mindenütt hasonló módja van a dobbal való jóslásnak. A kifesztett hártýára fekete és fehér köveket, babszemeket vagy fadarabkákat helyeznek. Ezeknek száma pontosan meg van határozva. Említettük már, hogy a sámándob hártýafelületére mindenféle csodás ábrák vannak felrajzolva: a nap, csillagok, csodás állatok: a világ rétegeinek vázlatos rajza, A felső és alsó világ rajza gyakran egy középen húzott vízszintes vonallal van elválasztva. A sámán ezek közt az ábrák közt helyezi el a kavicsokat s aztán alulról elkezdi veregetni a lapot: »Dobolni« kezd, erre a kavicsok, vagy babszemek ugrálni kezdenek és közelednek, vagy távolodnak bizonyos ábrákhoz, kikerülnek egymást és elérnek bizonyos helyzetet, vagy nem sikerül nekik — illetve a sámánnak — elérni kívánt »konstellációt«; ennek alapján mond azután a sámán kedvező vagy kedvezőtlen jóslatot.

Már egyes finn-ugor népeknél is megtörténik, hogy a varázsdob helyett szitát használnak, különösen a régi hagyományoktól már eltávolodott, letelepült, mezőgazdasággal foglalkozó rétegeknél. Nálunk, magyaroknál már szinte kizárólag a szita szerepel ebben a minőségben. De ha helyettesíti is a dob, nem tudta kiszorítani az emléket, mert mikor jóslásnál alkalmazták, mindig »dob« a neve.

A moldvai csángómagyarok közt jegyezték fel a következő jóslási eljárást. Öreg asszonyok 41 szem kukoricával a szitán jövődőt »dobolnak«. Először is kiszámolják a szemeket, körülményesen megszabott módon, elosztják, majd két sorban elhelyezik a szita hálóján. Ezután rákiáltanak: »Te *dob*, mondd meg az igazat, ke vaj eszverontlak, vaj ezek elszertülnek«. Most rácsap az öklével a szitára, a szemek szétugrának s ezeknek egymáshoz való helyzetükből jósol.

Nevezetes felfedezést tett Sebestyén Gyula a Dunántúl, a regösök varázsdobjának kutatása közben. Zalaegerszegen a városi dobos említette faggatására, hogy nemrégiben egy asszony még dobon ugráltatott babszemet és abból jósolt. Sikert is megtalálni a régi dobot, sajnos elhasadt állapotban. Az illető vállalkozott a helyreállítására, de annyira kiforgatta eredeti formájából, hogy muzeális célra használhatatlanná lett. Így utolsó sámándobunkat nem sikerült az utókor számára megőrizni, de leírása és használatának pontos feljegyzése Sebestyén után fennmaradt. Szerinte ez a ritka emlék valószínűs, egyfenekű sámándob volt s az öreg dobos megmutatta rajta, hogy jövendőlt a vénasszony. A hártya egyik felére három fehér kört rajzolt, a másikra három feketét. A körökbe három fehér és három fekete babszemet helyezett és elkezdte alulról veregetni. Ha a fehér szemek a feketéket kikerülték, vagy ha eljutottak a fekete körbe, az jó jel volt; ha nem, vagy ha a feketék a fehér szemek helyére kerültek, rossz volt.

A szita használata kétségtelenül sámánkodó eljárásnál és az, hogy ebben a minőségében dobként emlegetik, bizonyítja, hogy a hagyomány pusztulásával az eredeti kellékeket más, jobban rendelkezésre álló eszközökkel pótolják. Így a regösök »Vasfazék a mi dobunk« verssora és a hozzáfűzött következtetések is nagyobb súlyt kapnak. Maga a dob felbukkanása pedig azt bizonyítja, hogy legalább egy műveletnél, a jövendőmondásnál, a keleti sámánok legfontosabb eszköze szinte napjainkig fennmaradt. Ez viszont mutatja hajdani nagy elterjedtségét és *állandó használatát*.

Megemlégtettük, hogy a kisebb sámánok feladatához tartozott az emberek, állatok gyógyítása is. Ez természetesen nem gyógyszerekkel történt, hanem a rossz szellem kiűzésével a »rontás« eltávolításával, ami a régi hiedelem szerint, sőt népünkél még sokfelé ma is, a betegségnek legfőbb okozója. Ezt tehát ellenvarázslással kell megszüntetni, amihez ismét csak a varázsdob szükséges. Ennek az eljárásnak azonban már csak igazán elmosódott emléke él a nép között s éles szem kellett hozzá, hogy a másnemű emlékekben felfedezze a sámán-szertartás egykori vonásait.

Gyermekdalaink, kiolvasó verseink és mondókáink között sok olyan elem található, mely a felnőttek köréből került a gyermekek ajkára s mikor amazok közt már feledésbe merült,

a gyermektársadalom megőrizte, ha néha értelmetlen formában is. Ilyen a következő mondóka, mely sok változatban ismeretes.

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek megvágta,
Magyar gyerek gyógyítja,
Síppal, dobbal, nádihegedűvel.

Ennek a »gyógyításnak« semmiféle más összefüggésben nem találjuk magyarázatát, csak a sámánok dobbal és más zajt csináló eszközökkel, hangszerekkel folytatott műveleteiben, amivel az ártó szellemeket akarják kiűzni a beteg testből. Legfontosabb az azonosítás számára megint a dob jelenléte. S talán nemzeti büszkeségünknek sem kell a törökök rovására nagyon megduzzadni a fenti sorok alapján, mert minden valószínűség szerint ugyanolyan lélektani jelenség húzódik meg mögötte, mint a vogulok medvésszínhátékainak bizonyos helyeiben, mikor a megölt medvét rettentően sajnálják és kérdezzetik, hogy ki ölte meg? Természetesen sohasem ők, hanem mindig az »oroszok«. Ezt igyekeznek is tudtul adni neki.

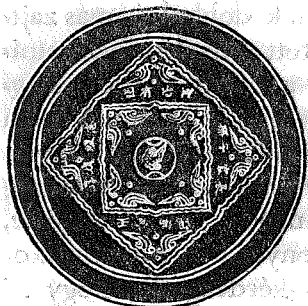
Dobbal való varázslást őrzött meg az a gyermekvers is, melynek egyes elemeit külön-külön regösénekből, szentiváni énekből, gyermekjátékból ismerjük :

Adjon Isten lassú essőt,
Mossa össze mind a kettőt.
Szita, szita péntek
Szerelem csütörtök
dob, szerda.

Kétségtelenül gyermekversek közé süllyedt varázsszöveg, gel van dolgunk. Az első két sor a párok összeéneklésére való, közismert részlet. A versike második felében olvasható visszafelémondása a hét napjainak minden varázsszövegünk és ráolvasásunk jellemző sajátága. Gyakran nem is áll egyébből egy-egy ráolvasás, vagy féregűző mondóka, mint hogy a számokat kell visszafelé mondani, míg elfogynak. (Igy fogyjon el t. i. a féreg is, vagy múljon el a betegség.) S ilyen környezetben tűnik fel ismét a dob, mégpedig a szitával együtt említve. Ezek a szét-

szórt adatok, melyek a néphagyomány különböző területein bukkannak fel, mind arra vallanak, hogy a varázsdob használata nem is olyan régen még nagyon általános lehetett a magyarság körében.

A magyar pásztorok készségei között nevezetes helyet foglal el a »tükrös«. Ez egy lapos fadobozba illesztett, fedéllel elzárható kerek tükör. Tokjának felülete karcolt, vagy domborúra faragott díszítményekkel gazdagon van ékesítve. A tok lehet négyszögletes is, de a benne lévő tükör mindig kerek.

Kínai tükör

(4—6. táblakép.) A kerek tükrösök némelyikének díszítésében mutatkozott olyan vonás is, mely keleten és a népvándorlás egykori területén ásatásokból előkerült fémtükrök díszítésével hozható kapcsolatba. Ennek a díszítésmódnak jellemző sajátága az állatornamentika, bizonyos zegzugos és domború rovátkás díszítőmotívum, alakos ábrázolások, esetleg a tulajdonos nevének megörökítése vagy más feliratok.

Alakja ezeknek mindig kerek, anyaga többnyire bronz. Egyik lapja símára van csiszolva, ez a tükröző felület, másik kissé domború. Felül átlukasztott fül van a felakasztás céljára. Ez a bronzkorongtükör mindenütt megtalálható, ahol a népvándorlaskori népek megfordultak. Hazánk területén is kerültek elő népvándorlaskori sírokból teljesen hasonló darabok. Mindenütt megszakad a leletek sora ott, ahol véget ér a népvándorlás egykori területe. Díszítményei alapján a belsőázsiai, minuszinszki kultúrából, ótörök népektől származik s onnan terjedt el mindenfelé, ameddig a népvándorlás hulláma eljutott, a Dunántúltól a szibériai síkságig. Ezen a területen kívül, nyugatra és délre a görög nyeles tükör volt használatban.

Használata az ásatások tanúsága szerint ruhadísz, övdísz volt. (Ugyanígy övdísz volt a kínai tükör is a feljegyzések szerint s csak későbbi századokban kezdik tükörnek használni.) De ruhadíszként alkalmazott fémkorongot, fémtükröt találunk az összes keleti nép sámánjának bűvös öltözetén is. A sámánruha ugyanis a nagyobb tudású sámánoknak éppen olyan elengedhetetlen kelléke, mint a dob. Ez tele van mindenféle fém-

csüngőkkel és köztük szerepel a kerek tükör is, mely éppúgy van felfüggesztve a ruhára, mint a népvándorláskori: a tükröző felület felső részén át van lyukasztva. Ezt a bronz vagy fém korongot a jakut és gold sámán mindig *nap*-nak nevezi. Más leírás szerint a jakut sámán öltözkén a fémből készült *nap* és *hold* alája elengedhetetlen. Még teljesebb az az adat, amely arról tudósít, hogy a sámán köntösén látható nap és hold nem az, amelyet az égen látunk, hanem azok a homályosak, lyukasak és csempeszelűek, melyek az égi rossz szellemek birtokában vannak s amelyek bűvös erővel bírnak s segítségükkel a sámánok védelmezői lehetnek. Más adat szerint az átlukasztott nap és félhold annak a jele, hogy a szellemek birodalmában, ahová a sámán elmegy a misztérium alkalmával, állandó félhomály uralkodik. Jenisszei osztyák sámán köntösén is ott van a fémc süngők között a középen átlukasztott küllős fémkorong, melyet napnak nevez. Hátra köntösére fel van festve a nap, hold és a repülő sas. Ez az ábrázolás is euramerikai őshit gyökereibe nyúlik vissza. A japánok mítosza szerint a tükör teljesen azonos a napistennel, nemcsak ábrázolása, annak. Mexikóban a napisten neve: Tüzes, füstölő tükör. És kezében pajzsként és homlokán is kerek tükröt visel.

A tükör szó nyelvünkben ótörök jövevény s a török nyelvek egész területén annyit jelent, hogy: kerek. Egyedül abban a nyelvben, amelyből átvettük, az óbolgár nyelv utódjában, a csuvasban jelent a magyarhoz hasonlóan tükröt is. Tükröként való használata tehát a törökségben is másodlagos. S hogy nálunk sem egyedül a pásztorok kerek tükre őrzi a népvándorláskori sírok és a keleti sámánok fémtükreinek emlékét, arra mutat a boszorkánypercek és néphagyományok sok adata, amelyek szerint boszorkányaink, vagy »nézőink« acéltükörből látták meg, hogy hol a kincs, vagy mit mond a jövő, akár csak a finn-lapp népek kisebbrendű sámánjai.

Foglaljuk össze az elmondottak alapján, amit a sámán vallás maradványaiból ki tudunk mutatni a magyar néphagyományban. Láttuk a legfejlettebb szertartás emlékét, láttuk a világot ábrázoló sámán jurta képét a kacsalábni forgó vár képzetében; fennmaradt mai napig a sámán egyenes utóda a táltos személyében, ennek eszlőzei közül a dob és a napot ábrázoló kerek tükör. A táltos feladat öréből a magasabb vallási ceremóniák emlékéen kívül fennmaradt a varázslás emléke a regösök

bőség és párokat összevarázsló műveletében, gyermekversek homályos helyeiben, ugyanitt a gyógyítás emlékei és fennmaradt egészen ép formában a dobbal való jóslás.

Emlékeink alapján ma már nem lehet megállapítani, hogy mely népek sámánságával állt legközelebbi kapcsolatban a magyarok ősi vallási rendszere. Mindössze annyit lehet kimutatni, hogy egyes vonások kétségtelenül azonosak az orosz-szibériai terület sámánhitének közös vonásaival. Ahol esetleg olyan sajátság maradt fenn, amely ma csak bizonyos népek sámánjainál mutatható ki, abból sem lehet messzemenő következtetéseket levonni. Ezek a népek ugyanis annyira hatottak egymás kultúrájára, hogy bizonyos műveltségi elemeik ma olyan népek körében is fennmaradtak, amelyeknél a magyarság ott tartózkodási idején még bizonyára nem voltak meg. A néprajzi elemek fennmaradása sem egyenletes. Egyik népnél egyik vonás maradt fenn, a másiknál más. A mai már pusztulóban lévő állapotból nem következtethetünk a régre, hiszen épp a legfejlettebb fokon álló népek hagyták el leginkább ősi hitvilágukat és cserélték fel a történelmi vallások valamelyikével. Így éppen az elmaradottabb, félrehúzódozó népeknél maradt fenn a sámán hit fejlettebb, gazdagabb rendszere. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy a magyarság közt fennmaradt elemek a sámán vallás fejlettebb formáit is őrzik, de még ez sem zárja ki, hogy ezek mellett a fejlett formák mellett ne élt volna a nép körében ugyancsak számos alacsonyabbrendű, esetleg még más időkből és más néptől származó eleme. Talán, ha a kutatás rokonnépeink körében is olyan részletekbe fog menni, mint nálunk, tudunk majd hasonló kérdésekre is felelni.

A honfoglalók hitvilágának jellemző sajátsága volt a fejlett totemizmus is, legalább is az előkelő türk társadalmi rétegben. Ennek emléke számos nyelvészeti adaton kívül néhány honfoglaláskori mondánk: az Emese álma és a csodaszarvasmonda. Ez utóbbinak még ma is élő mesei változatai ismeretesek mind nálunk, mind egyes keleti népeknél a voguloktól a Kaukázusig, mind pedig Európában. Ezt a mondát tehát a néprajzi kapcsolatok közt is meg kell említeni.

A csodaszarvasmotívum rendkívül elterjedt, különböző műfajokban fordul elő (mese, monda, lovagi elbeszélés, keresztény legenda és bizánci történetírók műveiben, mint történeti elbeszélés). Ez okozta, hogy annyian foglalkoztak eredetének

kérdéseivel, néprajzosok, történészek és görög filológusok egyaránt. A fokozott érdeklődés és a különböző szaktudományok eredményeinek összeegyeztetése meghozta az eredet kérdésének tisztázását is, amit a következőkben röviden ismertetünk.

Keleten található a motívum legősibb formája, az obi-ugor szarvasüldözés mondája. Ebben az *üldözött* mellett az *üldöző* is állat: valami menyétféle ragadozó, vagy rozsomák stb. Osztyák szamojédoknál *madár-ösök* szerepelnek. De mindig *két* vadászról van szó, mint a hun, magyar-ugor, sorstatar, kirgiz és a többi változatokban is. Ez a kettősség a keleti népek közt fejlett fokon megőrzött kettős törzsi társadalmi berendezkedés jelentkezése. Ez a kettős társadalmi rendszer a kettős királyság intézményében és a birodalmak keletnyugati félre tagolásában, valamint a hierarchia szigorú kettős felépítésében jelentkezik. A szarvasüldözés történetei pedig mindig az illető néptörzs eredetmondái, tehát *két* vadász szerepeltetése mítikus őskgyanánt ennek a rendszernek természetes mítikus magyarázata.

Az is kiderül a keleti változatokból, hogy a két — eredetileg állatalakú *ös* — mint a hasonló, állatalakú *ösanya* üldözője, az euráziai epikának egy állandó motívuma. Ez tehát totemisztikus eredetmonda, melyben a törzsek a maguk állatember ősétől való leszármazásuk történetét beszélik el. A totem-ös egyúttal a törzs szent állata.

Egy lépéssel tovább vezetnek azok a változatok, melyekben az állatok emberré változására van példa. A következő fokozata a mondának az, mikor az üldöző vadászok már emberek, de az üldözött *állat* még mint *ösanya* szerepel, ha nem is az eredeti (szarvas) *nász* alakjában, de legalább is úgy, hogy a szarvasünő leánnyá változik, felesége lesz az üldözők egyikének s leszármazói lesznek a törzs tagjai.

Meséinkben elég gyakori típus az, melyben ez a fokozat szerepel. Egy királyfi (legény, katon) álom hatása alatt, vagy isteni sugallatra vadászni megy. Egy szarvasünőre bukkan, melynek aranyos *agancsa* (?) van vagy aranygyűrűt visel a lábán. Hiába üldözi, sem elérni, sem megsebesíteni nem tudja. Végül valami vizen keresztül eltűnik előle. A vadász követi nyomát és egy kastélyra talál, ahol már mint szép leány várja a legényt. (Itt későbbi mesetoldás következik: a leányt varázslat alól kell megváltani mindennapos halállal és feltámadással, mitől a legény egyre szebb lesz, a leány egyre fehérebb és a fávákvő

változtatott ország megelevenedik.) Végül is a leány a királyfi felesége lesz, ő király az új országban és több gyermek születik a boldog házasságból.

Ezt a formát és a keleti totemtörténeteket kapcsolja össze keleti összekötő láncszemként a perzsa Ezeregynap-mesegyűjtemény egyik elbeszélése, mely bizonyos elemeinek tanúsága alapján belső-ázsiai török eredetű. Ugyanekkor ez a változat a magyar csodaszarvas-mondával is nagyon közeli hasonlóságot mutat. Tartalma a következő: Kína ifjú királya vadászatban fehér szarvasünőre bukkan, melynek hátán fekete-fék foltok és díszes nyeregtakaró, lábán aranypercek vannak. Nem tudja megsebesíteni, majd eltűnik előle s később egy forrás mellett pihenve tűnik fel újra. Ekkor vízbe ugrik és nyoma vész. Az ifjú rájön, hogy ez csak leány lehet, aki a vadászokat csalogatja. Kíséretét elküldi és vezérje társaságában (tehát ismét ketten) a forrás mellett tölti az éjszakát. Gyönyörű dallamra ébrednek s egy palotát látnak maguk előtt, a trónteremben 50–60 éneklő-zenélő leány társaságában ott van a csalogató is, ki szarvasalját ekkor már levetette. Csak a királyfi kedvéért változott szarvassá, mert szerelmes bele. (Most itt is mesés közjáték következik, egy darabig nem lehetnek egymáséi, mert a szellemkirály közbelép s a palota reggelre eltűnik), de végül egymáséi lesznek és fiuk, lányuk születik.

Valószínűleg a perzsáráb mesekincséből került ez a történet tovább nyugatra — a kereszties hadjáratok idején — és ott lovagi elbeszélések, váralapító mondák, keresztény legendák alakultak ki belőle. Ezekből mi is átvettünk motívumokat. (Szent László és Géza a mogyoródi csata előtt, Bors vezér váralapítása stb.) Mindezek a változatok, valamint azok is, melyekben a két testvér a szarvast valóban elejti (például egy vogul mese), már másodlagosak, eredeti totemisztikus vonásuk teljesen elveszett. Az irodalmi-történeti forrásban fennmaradt mondák viszont más változást szenvedtek. A görög írók s keresztény utódaik is észszerűvé változtatják a mítikus történeteket. A halálból tetszhalál lesz, hogy a feltámadás érthetővé váljék, állatalakúság csak álomban szerepelhet (l. Emese álmát!) stb. A totemisztikus vonásnak így ki kell maradnia az eredeti mondából, helyette a szarvas eltűnése után bizonyos időre a vadászok erdőben mulatozó lányokra találhatnak. Így jelenik meg a monda a görög íróknál és krónikásainknál is. Viszont a ma

gyar monda olyan részleteket tartalmaz, melyeket a görögök nem említenek. Tehát nem görög forrásból került mondánk a magyar krónikákba, mint régebbi felfogás szerint hirdették. Az Ezeregynap-változat több mozzanatban egyezik a magyar eredetmondával: 1. Itt is ketten vannak az üldözők (lásd Hunor-Magyar, Szent László és Géza); 2. A szarvas eltűnik; 3. a két lányt éneklő zenélő, társnői között találják.

A magyar eredetmonda egyéb részletei — mint azt a nyelvészeti-történeti kutatás kiderítette — történeti tények mondai változatban fennmaradt emlékei. Ezek már későbbi fokon, (de még a honfoglalás előtt?) kapcsolódtak a totem-mítoszhoz. Ezekkel a jelen összefüggésben nem foglalkozunk.

Ügylátszik, hogy eredetmondánk a kiterjedt keleti totem-misztikus hagyományok egyik változata s keleti örökségünk. Ugyanebbe a műveltségi körbe tartoznak bele az élő mese-változatok is.

A következőkben egy szokás-elemet veszünk vizsgálat alá, hogy eredetét és keleteurópai-ázsiai összefüggéseit megvilágítsuk. Országos elterjedtsége volt valaha a pünkösdi királyválasztás szokásának is Magyarországon. Történelmi adatok, kárhoztató egyházi feljegyzések és a »pünkösdi királyság« lőz keletű fogalma egyaránt tanuskodnak hajdani nagy népszerűségéről. Az egész ország területéről ismert adatok szerint a szokás a lővetl ező. A legénység valami verseny útján kijelöli maga lőzül a pünkösdi királyt. Ez a verseny lehet birkózás, lőverseny, birkafékezés stb. Aki győztes marad a versenyben, az egy évig vagy egy napig úr a legények felett, bálokban ő a gazda, a lányokkal szabadabban bánhat, kocsmában a lőzség számlájára iszik, semmi rakoncátlanságáért nem lehet felelősségre vonni stb. Más jellegzetessége egyes helyeken, hogy a pünkösdi király és kísérete szedett-vedett ruhában, rossz gebén, falarddal, papírfaloronával felszerelve végigvonul a falun. A bírő háza előtt szónoklatot tart, aztán nekiered és igyekszik a lehető leggyorsabban végigrohanni az úton, mert a nép a kerítés mögül hamuval telt fazékkal, törött edénnyel meghajigálja.

Ennek a szokásnak is hitbeli gyökerei vannak, ha nem is az uralaltáji népek hitvilágában. Perzsia-Babilon vidékéről terjedt el a lőzelkeleten, a Kaukázus lőrnyékén és India határán a tavaszi napéjegyenlőség idején tartott újévi ünnep. Gonosztevőt vagy bolondot tettek meg királynak, akinek szabad volt

ennie, innia, a háremnőkkel szórakoznia, minden parancsát teljesítették, egyszóval mindenben király módjára viselkedett, de az ünnepek leteltével megkorbácsolták és kikergették az országból. (Sokszor fel is akasztották, illetve keresztre feszítették.) Magyarázata ennek a szokásnak az, hogy a holdév vége és a következő új év közti napok az ártó szellemek legveszélyesebb napjai. Ezek megtévesztésére választják a pót királyt s a gonosz kiűzése céljából ölik meg. A Kr. u. első századokban ez az ünnep már a Feketetenger északkeleti partvidékén általános volt. A későbbi perzsa birodalomban újévkor számárra, öszvérré vagy lóra ültetett bolond királyt vittek végig a városon, vízzel, hóval öntözték, ő meg legyezte magát és kiáltozott, hogy »meleg, meleg«. (Tehát már a kiűzött telet is szimbolizálta, ez a kiüldözött rontás további alakulása.) Joga volt aznap estig a kereskedők holmiját elvenni, de este igyekezett eltűnni, mert ha a nép azután elkaphatta, meghajigálta és elverte. Lhasszában újévkor a láma helyett póturalkodó, a Jalno uralkodott, ezt pedig az *Újévi király* helyettesítette. A kettő verekedett, hajigálta egymást, végül az újévi királyt halálra kínozták. Szamarkandban pedig újévkor — *a hatodik hónap első napján* — céllövőversenyt rendeztek. Aki az aranyérmet eltalálta, egy napra király volt.

Ezek az adatok elég hézagosak mind az elterjedési terület szempontjából, mind a szokás egyes vonásainak változását illetőleg. A magyar hagyományban meglévő verseny és egynapos királyság a szamarkandi adathoz áll közel, a bolond király meghajigálása, szánalmas végigvonulása a városon viszont szintén megvan nálunk a pünkösdi király különböző szabadságaival együtt, mely rövidéletű uralkodása idején megilleti. Az időpont is nagyjából megegyezik a közelkeleti újév időpontjával. Ezek az elemek a Földközi-tenger északkeleti partvidékén említett adatokkal állíthatók párhuzamba, ha a magyarság szempontjából számbavehető legközelebbi területet választjuk ki. Nyilván valahol a Kaukázus vidékén és attól északra levő területen kellett átvennünk ezt a szokást. Azt már persze nehéz eldönteni, hogy az átvétel idején és helyén élt-e még e szokásnak eredeti hitbeli tartalma, vagy már csak e nélkül élt az átadó népnél. A szamarkandi adat ugyanis az utóbbira mutat. Minthogy a szokás eredete kialakulása helyén, a hit világába nyúlunk, idesoroltuk mi is. Az átvétel területe alapján viszont

ez a hagyományunk is az oroszföldi eredetű elemekhez csatlakozik.

Még egy szokáscsoportról kell megemlékeznünk, melyben az ősi hitbeli elemek a legszívósabban maradnak fenn, amelyben tehát keleteurópai-ázsiai népekkel való kapcsolatok is kimutathatók s ez a temetkezés. A halál és a hozzáfűződő hiedelmek, ezekből a hiedelmekből kifejlődött szokások a legnagyobb multra tekinthetnek vissza minden népnél. Ugyanakkor a legnagyobb szívósságot tanúsítják az idők változásaival szemben. A magyarság körében is egész sorát találjuk az ősi temetkezési szokásoknak, melyek az ugor szellemhit bálványemlékeitől kezdve a lovas nomád népek kopjás temetkezéséig rendkívül sok régiséget őriztek meg a mai napig.

Tudjuk, hogy a primitív népek a halott másvilági útjára veletemetik a mindennapi szükséglet tárgyait, hogy ne szenvedjen semmiben sem szükségét. A honfoglaló magyarság hasonló szokását a sírletelekből ismerjük. De a néprajz még ma élő szokásoknál is tapasztalja ennek a hitnek különféle megnyilatkozását s ezeket a rokonnépek hasonló adataival és a honfoglalás idejéből való sírok feltárt leleteivel összefüggő változatsorba lehet egybefoglalni.

A régi magyarság körében Apor Péter szerint szokásban volt a koporsó fenekére gyolcs lepedőbe varrva gyaluforgácsot vagy hamut tenni. Ez lehet a palóc szóttos lepedő »hamvas« nevének is a magyarázata. Az északi vogulok lepedővel letakart gyaluforgácsra, fűrészpor, moha vagy rénszörretekre helyezik az újszülöttet. (Halál és születés szokásai a néprajz tapasztalatai szerint összefolynak egymásba: A halál t. i. nem egyéb, mint a túlvilág számára való születés.) Ma a fej alá tesznek párnácskát, melyet gyaluforgáccsal, szalmával vagy mohával tömnek ki. Ez is megfelelhet az északi vogul születési fejpárnának.

A nomád népek lovas temetkezésének fejlődési fokai a következőkben állíthatók össze. Először lovon ülve temették el a vitézt, később már a lovat csak melléje temették a sírba, ebből az idők folyamán már csak a koponya és lábszárcsontok maradtak meg, végül már csak patkó és kengyel került a sírba, inkább jelkép gyanánt. Mai palóc temetkezési szokás szerint, ha 18—24 éves legény a halott, mellére patkót helyeznek. Török-tatár és finn-ugor népek között ennek a fejlődési sornak minden foko-

zatát bő változatokban megtalálhatjuk egészen a patkómellékletig (ezeknek felsorolásával nem fárasztjuk az olvasót).

A halotti tor megtartásában is kétféle változatot találunk. A ritkább az, hogy a tort kinn a temetőben tartják meg mindjárt az elföldelés után. Ennek már csak nyomai mutathatók ki nálunk. A szegedi tanyákon, Gernyeszegen és Bonyhán szokás a sír mellett kenyeret és pálinkát kínálni a gyászolóknak; Balavásáron már csak a sírásókat kínálják, míg azok a szűkebb körből való rokonok és ismerősök, akik otthon is résztvesznek a toron, itt csak fellöszöntik a halottat. Ennél világosabb példája nem is lehet a hagyomány szegényedésének, a körülményekkel való megalkuvás folytán való lefokozásának. A temetés után otthon megtartott halotti tor viszont általános az egész magyar-ság területén, még a műveltek körében is.

A sírnál tartják a halott szellemének tiszteletére a tort a középázsiai törölők is, otthon a temetés után pedig a vogul- osztyák törzsek és különösen sok töröltatár nép. Sok rokon- nép viszont a temetés után egy évre tartja, mikor a végső halál bekövetkezik s a visszajarástól nincs mit tartani többé.

Mai néprajzi adatunk csak Göcsej vidékén van arról, hogy a halott mellé fegyvert is temetnek: pisztolyt, fokost. Annál több adat van szerteszét az egész ország területéről, hogy a férfi botját vele temetik. Ez nyilván a fegyver, nevezetesen a kard utódja polgárosult viszonyok közt, amint kardtáncaink maradványaiban is már mindenütt bot szerepel. A honfoglaló leletek tanúsága szerint ritkán kard a melléklet, általános azonban a balta vagy fokos, nyílcsúcs és tegez.

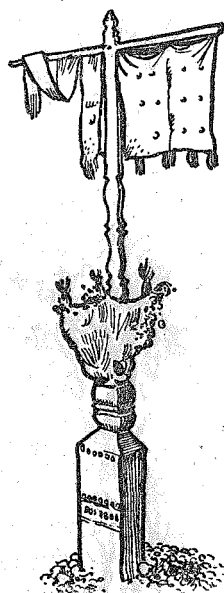
Töröktatár rokonnépeink és a volgai-obi finn-ugorok között szintén a lovas temetkezéshez hasonló lecsökkenés összes fokozatait tapasztalhatjuk. Vannak népek, amelyek vele temetik a harcossal összes fegyverét, máshol csak balta vagy bot kerül a sírba. Gyakori az íj és a tegez is.

A fegyveren kívül tűzszerszám és köszörülő kő is található a honfoglaló sírokban. A mai palóc szokás pontos megfelelője ennek. Széles területről van adatunk arról, hogy a pipadohányt teszik a halott mellé. Egyéb vidékeken ezen kívül zsebkendő vagy törülköző, kalap, fésű, ásókapá szerepel. Gyermekekre játék szert, könyvet, babát tesznek, áldott állapotban elhalt asszony vagy halvaszületett csecsemő mellé tűzcérnát és pólyát helyeznek, mert az a túlvilágon szülni, illetve születni fog s

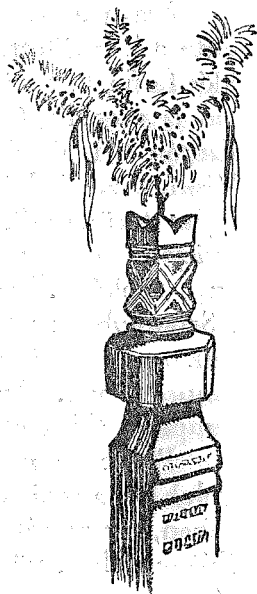
szüksége lesz reá. Mindezek az adatok Göcsejtől a palócokon és Hódmezővásárhely—Szeged vidéki alföldi magyarságon keresztül a moldvai csángókig mutatják temetkezési szokásaink azonos vonásait. Finn-ugor és török népek hasonló szokásaiból ugyan ezeket a tárgyakat tudjuk felmutatni: kését, köszörűkövet, acélt és kovát, kapát, fésűt, tűt és cernát, pipát zacskóval, sőt még burnót szelencét is.

A túlvilági útra élelmiszert is kell adni a halottal. Honfoglaláskori sírokban találtak edényt üresen, de találtak csontmaradványokkal telten is. Ma is még országszerte tesznek a sírba ételt/italt: kenyeret, búzát, gyümölcsöt, pálinkát, bort. Sőt a moldvai csángók a szopós gyerek sírjába anyatejjel töltött csészét is tesznek. Keleti népek általános szokása, hogy a sírba mindenféle ételt/italt tesznek. Vogulosztyák szamojéd törzsek viszont a torból megmaradt csontokat hányják a sírba a halott mellé.

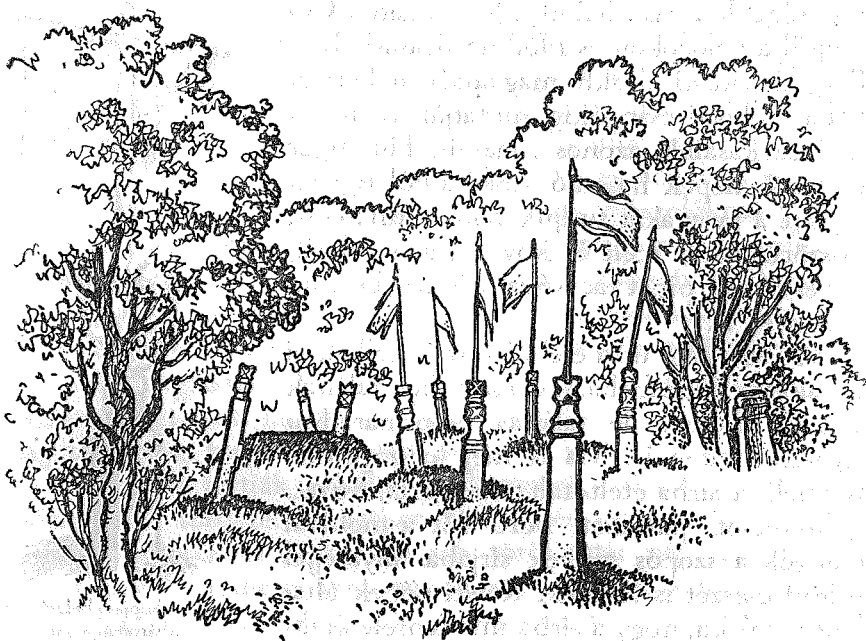
Ugyancsak keleti, nomád temetkezési mód emléke a kopjafa. Ez a szépen faragott temetői emlék úgy szerepel a köztudatban mint fejfa, hasonlóan azokhoz a fejfákhoz és keresztekhez, melyek rendeltetése a halott nevének és emlékének megörökítése. A kopjafa azonban eredetileg egészen más célt szolgált: a kopjás temetkezés egyik kelléke volt, a sírba ütött kopja tartó, rögzítőfája. Ezért a régi kopjafák közepében lyuk volt s ebbe szúrták bele a kopja nyelét. Az udvarhelymegyei Siklódon, ahol még a 90-es években szokásban volt a kopjás temetkezés, még ma is ilyen lyukas kopjafák vannak a temetőben. De hogy régebben másfelé is élt a szokás, azt éppen az ilyen lyukas kopjafák bizonyítják Kalotaszeg különböző temetőiben.

Sztánai kopjafa beletűzött
»háromág«-gal

Famosi fejfa beletűzött
emlékjellel

Sztánai temetőrészlet zászlós kopjakkal

Maga a szokás a következő volt: Két kardos lovas legény vitte a lefordított, zászlós kopját: fehérét a legénynek, feketét az idős férfinak. A sírba belelőttek (ezt a szokást a honfoglaló sírok nál is megállapították a test körül befúródott nyílcsúcsokból.) Ezután beletűzték a kopját a kopjafába. Az utolsó kopjavivőt Viski, a szokás leírója még életben találta. Elszórt adatok Erdély egész területéről, valamint keszthelyről és a palócságból bizonyítják, hogy az ország egész területén szinte napjainkig élt ez a szokás. Arany is nagyszalontai tapasztalatai alapján írhatta a Szondyban: »Tetején lobogós hadi kopja.« Történelmi adatok viszont előkelőink XVI—XVII. századi kopjás temetéséről tanuskodnak. Az erdélyi fejedelmek temetésén a kopját a templom falán el is törték.

Pontosan megfelelő szokást jegyeztek fel az egykori mongolok és a mai kirgizek temetéséről is. A kopját a halott sátrában, vagy sátra előtt állították fel, különböző színű — fekete, fehér, vörös — zászlóval a halott kora szerint. A kopját a mongolok veletemették a halottal, a kirgizek egy év múlva, a halotti tor után kettétörve a sirra tűzik.

Itt említjük meg a siratás szokását is, bár ez anyaga szerint a népzenébe is beletartozik. A halott énekben való elsiratása és pedig a legközelebbi nőrokon által, az emberiség közös ősi szokása: szicíliai népi adatokon kezdve görög feljegyzésekig nagyon sokfelé mutatható ki Európában is. Zeneileg a legkezdetlegesebb, pár hangnyi, recitáló, azaz teljesen a szöveghez alkalmazkodó, kötött ritmus nélküli dallamforma (oláhok siratóiban van összesen három hangból álló is). Nálunk is eléggé elterjedt szokás még ma is. Népzenei gramofonfelvételek a legújabb években is készültek a Dunántúltól Ung megyén át Kalotaszegig, szebbnélsebb siratókból. A magyar siratóének egy alapelódia szabad rögtönzésszerű variálgatása, ismételtetése. A dallam, illetőleg motívumpár rendkívül hasonló vogulosztyák hősénekek és más énekek dallamaihoz. Más esetben bizonyos zárattal kiegészülve ötfokúvá válik. (L. később a népzenéről szóló részt.) Sok jel arra mutat, hogy ez a forma volt az általánosabb. Akkor a türk jellegű ötfokúságba tartoznék a sirató is, mint régi dallamaink többi típusa. Akárhogy dől is el a kérdés, a dallamtípus valamilyen keleti kapcsolata lesz az eredmény. A szokás pedig annyira ősnépi, hogy csak régebbi lehet s nem fiatalabb, mint a dallam maga. Ez a szokás tehát feltétlenül az ugor-korba nyúlik vissza.

Bizonyos fejfaformák előfordulása viszont egészen kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy az ugor-kor temetkezési szokása és halálhiedelme napjainkig élt a magyarság körében. A szatmármegyei Szernyemocsár közepén rendkívüli elszigeteltségben él egy kis falu; Szatmárcseke. Ennek néprajzi hagyományai közt más tekintetben is nagyon sok régiség maradt fenn, de a legnagyobb régiséget temetőinek fejfái mutatják. Ezek előreahajló, élben összefutó, orrban végződő hatalmas fatöncök, melynek hátsó felén is él fut végig. Előre néző oldalán pedig különböző rovátkák vannak. (7—10. tábla.) Ezek a rovátkák kivehetőleg kezdetleges arcábrázolások, az orrnak és száznak gyermekrajzokhoz hasonló vázlatos jelképei. A fejfa készítője maga is tudatában van annak, hogy a rovátkákkal emberarcot ábrázol. Nevezetes már most a fejfa előreahajló orra. (7—8. táblakép.) Ez a forma a csónak orrát ábrázolja, erre mutat a fejfa hátulján végigfutó él is, mely a hajó gerincének felel meg. E szerint a rovátkákkal jelölt emberi arc a csónakba temetett halott jelképe arccal fölfelé.

A csónakbatemetkezés víz mellett lakó népeknél általános, óceáni népektől kezdve a folyóparti indiánokig. Vogul és osztyák népeknél, legközelebbi nyelvrokonainknál is ez a temetkezési mód a szokásos. Mindkét nép kiválóan halász-vadász életmódot folytat, vizes-mocsaras-erdős területen él, természetes, hogy a túlvilágot is a földi élete alapján képzei el. A régebbi, teljesen csónakba való temetkezést a voguloknál ma a koporsónak alakja őrizte meg, mely csónak formájúra kivált fatörzs. Az osztyákok viszont még ma is csónakba teszik a halottat s úgy teszik a sírba. (Eredetileg persze kitétték a vízre, hogy átevezzen a túlvilágra.) *A síron kívül viszont a lábnál ladik levágott orrát helyezték el.* A vogulok anynyira megőrizték azt a hitet, hogy a halottnak a túlvilágon szüksége van a csónakjára, életmódjuk szerint legfontosabb tulajdonára, hogy a távolban elhalt családtag csónakját is jelképes sírba süllyesztették. Ők is fatörzsből új csónakot vájnak ki koporsónak, ebben süllyesztik sírba a halotjat s régi csónakját összetörve a sírra borítják. A finneknél már ilyen emlékei nem maradtak fenn e szokásnak, de itt meg a nyelv őrizte meg emlékét: a finn csónak szó és a koporsó szava ma is egy és ugyanaz.

A halott bálványfáinak legelterjedtebb típusa ezeknél a népeknél csúcsos, élben végződő, emberarcot ábrázoló tuskó, alul hegyes, hogy a földbe szúrhassák. (9—10. tábla.) A kutatók szerint a csónakba temetett ember ábrázolása. Ezt a fejfát a második, végleges eltemetéskor vihették ki a sírhoz, addig bizonyára a halott lelke számára tartották fenn otthon, ahova visszajárhat. A végleges temetéskor állítják fel mint fejfát, illetve mint szellembálványt.

A szatmárcsekei — és más helyről is szórványosan kimutatható — különleges fejfák tehát a magyarságnak még az ugor szellemhit világából eredő ősi temetkezési szokását őrítették meg.

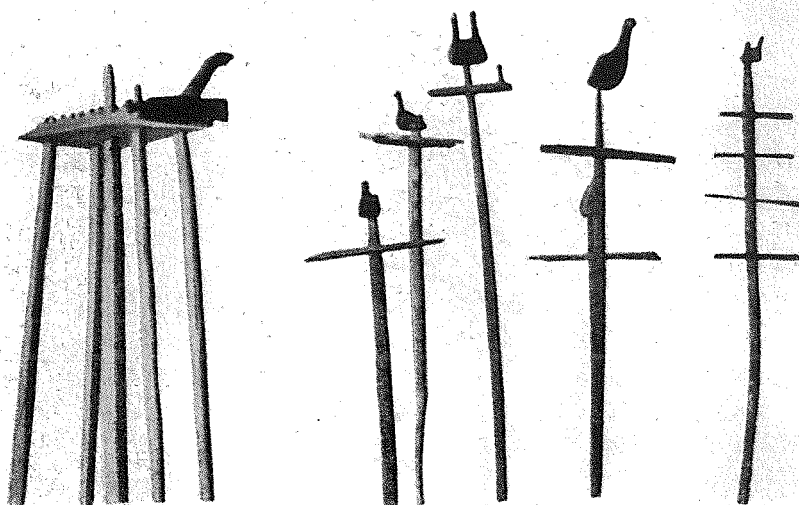
Bármilyen hosszú idő telt is el a rokonnépektől való elszakadás óta s bármennyire igyekezett is pusztítani, kiszorítani minden ősi hitbeli hagyományt a keresztény vallás és a civilizációs fejlődés, ezeknek minden emlékét mégsem sikerült népünk lelkéből kiirtani egészen az újabb polgárosodás rohamos terjedéséig. A hagyomány a maga újra meg újra megismétlő folyamatával, a megszokotthoz való szívós ragaszkodásával olyan tünékeny természetűnek látszó dolgokat is megőrzött, mint a

hitvilág elképzelései, az elbeszélő stílusnak kedvelt formái s mint látni fogjuk, a zenei ízlésnek egyes formái.

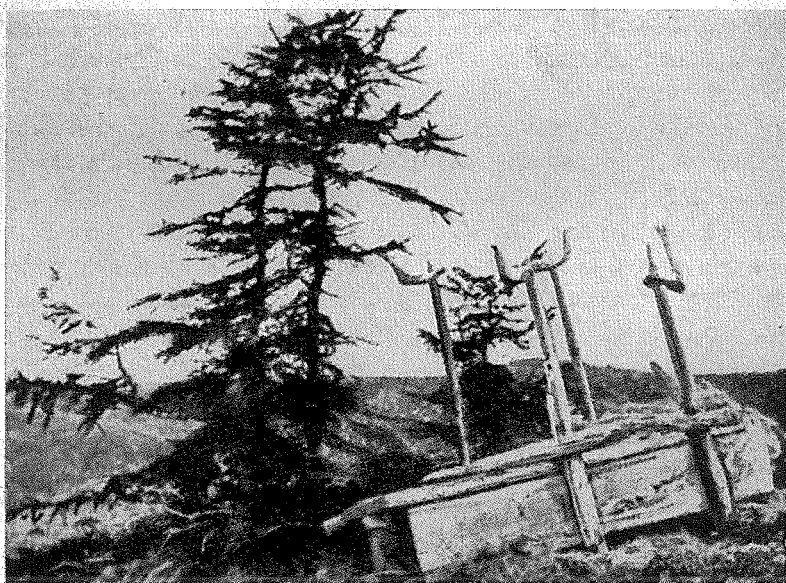
Népzene. A népzene-utatós egyike a néprajz legfiatalabb ágainak. Tudományos értelemben vett művelése Magyarországon és külföldön egyaránt alig több mint negyvenéves multat tekint vissza. Mégis egyike azoknak a kutatói területeknek, melyek a legmegbízhatóbb és legjelentősebb eredményeket tudják felmutatni a magyarságnak ősi keleti kapcsolatai és a szomszéd népekkel való kölcsönhatások tekintetében. Ennek a vezető szerepnek az a magyarázata, hogy a népzene-utatós végezte a legkimerítőbb és a leghézagtalánosabb anyaggyűjtést az összes néprajzi szakcsoportok között s így biztos alappal rendelkezett az összehasonlító munka számára. Egyedül a népzeneről mondhatjuk el, hogy az ország minden területén egyenlően jól ismerjük és hogy a további gyűjtés ismereteinket már csak bővítheti, de irányukat meg nem változtathatja. A felgyűlt hatalmas anyag tudományos feldolgozása is — rendszerezés, a tulajdonságok megállapítása — már régóta olyan előrehaladott állapotban van, hogy ennek alapján megindulhatott a széles körű összehasonlító munka. Ennek ugyan még így is nagy akadályai voltak kezdetben: rokonnépeink zenéjéről nem tudunk semmit és majdnem hasonló volt a helyzet a szomszéd népekkel is. Az utóbbin lehetett segíteni hamarabb; maguk a magyar gyűjtők láttak hozzá a nemzetiségek anyagának összegyűjtéséhez is. Ez a munka és a nyomában fellendülő kelet-középeurópai népzene-utatós tette azután lehetővé, hogy megállapíthassuk a magyar népzene eredeti vonásait, kölcsönzött elemeit és nagy hatását egyes szomszédos népekre. Mikor pedig kezdtek feltűnni a rokonnépekre vonatkozó újabb gyűjtések eredményei, meglepő egyezések megállapítására nyílt lehetőség.

A magyar népzene különböző elemei között van egy réteg, mely az európai népek zenéjétől legtöbb tulajdonságában teljesen elüt és a szomszédnépeknél is csak itt-ott bukkan fel, mindig kimutatható átvételképp a magyarságtól.

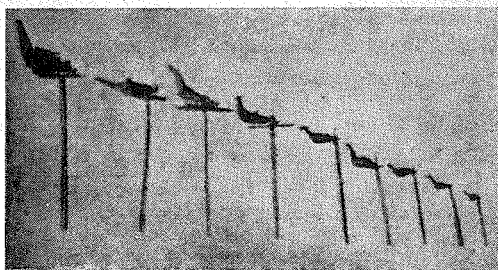
Legfontosabb alapvonása ennek a dallamfajtnak keleti hangrendszere, az ötfokúság. Ez a hangrendszer ősi a mai dur-moll skáláknál, sőt a többi hétfokú skáláknál is, az ú. n. »egyházi hangnemeknél«, melyek a dur-moll egyeduraima előtt voltak virágzásban a gregorián és a Palestrina-stílus idején. A mai Európában csak egyes kelta népmaradványoknál ismer-

1. Jakut világoszlopok madáralakokkal

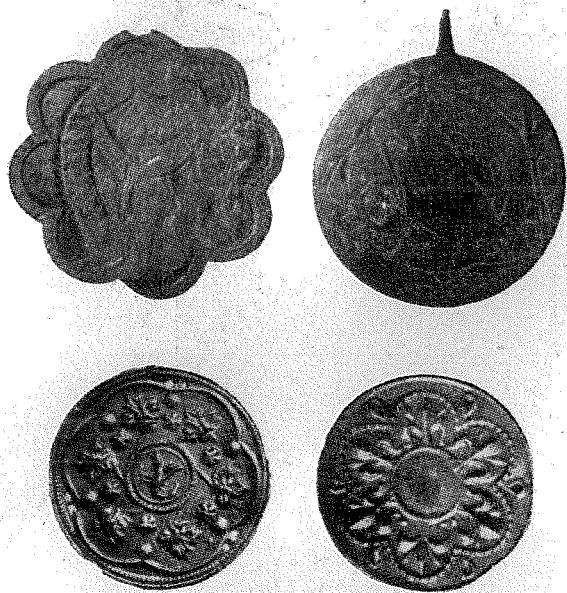
2. Tunguz samán strja madárvégű oszlopokkal

3. Jakut samán
lélekútjának 9 stációja

4. a b c d e Magyar tükörfák. f Magyar tükörfa belül. g Belső-ázsiai türk fém tükör. h Gold sámánruháról való tükör. i j Kaukázusi tükrök. k Népvándorlás kori fémtükör Mezőkászonyból

5. XIV. századi
magyar ruhadíszillemek

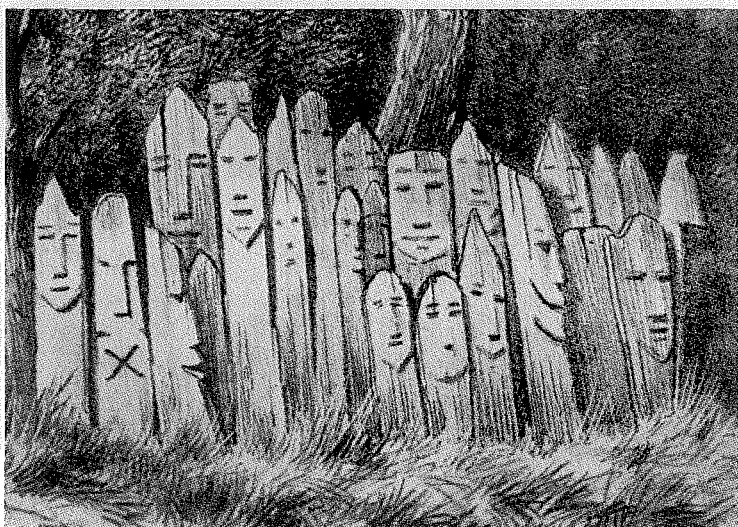
6. Jakut samán, mellén a napot ábrázoló fém-
korong

7. Szatmárcsekei fejfák

8. Szatmárcsekei fejfák

9. Ugor bálványfák

Úgy le-vészem, hogy még eszem-be se jutsz. Jó-sá-godért fi-zessén még a Jé-zus,
 a-ro-zo-voj á-len-ta-ze ta-řá že-cok ka-ješ; řa ra tã-me a-řar-řãt ta-řã že-cok ka-ješ.
 vãl jo-rat-mas, jo-ri, ka-lat, vãl jo-rat-mas, jo-ri, ka-lat!

lévő, jelentéktelenebb hangok érintik már a hiányzó fokokat is. (2. pl.) Legáltalánosabb eset pedig az, hogy a dallamban már előfordulnak a hiányzó fokok is, de a jellemző ötfokú fordulatok és a dallamvonal egész menete még elárulja az ötfokú eredetet. (3—6. példa.) Ilyen esetben sem dur, moll hangnemek állnak elő, hanem a középkori egyházi hangnemekhez hasonló dór, frig, mixolyd szerű képletek. (Dor: d e f g a h c d. Frig: e f g a h c d e. Mixolyd: g a h c d e f g.) Az ötfokúság elhomályosulása érthető a magyarságnál, amely ezer év óta más zenei környezetben él, több évszázada dur, moll jellegű műzene hatásának kitéve. Inkább az a szívósság feltűnő, amellyel az új környezetben is minden új hatás ellenére, azoktól egyáltalán el nem zárkozva ragaszkodott a mai napig másfajta, keleti örökségéhez. Még feltűnőbb lesz ez a szívós ragaszkodás, ha látni fogjuk, hogy a hangrendszeren túl még egyes jobban körülírható, részletegyezések is fennállnak, sőt — ami a legnagyobb eredménye az eddigi összehasonlításnak — nem egy ma is élő dallamunknak volgavidéki népeknél megtaláljuk pontosan megfelelő vagy nagyon közeli variánsát is. Lássuk közelebbről ezeket a részleteket.

Legrégiesebb dallamaink közt feltűnő bizonyos dallamszerkezet, mely abban áll, hogy az első két dallamsort öt hanggal — kvinttel — mélyebben megismételik. Ez a magas, mély ellentétén alapuló kvintváltó szerkezet ma már csak néhány dallamunkban él a maga teljes tisztaságában, akárcsak az ötfokúság, de sok dallamunkban találjuk többkevesebb nyomát. Gyakran csak a sorok jellemző zárataiban mutatkozik, vagy nagyjából ép kvintelés mellett egyes hangokban kisebb eltéréseket találunk, néha viszont már csak a dallamvonalnak még

felismerhetően hasonló mélyebb megismétlődése emlékeztet az eredeti kvintelésre. Tény az, hogy még mindig jelentős a száma azoknak a dallamoknak, melyekben ez a felépítés hangrólhangra egyező pontossággal található. (2–3. pl. tartozik például ebbe a típusba. Ezek már helyenként néhány hangnyi eltérést mutatnak a pontos kvint megfeleléstől, különösen a 3. sor elején. Ez a része a dalnak az, amely a variánsok tanúsága szerint különben is a legnagyobb eltéréseket szokta felmutatni. A két példánál sokkal tisztább, minden hangjában pontos kvintváltó dallamaink is vannak, a fentieket a megfelelő rokonnépi változat kedvéért közöljük.)

Ez a fajta dallamfelépítés él virágzó ötfokúsággal egybekötve volgavidéki rokonnépeink között: a csuvasoknál, annak az óbolgár népnek leszármazottainál, melyekkel egy birodalomban élt a magyarság Kaukázus-Volgavidéki hazájában és a cseremiszeknél, ennél a kis finnugor népnel, melynek népi kultúrája és népzeneje is teljesen a körülötte élő török népek hatása alá került. De ilyen szerkezetű dalokat találunk a török, mongol kultúra egész területén elszórva egész Kelet-Ázsiáig, sőt ez a stílus átnyúlik Észak-Amerika indián lakta területeire is. (Akkor különben az ázsiai folklore nem egy vonásban mutat nagy fokú egyezést.) Hogy ma még csak az előbbi két nép zenéjéből ismerünk nagyobb számmal ilyen dallamokat, azért van, mert eddig még csak ezeknek a zenéjéről rendelkezőnk jelentősebb kiadványokkal. A cseremiszek eddig ismert dallamai között úgyszólván nincs is más, mint ez a típus, annyira uralódomóvá vált nálunk a kvintváltó ötfokú stílus. Ezek közt találjuk a legtöbb egyezést a mi dallamainkkal. Második és harmadik példánk ezek közül mutat be két érdekes megfelelést. A 2. példa ötfokúságához egyet-mást hozzá kell fűznünk. A cseremiszek dalokban a kvintszerkezet kétféle változatban fordul elő. Az egyik az, mikor a mélyebben megismételt második rész új ötfokú rendszerbe megy át: hangnemet vált a mai felfogás szerint. Ilyen a 2. példa, ahol az első rendszer $d-f-g-a-c$, mely után a mélyebb $g-b-c-d-f$ következik. Ilyen értelemben teljesen tisztán meg is őrződik az ötfokú hangrendszer. (A magyarban ennek alapján csak az egyszeri e és a megfelelő mély részben az egyszeri a idegen.) A másik eset az, mikor nem vált hangnemet, hanem a kvintváltást egy rendszeren belül maradván viszi keresztül. Ilyen esetben előfordul, hogy egy

hangnak kvinttel mélyebben nincs megfelelője az ötfokú hangsorban. Az ilyen helyeken tehát nem a kvintje áll a hangnak, hanem valamelyik szomszédos hang, szext vagy kvart, néha azonban még nagyobb eltérés is, terc is előfordul. (Harmadik példánkban az 1. és 3. ütem *b*-jének az 5. és 7. ütemben nem *es*, hanem *d* felel meg.) Ennek a kétféle megoldásnak kifejlett gyakorlata a cseremiszből arra vall, hogy a kétféle elvnek, az ötfokúságnak és a kvintváltásnak összeegyeztetése ott keleten már nagyon hosszú múltra tekint vissza.

Példáinkban a cseremiszi, csuvas és magyar dallamok azonosága, azt hisszük, laikusok számára is kétségen kívül áll. Még kézzelfoghatóbb ez a kutatók számára, akik állandóan variánsokkal dolgozva megszokták, hogy egy dallamnak még nagyobb eltérései is vannak, sokszor egészen közeli vidékeken is. Távoli variánsokat viszont olyan közbeeső változatok kapcsolnak össze, melyek alig térnek el egymástól néhány hangban. A három népnél fennmaradt dallam eltérései sem nagyobbak, mint ugyanezen dallam magyar változatainak különbségei. E dallamok tehát 1500 évi távollét alatt sem változtak meg a három rokonnépnél lényegesen.

A kvintelő felépítésű dallamok mellett egyéb típusok is találhatók keleti rokónainknál, melyek közt szintén előfordulnak magyar dallamainkkal azonos darabok. Következő három példánkban a dallamok részei közt semmiféle ismétlődés nem fordul elő, a négy dallamsor mind különböző zenei tartalommal bír, a dallam hangterjedelmé nem nagyobb egy oktávnál. (4–6) Az első ezek között elterjedt pásztordal, megfelelője egyelőre a nogájatároktól került elő. A másik, az 5. példa még a gyön-

4.

Pariando 328

Be van Ken dé-reő ke-rit - ve, Ap-ró szől-lő - vel ül - tet - ve,

Fel van pa-ri-pám nyer-gel - ve, El - mē - hé - tek a - kár - mē - re.

(1) $\text{♩} = 120$

Lē-e-sét a makka fá-rú, Mozs-gyüttem én, a ta-nyá-rú. Ingém, galyám de szemyes, Magam vagyok szerelmes.

(2) *Tempo giusto*

Né huzzon úgy édös mamám Több figyelmük nincsen reám? Te-li szédtem a korsómat, Megöltek a nagygyilkosok.

(3) $\text{♩} = 92$

6. *Tempo giusto.*

Árva vagyok ár-va Az Is-ten is lát-ja Verje meg az A-tya Is-ten hej, ki az árvát bántja.

gyösbokréta látogatói előtt sem ismeretlen táncdallam, csere-misz megfelelőjével szembeállítva. A harmadik még ma is országszerte ismert és kedvelt dallam, mely a volgavidéki népeknél is hasonlóan elterjedt, különböző területekről ismer-jük több feljegyzését. Közkeveltsége magyarázza, hogy szinte hangról-hangra egyezik két időben és térben annyira távoleső változata. Jelentősebb eltérés csak a végén mutatkozik: a magyar g helyén a csuvasban *f* záróhang áll. Ez a különbség több dallam-egyezésünkben jelentkezik, úgyhogy szinte szabályszerű meg-felelésnek nyilváníthatjuk, mint a nyelvészet hang-megfelelé-seit. A keleti ötfokúságban ugyanis a záróhang helyzete koránt-sem olyan megkötött, mint a magyarban: ott a rendszer bármely hangja szerepelhet záróhang gyanánt, míg a magyarban csak a g. A különféle záróhang a dallamnak más-más jelleget köl-csönöz, más »hangnemet« jelent (amint az egyházi hang-nemek is aszerint különböznek egymástól, hogy a természetes hangsorból alakult dallam — a fehér billentyűk a zongorán, feketék nélkül — melyik hangon fejeződik be: *c*=dur, *d*=dór, *e*=frig, *f*=lyd, *g*=mixolyd, *a*=természetes moll.) A magyarban a moll jellegű *g* záróhang szinte egyedül ural-kodó, de vannak nyomok, melyek azt mutatják, hogy a magyar-ban is meg voltak valaha az összes lehetséges válfajok, külö-nösen az, amely a fenti csuvas példában is szerepel: az *f*végű.

Ilyen dallamot különösen újabb dalaink között sokat találunk; nyugati fül számára ezek hatnak »befejezetlenül«, mintha a dallam nem az alapfokon állna meg, hanem az ötödiken. (Nem *autentikus*, hanem *plagális* végződés.) Régi dallamaink között akadt olyan is, melynek *g* és *f* záróhanggal is van variánsa. Sőt egy dallamon belül is gyakran változnak a *g*, *f* és *b* hangok sorzáró helyzetben. Ugyanazon dal *b* sorvégzője cifrázatként lecsúszik *f*-re stb. Valószínűleg a dur-moll zene hatására alakult ki a magyarban a molljellegű *g* zárlat túlsúlya s hogy a *dur* benyomást keltő *b* zárlatú dallamoknak mi lehetett a sorsa, vagy más végződésű dallamok *dur* hatásra milyen elváltozást szenvedhettek, azt a következő nagyon érdekes példánk mutatja. (7) Majdnem hangról-hangra egyezik csuvas párjával.

7.

A mis-kol-ci hí-rös bolt-ba, Ott vá-sá-rolt Já-gër Jós-ka,

a-tól vará-tse sa-san pur, χ(ü)-ri va-sen-tse pur-sen pur pursen pur.

Ott vá-sá-rolt Já-gër Jós-ka, Vi-o-la-szi-nü pa-tyo-lat-ba.

p(ü)-re kurajman tšman pur, tš-man pur, jr su-na-kan jr sin pur, jr sin pur.

Csak a vége tér el a két dalnak: a csuvas az említett *f*-es — *plagális* — zárlatot őrizte meg, a magyar az — *autentikus* — *b*-es. Az így *dur*-jellegűnek érzett dallam aztán hasonult nyugati mintáihoz, ötfokúsága elhomályosult (míg csuvas párja még tiszta ötfokú) és a megfelelő keleti analógia nélkül senki sem sejtette volna, hogy ősi ötfokú dallam rejtőzik benne. Hasonló ez az eset a nyelvészet számos példájához, amikor egy-egy szó etymológiája sem a nyelvtörténet, sem a népnyelvi változatok alapján nem oldható meg, csak az összehasonlító nyelvészet segítségével. Remélhetőleg a népzene-tudomány is nemsokára abban a helyzetben lesz, hogy a nyelvészethez hasonló törvényszerű megfeleléseket tud kimutatni a rokonnépek zenéje közt.

Még egy dallamfajtából mutatunk be megfelelést, abból a típusból, mely a legkezdetlegesebb s egyben a legnagyobb területen van elterjedve. (8.) Néhány hangból álló recitáló

8. Parlando ♩ = 92

♩ = 216

ő Szivárványha-vas-sán félnyótt rozma-ringszál a Ném sze-reti helyit, el-a-kar bujdosni, a

őm ni-jan ja-da-le-tom pi - del da l'ém, nál jol - ban stá re-tám (?)

Ki kell onnat venni suj helybe kell tén-ni, a Ki kell onnat venni suj helybe kell tenni.

pi - del da - len (?) kot - la - t'ém őo-ya-lal küli'skala's o - yal - mo?

dallamforma ez, az ú. n. zsoldárstípus, mely a gregoriánének zsoldárrecitálásának is formája, ahová szintén keletről származott. Tulajdonképpen az ötfokú rendszer magját alkotó három egymás melletti hangból áll — *b-c-d* — a felső *f*-et csak ritkán érinti, az alsó *g*-t, esetleg *f*-et csak a zárlatban. Megfelelője cseremiszi dallam. Maga a típus azonban minden keleti népnél megtalálható, le egészen az előázsiai népekig, ahonnan a középkori Európába is eljutott.

E dallam-párhuzamokhoz még csak annyit akarunk hozzáfűzni, hogy rokonnépeink zenéjéből eddig alig ismerünk többet 6—700 dallamnál, variánsok nélkül még annyit sem s ezek közt is sokat csak fogolytáborban készült, romlott, rossz lejegyzésű közleményekből. A helyszínen készült feljegyzések is sok kívánnivalót hagynak hátra, különösen a ritmus tekintetében. Mégis az így ismert anyagban eddig kb. 25 dallamunkat sikerült felismerni, azonsfelül közös dallamtípusokat és határozottan kialakult közös dallamstílust.

Minden jel arra mutat, hogy ha az ismert anyag szaporodni fog, vagy ami még kíváncsabb, ha képzett magyar népzene kutató végezhet alapos gyűjtést rokonnépeink között, népzeneink keleti sajátágaiból és keletről hozott elemeiből még sokkal többet fogunk kimutatni.

Az eddigiekben láttuk a magyar népzene keletről nyugatra vezető összel ötő szálait. Nemkevésbé érdekesek azok a szálak, melyek nyugatról keletre vezetnek, helyesebben északnyugattól keleten keresztül délnyugatig. Arról van szó ugyanis, hogy a magyar népzene a körülöttünk élő népek zenéjére rendkívül nagy hatást gyakorolt és ez a tőlünk minden irányban kisugárzó hatás nemcsak a határaink közt élő nemzetiségekre terjedt ki, hanem eljutott messze a határaink on túl élő népekhez is Morvaországtól a galíciai ukránokig. Minthogy a jelen összefoglalásban bennünket csak azok a kapcsolatok érdekelnek, melyek a Szovjetunió határai közt élő népekkel fűzik össze a magyarságot, csak azokat az eredményeket soroljuk fel, melyek a ruténekre és Kárpátokon túli rokonaikra, az ukránokra vonatkoznak, valamint a kárpátaljai oláhokra, kik Máramaros és Ugocsa megyében élnek. Minthogy azonban a rutének magyar hatás alá került népzeneje a szlovákokéval teljesen hasonló problémákat vet fel és Bartók e hatások bemutatásánál részletesebben tárgyalja a szlovákok népzenejét, e vonatkozásban többször fogunk szlovák analógiákra is hivatkozni.

Ezt a minden irányba kisugárzó hatást azonban nem az eddig tárgyalt régi dallamstílus gyakorolta a környező népekre, hanem a belőle kialakult új dallamok stílusa. A magyar népzene sajátos jelensége ez az új dallamstílus. Míg ugyanis a magyar nép ezer esztendőn keresztül szívósan ragaszkodott honfoglalás előtti hagyományaihoz, ugyanezen idő alatt az európai zenestílusok felülről leszálló elemeitől sem zárkózott el és ezek a nyugati elemek mind nagyobb tömegben halmozódtak fel a néphagyományban. Hosszú ideig ezek a nyugati elemek békésen egymás mellett éltek az egészen más világot jelentő keleti dallamokkal. A múlt század közepétől kezdve azonban a népies műdal és bizonyos cseh-szlovák közvetítéssel érkező nyugati dallamok az úriosztály révén oly nagy mértékben árasztották el a falut, hogy már-már kiszorítással fenyegették a nép saját régi dallamvilágát. Mégsem következett be a régi hagyomány megszakadása, sem a nyugati hatások kiküszöbölése, hanem egészen új stílus született, mely a régi alapokból az új hatások néhány értékes sajátosságának felhasználásával keletkezett. Ebben az új stílusban a nyugati dur-moll hangnemek mellett még mindig nagyobb szerepet játszanak az egyházi hangnemek, melyeknek ötfokú eredetét elárulja az a sok ötfokú fordulat, sőt nem egy

szer tiszta ötfokúság, mely ezekben a dallamokban is mintegy atavisztikusan kiütköző örökség, meglepő gyakorisággal jelentkezik. Sőt nem egy vonásban még régiesebb ez az új dallamvilág, mint a réginek máig fennmaradt töredékei, mert a fentebb tárgyalt plagális záradék: az *f*fen, vagyis nyugati gondolkodás szerint a dominánsan való dallamvégződés sokkal gyakoribb, szinte általános vonása. Ezt pedig csak a régi dallamok egykori sajátágaiból tanulhatta az új nemzedék, míg a régi dallamokban azóta elhalványodott ez a vonás. A nyugati műdalokból felhasználták a hajlékonyabb, modernebb dallamalakítást, bizonyos visszatérő dallamszerkezetet (ahol az első és utolsó sor tartalma ugyanaz, a két középsőé szintén, vagy a második az elsőnek öt hanggal magasabban megismételt párja: *ABBA*, vagy *AA⁵BA*), ritmusuk pattogó tánczene, míg a régiek a szöveg és az érzés hullámszerűséghez igazodó, szabad ritmusú dallamok. S ha a régiek tartalmilag az érzés sűrített kifejezése és klasszikus egyszerűsége által tűnnek ki, az új dallamok jellemzője bizonyos frissesség, nagyobb lélegzetű dallamszerkezet, tartalmi »modernség«. Amit a nagyközönség »csárdás« és »katonanóta« név alatt a falu zenéjéből megismert, az mind ennek az új dalfajtának képviselője.

Ha a szomszéd népek gyűjteményeit, illetve Bartók kéziratgyűjteményeinek adatait nézzük, azt látjuk, hogy ezek a dallamok egyrészt kisebb-nagyobb mértékben mindenfelé elterjedtek szomszédaink között, másfelől, hogy ezeknek hatása alatt saját régi dallamaik kiszorultak a gyakorlatból és új, magyaros alakulatok keletkeztek. A többé-kevésbé hű átvételek és magyar hatás alatt keletkezett alakulatok száma Bartók tót gyűjtésében eléri a 25%-ot, pedig kezdetben, saját bevallása szerint, nem jegyezte le a magyar anyagból jól ismert dallamokat. De nagy számban fordulnak elő a szlovák kiadványokban is, a morva gyűjteményekben pedig a múlt század 80-as éveitől kezdve tűnnek fel, az azelőtti gyűjteményekben viszont nyomuk sincs. Még nagyobb az arány a rutén gyűjteményekben. Kolessa két gyűjteményében Bartók szerint következő a helyzet: A Kárpátokon inneni rutének zenéjében 153 dallamból 63 magyar származású, tehát több mint 40%. A Kárpátokon túli kiadványban 817-ből 149, vagyis kb. 20%. Az átvételnek különböző fokozatai vannak. Vannak úgyszólván változtatás nélkül átvett dallamok, sőt sok esetben maga a szöveg is fordít

tása a magyarnak, vagy az átvett, eltorzított magyar refrén tanuskodik a magyar származás mellett. Ilyen torzított refréneket idéz is Bartók a rutén kiadványokból: *чардаш шицеки голонбом* (=csardas spiceki golombom) csárdás picike galambomból; *кисом галом* (=kiszom galom) kisangyalomból. Sokszor azonban maga a dallam is eltorzul, megcsonkul, egy-egy sora elmarad, felcserélődik stb. További formája a magyar hatásnak, ha nem teljes dallamot vesznek át, hanem a dallam felépítésében, fordulataiban és főleg ritmusában mutatkozik félreismerhetetlen magyar befolyás. Az ú. n. *pontozott ritmus* szlovák és rutén dallamokban való feltünése mutatja ezt a hatást. Ez a ritmus ugyanis a magyar nyelv törvényeihez igazodik és a hosszú és rövid magánhangzók váltakozása szerint változtatja a pontozott, hosszú negyedeket a rövid nyolcadokkal. Ez a váltkozás az átvevő szlovák és rutén népeknél természetesen nem igazodik a nyelvbeli hosszúsági viszonyokhoz, hanem bizonyos merev, állandó formákat mutat fel. Bizonyos jellemző magyar záróritmusokat is igen gyakran látunk feltűnni szlovák és rutén dallamokban. Ezek a ritmikai sajátságok — magyaros dallamfordulatok társaságában — még a nem közvetlenül átvett dallamoknak is erősen magyar jelleget adnak.

Bartók lelkiismeretes alapossggal bizonyítja, hogy ezek a dallamok csak a magyaroktól kerülhettek szomszédainkhoz s nem fordítva. Bizonyítékai: 1. *A földrajzi elterjedés.* Magyarország a földrajzi központ, ahol ez a dallamstílus virágjában van. Itt több ezerre megy a hasonló dalok száma. A variánsok gazdagsága, a dallamok ép formája is erre vall. Innen kiindulva a szélek felé, egyre fogy a számuk: a Kárpátokon belül élő népeknél már csak százakra rúg, a Kárpátokon túl már százakra sem. Itt egyre több lesz a torzult csonka példa, a határon túl ezek jutnak túlsúlyra. Látnivaló, hogy a kisugárzó terület a magyarság területe. 2. A már tárgyalt *szövegösszefüggések*, átvett, értelmetlenné torzult refrének. 3. Átvesznek a nemzetiségek a magyar falvakban általánosan ismert *műdalokat* is. Itt nyilvánvaló az eredet, mert ezeknek a daloknak legtöbbször ismerjük szerzőjét, megjelenési körülményeit is. Ezek pedig csak ugyanazon az úton juthattak el a nemzetiségekhez, mint a falvak saját dalai.

9. példánk Bartók nyomán általánosan ismert magyar dallamot mutat be, melyet szinte változtatás nélkül vettek át rutén

9. *Tempo giusto* Sámson (Hajdu), legény, 1906

Meg-dög-lött a bi-ró lo-va, meg-nyis-ta ja bi-ró ma-ga.

Saj, haj, re-mo-son, Hus-za-ra, ver-je rá, te-gye rá ta-ka-ro-son.

Andantino Galicia (Kolesa: Šembergebiat, n.º 276)

Al-op-na ro-pa by-ko-bu-na - Ku-a's Jan-čo? ma-me-pu-na

Tov, zov, ro-a-a, Eü ro-a ro-a, ü ro-a ro-a, vy-ra-a

szomszédaink. (A magyar dal középosztályunk előtt is jól ismert »Jaj, de mély a Tisza vize« szöveggel.) A 10. pl. azt az esetet mutatja, mikor egy közismert magyar műdal a »Vörös bort ittam az este«, terjed el messze a határon túlra. A szlovák változat pontos átvétel, de a magyarnak csak a második fele, viszont megvan még benne a magyar refrén, a »ragyogó csillagom, galambom«. A morvaországi és a két galíciai variáns már jobban

10. *Tempo giusto* Tonik (Zólyom), Zuzanna Spišáková, 40é, 1916.

Cij to dom - tok na tom vrš - ku? Šiou by doň - ho

čo len troš - ku, Či - la - gom, ra - da - gom, ga - lam - bom.

Morvaország (Pastoš: III 47.)

Ja-há sa my iko-da sta-la! Fra-je-ra my

vo-da vra-la, ti-go-ta-ty hvo-zdič-ky, Bo-že máj!

Andantino *Galicia (Kolesz: Lemkengbiet, n° 556a)*

To-pa, w-pa, w-py-ba-ma, Mo-a nu-na
bo-no-ba-ma, woi-a-a, woi-a-a, mpa:pa-pa-pa.

Andantino *Galicia (Kolesz: Lemkengbiet n° 556b)*

Мам на ро-ри ро-на хо-нер, Чу-а ме а,
оў-а-роў ме-нер? Оў-а-роў, оў-а-роў оў-а-роў, ме-нер?

elváltozott, csak a tót példával való összefüggése alapján ismerhető fel világosan a magyar dalból való származása. Így ebben a példában szinte sűrítve tanulmányozhatjuk a fent tárgyalt jelenségeket. A 11. pl. már teljesen eltorzult átvétel. Egy magyar dal

11. *Andantino* *Galicia (Kolesz: Lemkengbiet, n° 250)*

Оў-Бо-ме роў-Бо-ме, зям-лѣ-а на-го моў аў-а-а-а-а!
Сма-лам аў на ка-міно, ро-мо-хуб-аў зо моў.

két középső sora, sorrendben felcserélve: a második való előre. (Azonkívül a jelenlegi első sor 4. üteme betoldás, az eredetiben nincs rá szükség, mert az előző motívum vezet át a szokásos visszatérő sorhoz. Az eredeti dallamképlet ugyanis ABBA, az itteni pedig csak BB).

Szólni kell még néhány szót a máramarosugocsai románok népzenejéről is, minthogy Kárpátaljának a Szovjeunióhoz való csatlakozása folytán ezek is a Szovjetunió népeéhez tartoznak és mert a ruténség népzenejével is összekötik bizonyos

szálak; olyan szálak, melyek éppen a magyar népzene hatásait közvetítették hozzájuk. Ilyen vonások mutatkoznak a ritmikában és a dallamfelépítésben egyfelől, a tánczenében másfelől. Itt is a már említett pontozott ritmusról van szó, mely valószínűleg rutén közvetítéssel került a románok dalaiba és kölcsönözött azoknak határozottan magyaros jelleget. Emellett feltűnő újabb dalaikban olyan melodika és olyan strófaszerkezetek, melyek a *mezőségi* elmagyarosodott zenéjű románok *tánczenéjéből* került a *máramarosiak* szöveges, énekelt dallamaiba. Ezek a a mezőségi táncdarabok viszont a magyar kanásztánc és verbunkoszene átvételéből keletkeztek s így a máramarosi új dallamok közvetett magyar hatás alatt jöttek létre. Emellett a zene mellett van az itteni románságnak egészen más, ősi zenéje is, mely a regáti oláhságnak is legrégibb zenei stílusa s amelynek eredeti voltát bizonyítja, hogy a sokkal régiesebb állapotban élő ugocsai románok közt csak ez a »hora lunga«-nak nevezett típus él és csak primitív, pár hangnyi motívumot ismételtető tánczene, mely ismét az egész románságnál Erdélyszerte megtalálható. Ez is amellett tanuskodik, hogy az újabb, magyaros jellegű énekelt és hangszeres zene a magyarságtól való átvétel és a cigányok terjesztették el Máramarosban is.

A cigányok által terjesztett magyaros tánczene hatása átterjedt a Kárpátokon túlra is, a bukovina románság közé. Megtaláljuk ezen a területen a legismertebb magyar kanásztáncokat és úri táncdarabokat: a kállai kettőst, Szentirmay Elemér csárdásait és valószínűleg bukovinai csángóink közvetítése révén néhány régi, ötfokú dallamot.

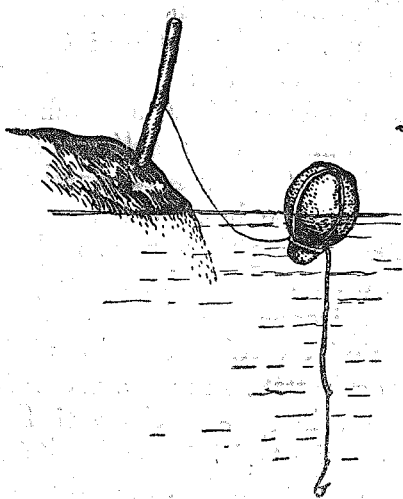
Mindezeknek a hatásoknak közvetítője Bartók szerint az a sok érintkezési lehetőség volt, amely az egykori Monarchia határain belül élő népek között fennállott: a közös katonaszkodás, a nagyfokú belső munkásvándorlás — különösen a Felvidék és az Alföld között aratás idején — valamint a vándorló cigány muzsikások közreműködése, akik a szomszédos területek zenéjét a legkönnyebben terjeszthették el a különböző népek között. Az átvételek előfeltételeként azonban Bartók — a dallamok belső értéke mellett — bizonyos »*lelki predispozíció*«, is feltételez, különösen a *szlovák* és *rutén* nép, valamint a *magyarság* között, ami a kölcsönhatások számára lelki előfeltétellül szolgálhatott. Ez a közös lelki alap annál is feltűnőbb, mert a *németiséggel* kapcsolatban, amely nép pedig a magyarság testé-

ben elszórva él és a kölcsönhatásoknak jobban ki volt téve, eddig *semmi komolyan számbavehető kapcsolatot nem sikerült kimutatni.*

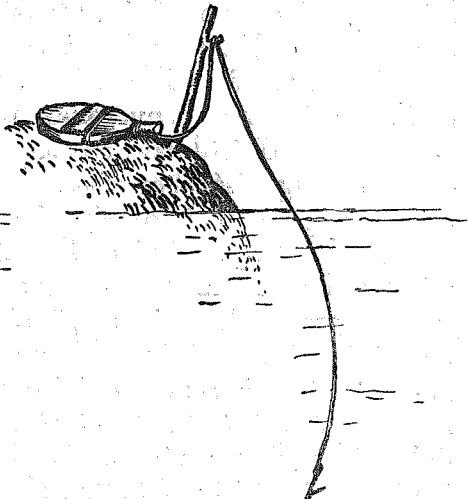
Halászat. Tárgyi műveltségünk emlékei közül a népi halászat anyaga van a legteljesebb mértékben összegyűjtve. Ez is, mint a magyar néprajzi gyűjtés történetében oly sok más, egy ember úttörő munkájának eredménye. Herman Ottó az úttörő, aki a múlt század 80-as éveiben az ország egész területéről összegyűjtötte a halászat eszközeit, pontos leírásban örököltve meg használatukat és népi elnevezéseiket. Ez a gyűjtemény először az 1885. évi országos kiállításon került bemutatásra, majd később lényegesen kibővítve az ezredéves kiállításon. Közben megjelent tudományos rendszerezése is, »A Magyar halászat könyve« és ezzel lehetővé vált a nagyjelentőségű anyag tudományos feldolgozása. Ennek első lépése volt Munkácsi Bernátnak, akkori vezető nyelvészünknek nagy tanulmánya: A Magyar halászat népies műnyelve, (1893), melyben nyelvészeti alapon világította meg az eszközök és eljárások származását. A második pedig Zichy Jenő oroszországi kutatóútja, melynek néprajzi szakértője, Jankó János halászati anyagunk részletes tárgyi összehasonlítását tűzte ki feladatának. Ezt a munkát az oroszországi és finn múzeumok anyagának tanulmányozásával, a hatalmas méretű és rendkívül nagy anyagot tartalmazó orosz halászati irodalom feldolgozásával és saját helyszíni gyűjtéseinek tapasztalatai alapján végezte el. Eredményeihez nagyban hozzásegítette az a rendkívül meleg barátságos fogadtatás és segítő készség, melyet mind a finn, mind az orosz szakkörök és hivatalos személyek részéről tapasztalt, akik a szükséges irodalom megszerzésében, a gyűjtő utak lehetővé tételében segítségére voltak és nem publikált adataikat is rendelkezésére bocsátották. Ennek a tudományos együttműködésnek köszönhető, hogy a nyelvészeti feldolgozás mellett a tárgyak részletes tipológiai összehasonlítása is új megvilágításba állította halászatunk anyagát. A kettő eredményéből kiderültek halászatunk összefüggései, ugor-kori elemeken kezdve volgai, Feketetenger-partvidéki és Dnyeper-völgyi hatásokig, ezekből pedig kialakult a magyar halászat története a magyarság vándorlásának útvonalán.

Ezt az útvonalat követjük mi is a kapcsolatok előadásában. Egyúttal ebben a sorrendben ismertetjük a szükséghez képest halászatunknak a közönség számára sem érdektelen jelenségeit.

Legközelebbi finnugor nyelvrokonaink ma is halász, vadász, életmódot folytatnak s ez volt a finnugorság ősi életformája is. Nem csoda tehát, ha a halászati eszközeink között is találunk olyat, mely az osztyáknál és a finnekénél is előfordul, a finnség legkeletibb és legnyugatibb ágában, tehát valószínűleg a finnugor egység korából való. Ilyen egy sajátos horgászati módunk, a »lábóhorog«. Ez a csuka-halászat eszköze. A halász a parton kárót szűrt le, ehhez könnyen szakadó cérnával a lopótöknek egy fajtáját, a kobakot köti, ami a vízben úszik, ameddig a cérna engedi. Erről lóg mélyen a vízbe a horog felhalazva, vagy felbékázva. A halász este teszi ki szerszámát a vízre s reggel néz utána a fogásnak. A csuka a horogra kerülve, elkezd rángatni az inat, mire a lopótök leszakad a cérnáról. A menekülni igyekező hal erre vadul a mélység felé tart, de a lopótök felfelé húzza. Mikor sebé már nagyon fáj és kifárad, enged a feszülő innak és feljebb száll annyira, hogy a tők a vízben ússzék. A halász így könnyen megtalálja és kifogja.

Magyar lábóhorog

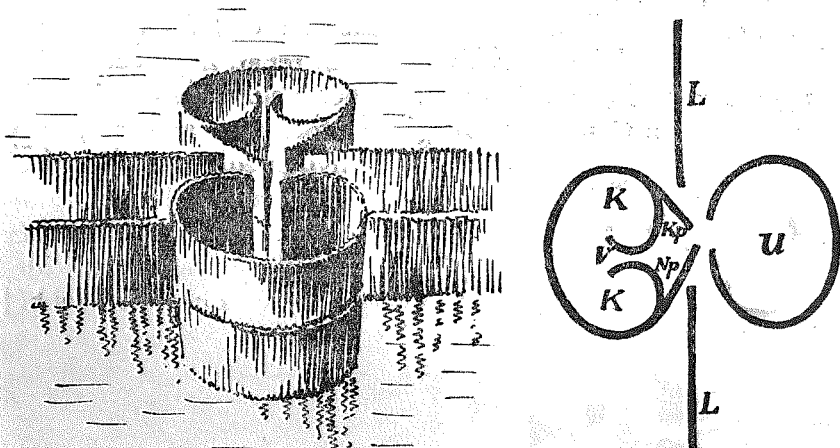

Osztyák horog csukára (luma)

Pontos mása ennek az ősi szerszámnak az osztyákok lumája, csak egyikét alkatrésze még kezdetlegesebb anyagból készül. A mi vashorgunk helyett itt még fahorog van, a lopótök helyett pedig fakolonc. Ez úgy van a partra szűrt, behasított rúdra vetve, hogy a legkisebb érintésre kiszabadul és a vízbe esik.

Egyébként működése teljesen azonos a magyaréval. Horga pontosan beleilleszkedik a finn fahorgok jellegzetes fejlődési sorába, ezért Jankó a lábóhorgot közös finn-ugor elemnek tartja.

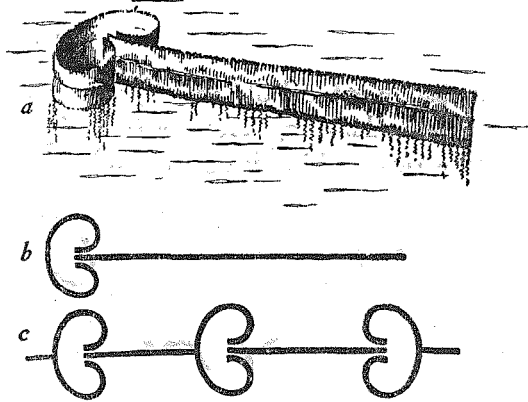
Ugyanerre az eredményre jut a magyar vejsze és a finn osztják alakok összehasonlítása alapján. (Újabb kutatások alap-

L = lésza U = udvar Kp = kispelőce Np = nagyfelőce U = verés K = kürtő
Magyar vejsze és alaprajza

ján ezt azonban csak egy vogul formával azonosíthatjuk.) A vejsze, vagy »vész« a legősibb halászati mód. Állóvízben és lassúfolyású folyórészben alkalmazzák. A sekélyebb vízbe lécből, vagy nádból sövényt vernek le különböző útvesztő alakban, terelő falakkal, ú. n. »lészákkal« kiegészítve, melyek a hal útját állják és a vejszébe terelik. Itt pedig a szűk kapun a kürtőbe fura odva többé vissza nem talál és meg van fogva. Különböző egyszerű és összetett változataival még alább fogunk találkozni.

Jankó önyvének megjelenése után került elő

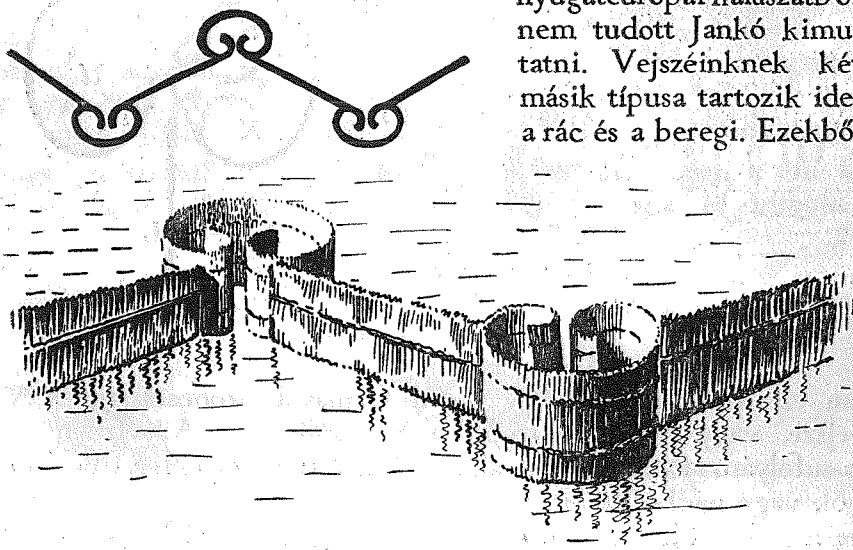

a — b Balatoni vejsze, c osztják vejsze az Irtis mellől

a Balaton vidékéről a következő vejsze. Az ilyen középlészás alakok, valamint a lészanélküli, egyszerű fejből állók olyan kezdetleges formák, hogy ha meglétük kimutatható, mind a három népnél, akkor bizonyára nagyon régi tulajdonuk, még ha a dolog természete szerint ilyen elemi formákat máshol is meg találhatunk. (pl. a Duna-deltában.)

A következő elemek szintén csak az osztyák és magyar halászok kezén találhatók fel, úgy látszik tehát, hogy ezek mind az ugor népek különállásának idejéből valók. Annál inkább, mert ezeknek a típusoknak megfelelő formákat az orosz, vagy

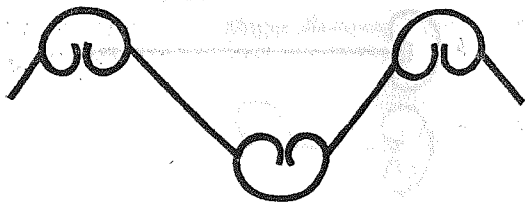
nyugateurópai halászatból nem tudott Jankó kimutatni. Vejszéinknek két másik típusa tartozik ide, a rác és a beregi. Ezekből

Rác vejsze

az összevetésekből kiderül, hogy egy híján vejszéink minden formáját valamiképpen ugor örökségnek tekinthetjük. (Más kutatók más típusokkal is egyeztették vejszéinket, de ugyancsak az ugor

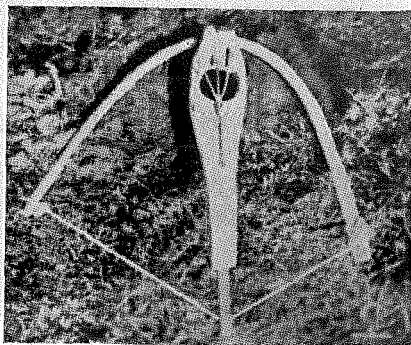
népek készletéből.) A magyarságnak életéhez a vejszés halászás ősidők óta hozzátartozik. Ezért találunk már az Árpád-kori oklevelekben is oly sok említést róla, mint hogy a vejszeállítás ki-

Osztyák vejsze Szurgut vidékről

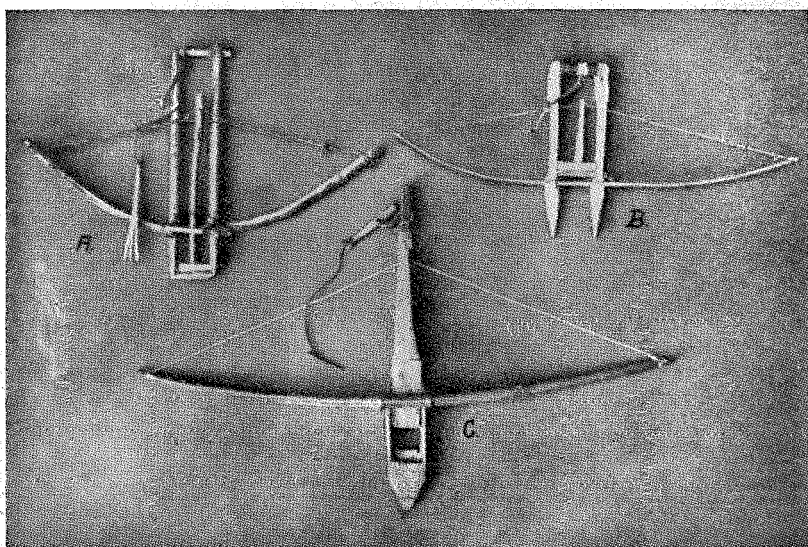
10. Vogul bálványfák

12. Ijjas ürgefogó felállítva
(Törökkoppány)

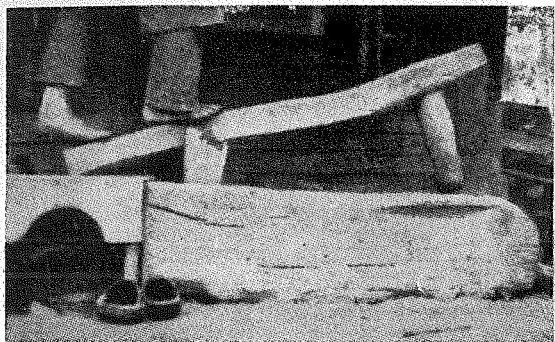
11. Vasas szákosok várják a halat

13. C. a magyar forma oszttyák megfelelője
A—B eltérőbb formák. Altáji tatár és tungúz

14/a. Keletázsiai kölyű

14/b. Stájer kőlyű

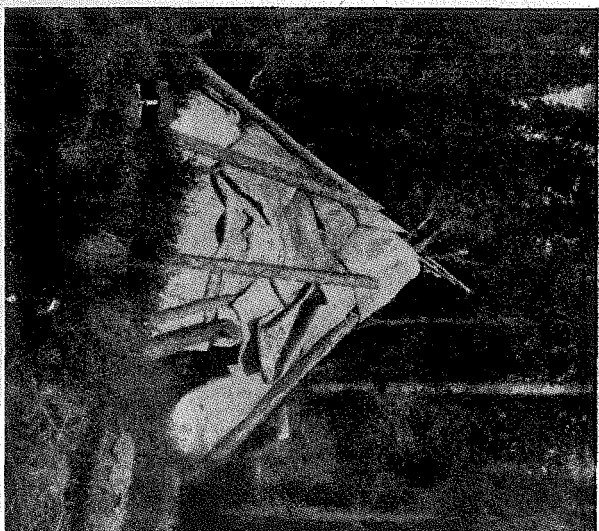

15/a. Bjelorusz kézimalom

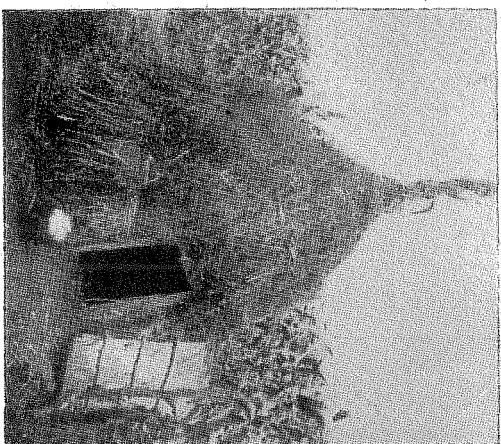

15/b. Kukoricaőrlő kézimalom
(Aj, Abauj m.)

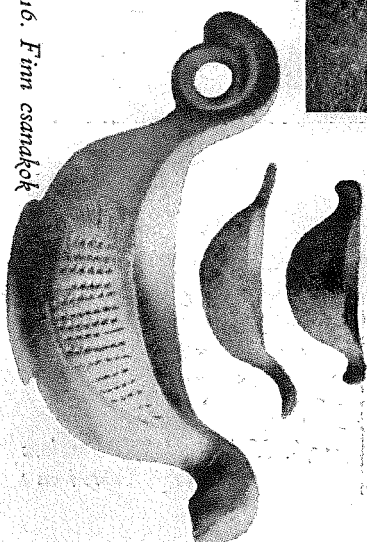
17/a. Zürj'en kora

17/b. Konyos kunyhó

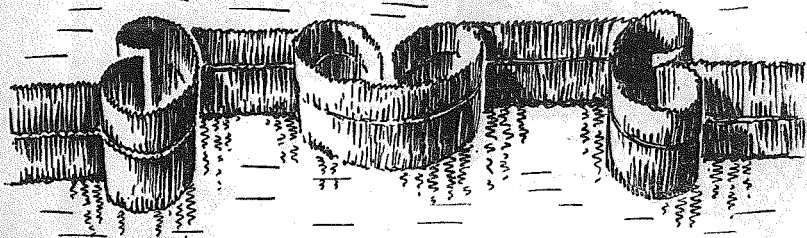
16. Finn csanakok

rályi jog volt, egyik leg-
főbb adóforrás. Ezekből
az adatokból a vejsze gaz-
dag középkori használata

Beregi vejsze alaprajza

Beregi vejsze

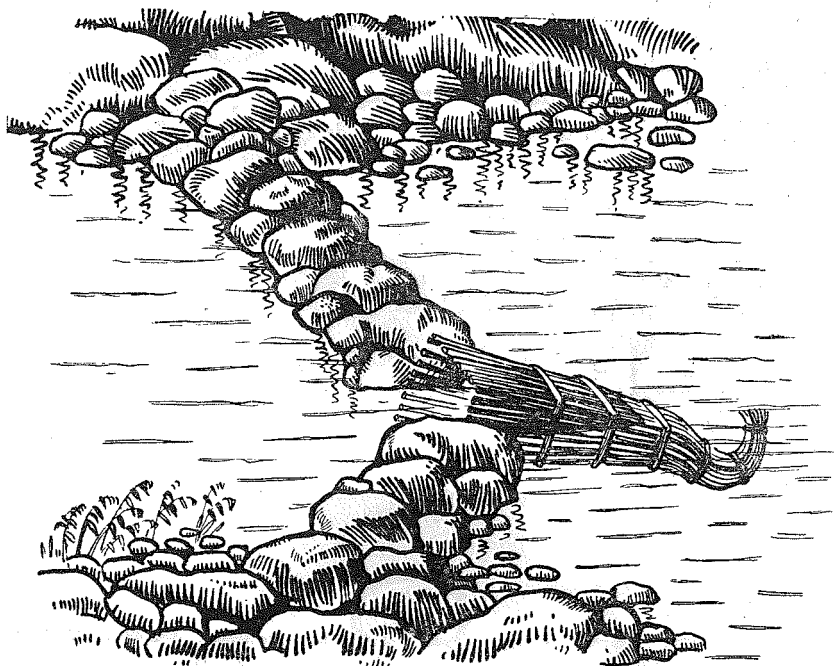

Szurgut vidéki osztják vejsze

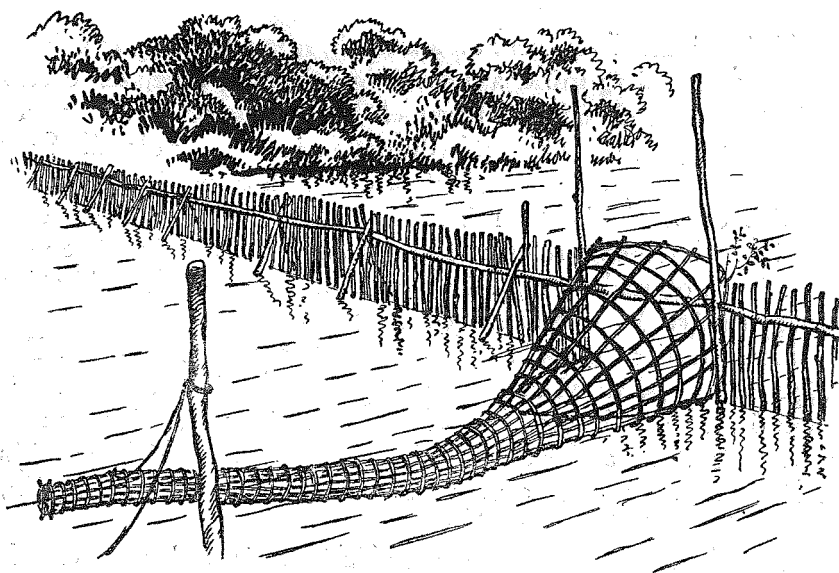
rajzolódik ki, másfelől ezért tapasztaljuk, hogy a »magyar vejszés halászat földrajzilag mind a mai napig összefügg a vejszék orosz földi egész elterjedésének területével... A magyar és a legtávolabb álló tagok közt völgyről-völgyre terjedő kapcsolat áll fenn s azt látjuk, hogy a vejsze Európa délkeleti és északi részeiben valamint ény-i Ázsiában mindenütt oly területeken ismeretes máig is, melyekhez a magyarságnak honfoglalása előtt köze volt s oly népeknél, melyek nyelvi rokonsága, vagy művelődési hatása a magyarságra kétségtelen.« (Jankó.)

Következő példánk az úgynevezett a »bocskorvarsa« Ezt a cége zuhogójában alkalmazzák, vagyis a folyót keresztben elrekesztő kő vagy lécgát közepében, ahol kis áteresztőt hagynak s a sebes ár az áthatolni akaró halat a bocskorvarsa fejébe szorítja be. Bocskorvarsát csak a vogul és az osztják alkalmaz cégéin, az utóbbiak óriási méreteken.

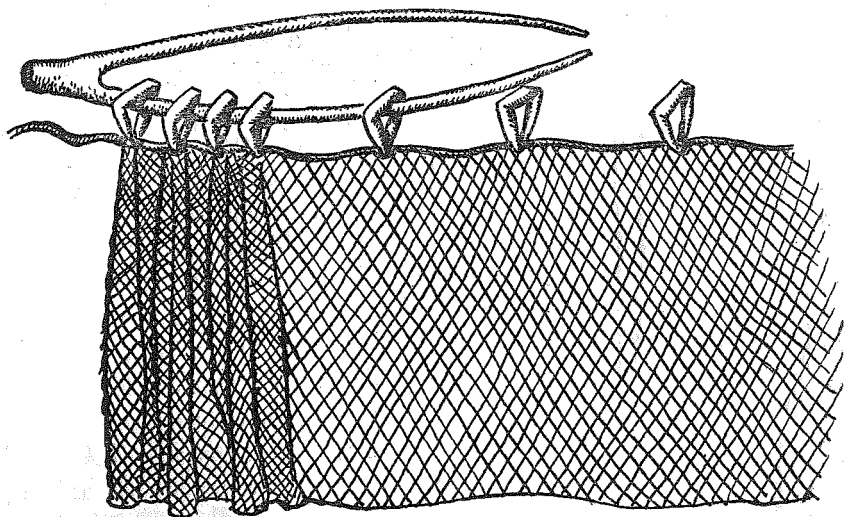
Volt azonban legalább egy hálófajtája is a magyaroknak az ugor együttélés korában, a métháló. Ez nagyszemű, csak

Magyar bocskorvarsa

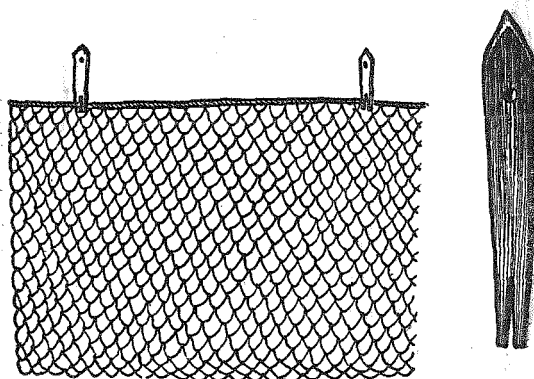
Osztják varsa

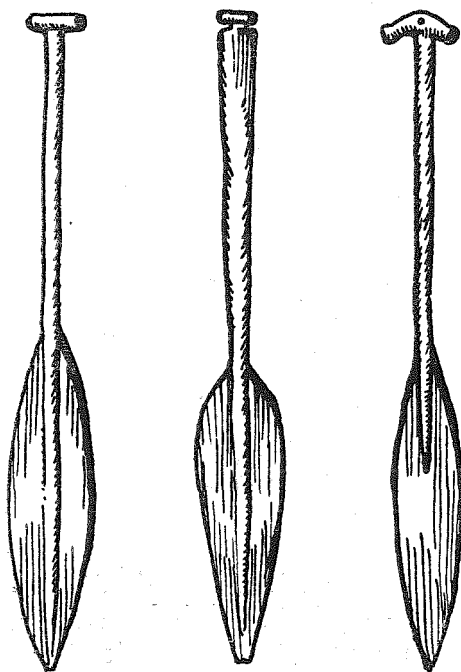
Métháló a métrálással

felső ínnal bíró háló, alul se ina, se kifeszítő súlyzója nincs, cötkényből való akasztóin — pótáin — felfűzhető. Ez tehát nem feszül ki a vízben, csak mikor megszívja magát vízzel, akkor süllyed le a vízbe lassan lebegve. Ezen alapul használata. Mikor a hal beleütközik, a háló enged, tehát a hal tovább furakodik és belebonyolódik. Minthogy ez állóháló, azaz pótáinál fogva egy helyben lebeg a vízben, csak ilyen módon foghatja meg a halat. Neve az osztyák *máxti*-ereszt szóból származik és azt a műveletet jelzi, ahogy a halász kiteszi a vízre a hálót. A magyar az ábrán látható villa alakú métfárról ereszt le évezés közben, az osztyák teknő forma deszkát tesz maga elé keresztbe s előrehaladva onnan ereszt le az összeszedett hálót. Az oroszok rendkívül változatos állóhálói között ez a hálófajta ismeretlen.

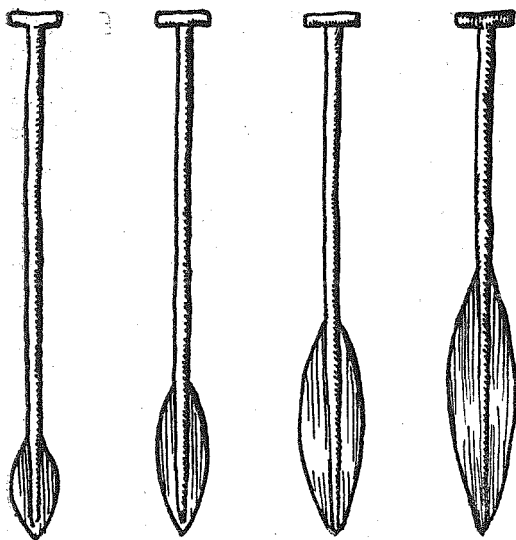
Ezekhez az eszközökhöz járul még az őrfonalzat, mely

Osztyák eresztőháló

Magyar evezők a Tiszáról

Evezők a Volgán (a baloldaliak az alsófolyásról,
a jobboldali a középsőről)

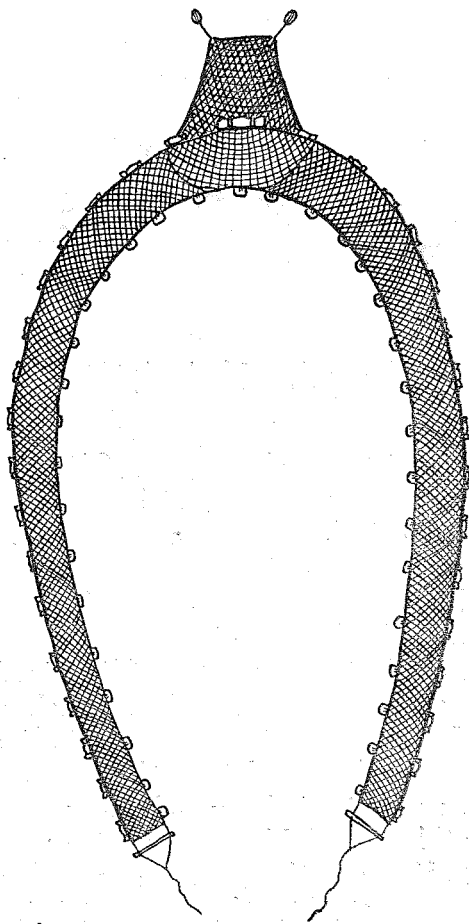
jelzi a halásznak, hogy hal került a hálóba. Ez az ugor ság találmánya, oroszoknál csak elvétele, az ugorssággal érintkező területeken fordul elő, de megvan a magyarság sok hálófajtáján is ; és hozzá járul még a dőhánylevél alakú evező. Ez utóbbi a Volgán Asztrachántól fel Szaratovig fordul elő, de csak mint kormány-evező s itt is csak a középső folyásnál egyezik a mienkkel abban, hogy a toll az evezőnek mintegy fele, innen le fokozatosan kisebbedik a toll egészen $\frac{1}{5}$ arányig. Ha aztán átmegyünk az Uralon a vogulosztyák és a szomszédos türk népekhez, egyszerre általános lesz a magyar forma,

mint húzó evező is, sőt szinte kizárólagos ez a forma. Minthogy az obi ugor népek mai házájukba néhány évszázaddal ezelőtt vándoroltak ki a Volga mellékéről, ennek a formának őshazája csakis a Volga vidék lehet s az ugor népek után ott tovább is fennmaradt, bár csak alárendeltebb alkalmazásban.

Összegezve : vejszék gazdag sorozata, a métháló, a bocskorvarga s a lábóhorognak fahorgos

változata, valamint az őrfonalzat és a dohánylevélalakú evezőlapát; ez az a készlet, amit az ugorkori magyarság halászatából mai eszközeink között ki tudunk mutatni. S ha feltételezzük, hogy nagyjából ez volt az akkori magyarság egész halászókészlete, (mert hiszen lehetséges az is, hogy a későbbi, átvett formák a régebben meglevőket kiszorították) akkor jelentős gazdagodást látunk a magyar halászatban a török hatás révén, melynek egy sorozat vasszerszámot s legfontosabb kerítőhálónkat köszönhetjük.

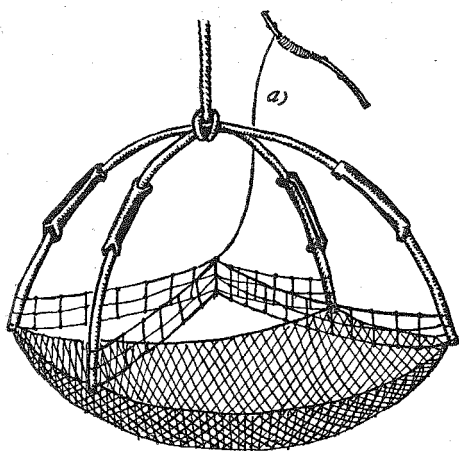
Téli, jégalatti halászatunk legfontosabb eszköze a »gyalom«, ez a legfejlettebb kerítőháló. Kiváló használhatósága abban rejlik, hogy nemcsak bekeríti a halat, hanem végén látható zsákjával, a »kátával« meg is fogja. Ez a hálófajta egész Oroszországban el van terjedve és rendkívül sok alakváltozata van. A magyar forma teljesen egyikkel sem egyezik meg (vagy nincs »apacsa« — a két végén látható kifeszítő fája — vagy aszemei másfélék). A leghasonlóbbakat a Volga vidék álló vizeiben találhatjuk. Itt török népek és perzsák használatában találjuk. Különben az egész orosz föld ősi szerszáma, mely nyugaton ismeretlen (néhány orosz adat csak oroszokkal érintkező területeken bukkan fel). Mi, magyarok, a nyelvészet tanúsága szerint a törököktől vettük át, mert maga a gyalom szó is, valamint legfontosabb részének, a kátának neve is bolgár.

Gyalom.

török jövevény nyelvünkben. Kezdetben ez még csak olyan kicsi lehetett mint az osztyákok gyalma, melyet egy család is tudott kezelni és nem kellett hozzá »bokor«-ba szövetkezni, mint a mai magyar és orosz halászatban. A gyalomnak erre a nagyszabású használatára Jankó fölteveése szerint a Dnyeper vidékén oroszok tanították a magyarságot.

Törököktől tanultuk a »szákolás« eljárását is. Ennek eszköze hosszú nyélre erősített zsákszerű háló, mellyel a halász a vízből

Vasas szák. a) őrfonal mely jelzi a hálóból ütköző halat

kimeríti a halat. A törökök nem nagy halász népek a jelenlegi tapasztalat szerint. De ez a halászási mód nálunk ősinek látszik. Az Amu-Darja mentén élő Karakalpakok halászata igen fejletlen, ennek egyik jellemző módja a dzsilimmal (= gyalom), azaz zsákkal való halászat, melyet kerek abroncsra feszítenek s rúdon a jégbe vágott lékbe eresztenek. A fő lék körül kör alakban elhelyezett kisebb lékeken gubulól, láncos botokkal

riasztják a halat a zsák felé, ahol a halász kiemeli őket. A jakutok halászata is újabb átvétel a környező oroszoktól; egyetlen ősi eljárásuk van, a »kujur«. A jégbe vágott léken deszkát fektet keresztbe s erre áll a jakut halász, aztán kerek abroncsra kifeszített zsákját hosszú nyéllel leereszti a fenékig, majd örvénylő mozgással felkavarja s a zsákba szedi a halat. Ezekkel az adatokkal vág össze a bodrogközi téli szákolás. Több sorba léket vágunk a jégbe, egy sorban állnak a halászok a »vasas szákkal«, őrfonallal ellátott emelő hálóval, a többiek a többi lék soroknál láncos botokkal riasztják a halat a szák felé s mikor az »őr« jelzi, hogy hal van a hálóban, a halász kiemeli. (II. táblakép.) A Volga egyes vidékén oroszokhoz is eljutott a szákolás használata, de a nagy orosz területeken ismeretlen.

A törököktől kaptuk kétágú szigonyainkat is — rendkívül változatos többi formánk nyugati eredetű, — vágóhorgainkat

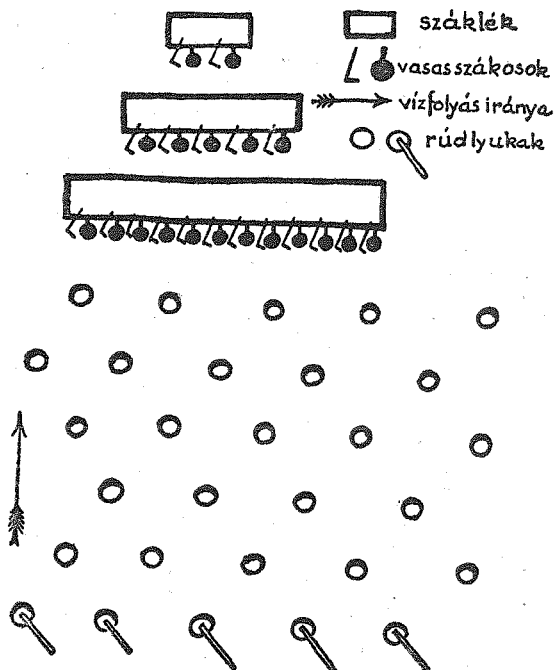
(= nyélre erősített erős vashorog, melylyel a megszigonyozott nagyobb halat emelték be a csónakba) és a vízahorgot. Ez utóbbi egy úszó fadarabra függesztett éles tűszerű horog, melyből 200 is van felfűzve egy kötélre és a folyón keresztben kifeszítve. A kötél el van súlylyesztve, így a horog a víz sodrában lebeg. A kíváncsi víza bekapja az úszó fát, rögtön ki is köpi és csalódásában dühösen csapkodni kezd valamelyik horogban fennakad. Pontosan

azonos evvel a volgai »szamolov«, orosz és tatár halászok szerzője száma. Máshol oroszok nem használják. Magyarban már a nyelvészeti eredmények alapján is török eredetűnek kell tartanunk:

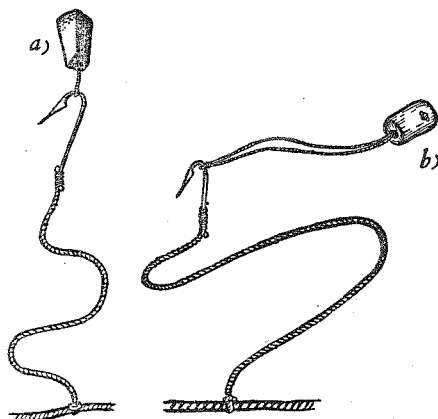
a horog és a horogkövet jelentésű »böncső« török jövevény szavunk. A török séggel köti össze a magyar ságot halászatunk egyik történeti emlékekben élő formája is: a halnak nyíllal való meglövése. Altáji tatároknál fennmaradt ez a szokás napjainkig.

A török hatás tehát különböző vasszerszámokkal, valamint az emelő és a kerítő halászat eszközeivel gyarapít

MAGYARÁZAT:

A szákosok elhelyezése

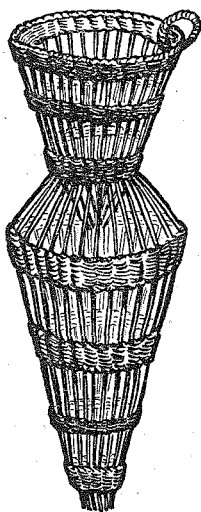

a) Magyar vízahorog, b) Volgai szamolov

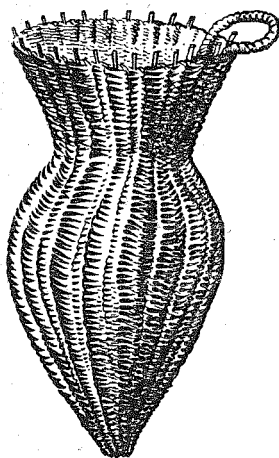
totta a magyarság halászatát. A hatás a Volga középső és alsó folyása táján érhetette a magyarságot. Ebben az új földrajzi környezetben kapta a lábóhorog a régi fakolonc helyett a kobak-tököt, a métháló fausztatói helyett a cötkénypótát, a gyalom is az erdős övezetből délre kerülő magyarságnál fausztatók helyett gyékényparákat.

De a magyarság nyoma is ottmaradt bizonyos elemekben, így a volgai keresztörös szákban, a Karakalpakok vejszejének *kaza* nevében, (mely a finnugor *kot*-nak csak a magyar *ház*-ból magyarázható *z-s* formája?) az üzbégek harcsahálójának öröfönalzatában, (ez az oroszoknak szizsahálójában is fennmaradt, melynek sehol máshol nem mutatható ki emléke) és a Volgán végig megtalálható dohánylevél alakú evezőben.

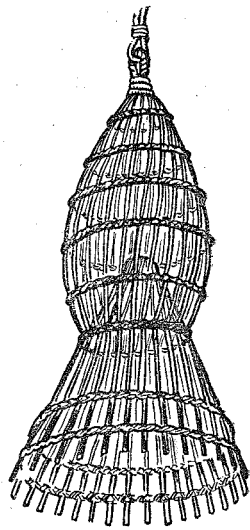
Sorrendben következő terület, ahol halászatunk új elemekkel gyarapodott a Kaukázustól északra elterülő vidék. Idemutat, — de legalább is a déli volgai területre — a füles varsa alaki és névmegfelelője. Ezt és déli volgai párját alább mutatjuk be. Ilyen vesszőből készült alkotmányokat helyeznek el a víz fenekén, a halak útjába. Ebbe a hal bemenni tud csak, — esetleg furakodva is, ami természetéhez tartozik — de kijönni már nem. Maga a varsa eszméje és hálóból való formái is majdnem minden népnél azonosak. Mégis a fenti formát jellemző nagy, kerek

Magyar füles varsa

Magyar csik varsa

Vanda

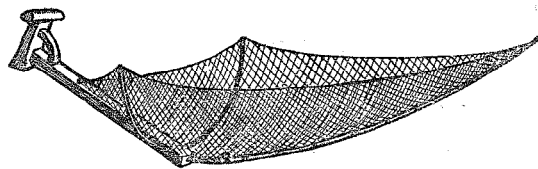
nyílása: *taraja* és egész formája alapján el lehet különíteni a többi varsától. Ezt a fajtát az Alsó-Volgán vandának nevezik s ez a szó van elterjedve a varsa jelölésére a Volga és a Kaukázus között. Ez lehetett tehát a varsa ősi formája a Kaukázustól a Volgáig terjedő egész területén.

A következő példánk a magyar emelőlőhálóknak fekete-tengeri görög kapcsolatait tanúsítja.

Tápliháló

Ezeket a kisebb jelentőségű hálófajtákat — billeghálót és a táplit — az oroszok sehol nem használják, ezek csak a Fekete-tenger partvidékének görög halászainál találhatók, főleg a Kubán torkolatánál, a Temrjuk vidékén.

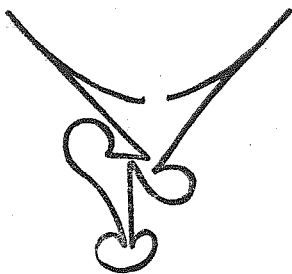

Billegháló

Tehát még a Lebédiai hazában ismerkedtünk meg velük csakúgy, mint a pendely, vagy rokolya-hálóval, evvel a széles, kerek vetőhálóval, melyet kiterítve dobnak a vízre, ólmai gyorsan lehúzzák, viszont sugarasan futó inai összehúzzák az alját s az alul képződő táskákban a lefelé menekülő hal fogva marad. Székelyeink hálójának Perzsiától a krími partokon keresztül az Alduna vidékéig mindenütt görög halászoknál van meg a pontos megfelelője.

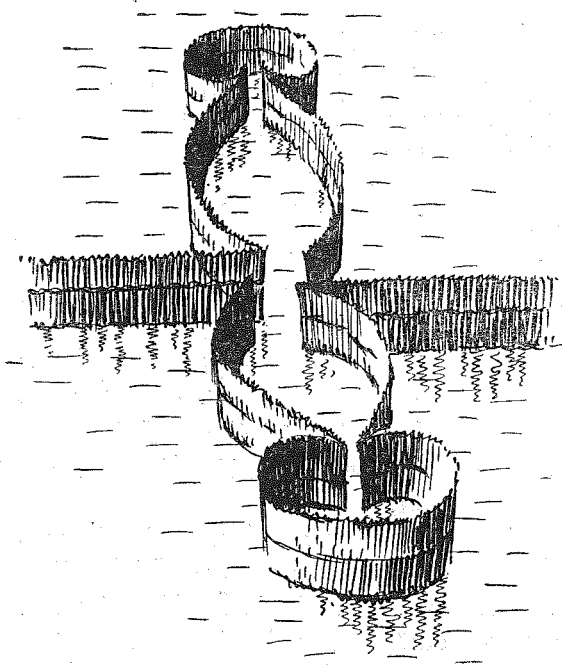
A honfoglalás előtt utoljára orosz hatás érte, a magyarság halászatát és pedig a Dnyeper vidékén. Méreteiben és fontoságában ez a legnagyobb. Itt vált Jankó szerint a magyar halászat igazán nagyméretűvé. Ez a hatás éppúgy jelentkezik új hálófajták, új halászati eljárások átvételében, mint régi meglévő eszközöknek új elemmel való módosításában, fejlettebbé válásában, valamint a halászat szervezetének kiépülésében. De lássuk sorban ezeket a jelenségeket.

A Dnyeper mellékén ismertük meg az olyan vejszeformákat, ahol a fogófej, a »kürtő« előtt udvar van s terelő lészájuk oldalt a két szárnyon van elhelyezve. Ilyen a mi »fertői« vejszénk. Ilyen fajtákat Jankó a finnek és osztyákok vejszéi közt nem tud kimutatni, csak az orosz és magyar vejszék közt. Orosz eredetre

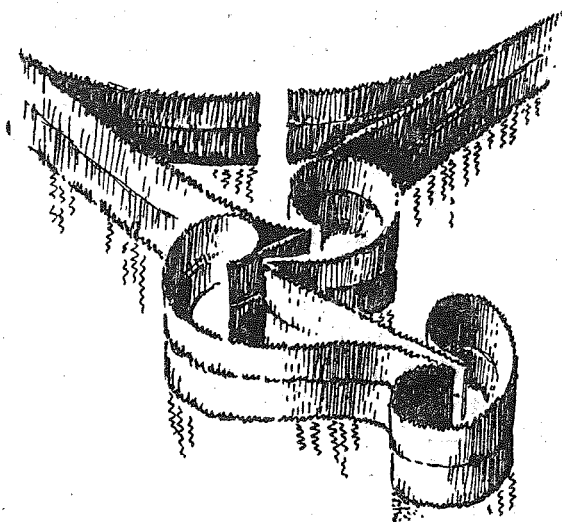

vall a részek elnevezése is: kotróca, lésza, valamint a magyar vejsze *pelőcéi*, melyek a finn-ugor megfelelőikben is hiányoznak. A fertői vejszéhez hasonló fej-

lett alakot ugyan nem ismerünk sehol sem, itt a hal valóságos labirintuson, két zárt téren is átmegy, míg a kürtőbe jut, tehát biztosan eltéved s nem talál ki többé. A forma ősi alakja azonban az oroszágból ismeretes.

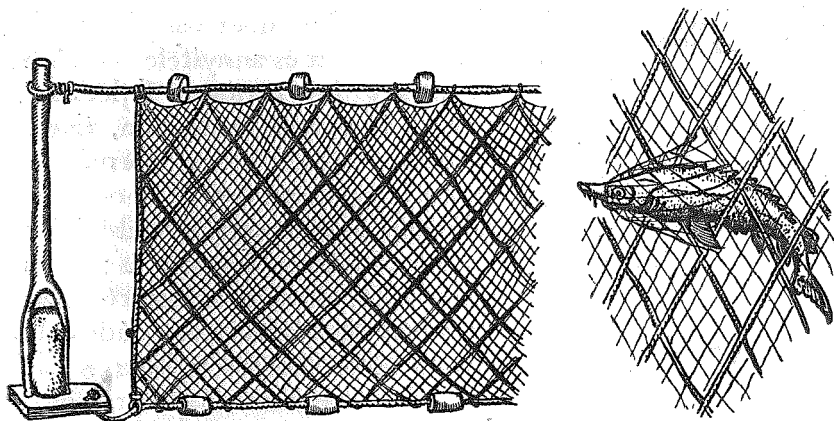

Dnyepervidéki vejsze

Fertői vejsze

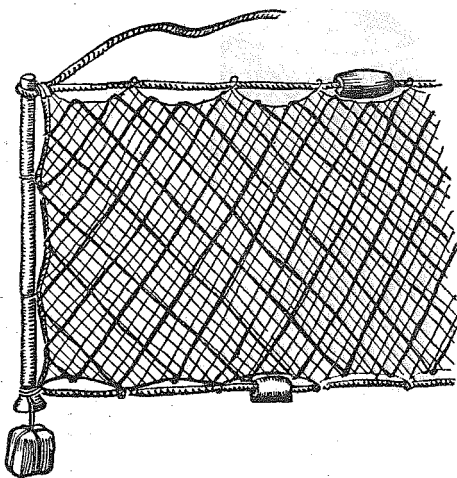
Délország eredetű a magyar »piritty-háló« is, megfelelője az orosz »bredenj«, a kerítőhálónak egy kisebb fajtája. Csak a Dnyeper-völgyében vehettük át az összes hálófajták egyik legfejlettebbikét, a háromsoros hálót, melynek különböző alkalmazása a kecsege, turbuk és balinshálóban látható. Ez abból áll, hogy két ritka,

Kecsegeháló

nagyszemű háló közé aprószemű, vékony hálót tesznek, arra számítva, hogy a különösen furakodó természetű kecsege a külső nagyszemű hálón még átjut, de a középső finom szemekbe annyira belebonyolódik, hogy uszonyaival fönnakad. A balin háló ugyanaz, csak a víz felszínén használják. A turbuk hálóval pedig nádcsonkok, gyökércsonkok alján meghúzódnó halat kerítik be s aztán »turbukolóval«; hosszú botokkal zavarják ki búvóhelyéről, hogy belefusson a hálóba.

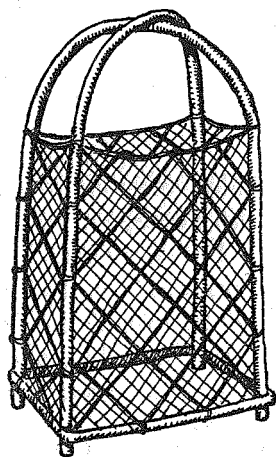
A háromsoros háló csak az oroszországnál van használatban. Rengeteg változatban él mindenféle halászatban: állító, kereső, hajtó és tapogatóban egyaránt. Igazi hazája a Dnyeper völgye, a Volga mellé csak újabb időkben került. A magyar hálók dnyeper-völgyi származására vall, hogy mind a kecsege, mind a balin-hálót megtaláljuk itt együtt. Orosz eredetét árulja el a rezszina név is, (az orosz rjezs átvétele), mely a hármasháló külső, nagyszemű részének nevét vitte át az egészre. Megjegyzendő, hogy a magyar kecsegehálónak teljes mását nem találjuk, de meg-

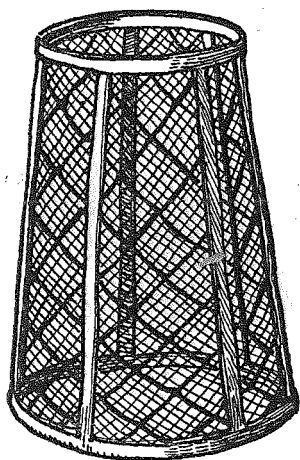
Tükrös háló a kárán

találjuk minden elemét külön-külön. Ez onnét van, hogy olyan sokféle az alkalmazása az ukránok között és annyiféle helyi igényhez alkalmazkodik, hogy rengeteg helyi típusa fejlődött ki. (Viszont magyar különlegességek is vannak hálónkon, ilyen az oldalt látható, kifeszítő apacsa, talpas, köves formájában.) Kerítőhálóként való alkalmazása is pontosan úgy él, ahogy a nád-torzsák megkerítésére szolgáló »turbuk-háló«-nál fennebb leírtuk.

Oroszoktól tanultuk a hajtóhalászat formáit is; ilyen a

Algyői tapogató

Bjelorusz tapogató
(jankó leírása nyomán)

bokor-háló, hosszú zsákszerű, hegyesen végződő, végén köves, rúdra alkalmazott háló, melybe a bokrok alján, part alatt meghúzódó halat, sokszor fejlett példányokat is, behajtják a turbukoló, vagy zurboló fával: tőlük vettük a gyérhálónak, ennek a szintén zsákszerű keresőhálónak használatát, mely a vizek fenekén meghúzódó halakat kutatják, úgyszintén a tapogató-halászatot, vagyis azt az eljárást, hogy fenék nélküli borító kassal begázol a halász a sekély vízbe, leborítja a halat s felülről belenyul és kézzel kiemeli. Ennek fejlettebb formája az, mikor a tapogató nem fonott kas, hanem négy ívben hajló kávára kifeszített hármasháló. Ennek haszna abban van, hogy a megriasztott hal kifelé menekülve belebonyolódik a hármashálóba és nem kell kézzel kivenni, magával a tapogatóval együtt kiemelhető. Ezért az ilyen eszköz néha ember nagyságú is és mélyebb vízben is alkalmazható. A magyar algyői tapogatónak pontos mása található bjelorusz földön. Itt a hazája különben az egész eljárásnak is.

A hal tulajdonságainak ismeretére van alapítva a kuttyogatás szokása is. Ez abban áll, hogy mikor a harcsának szánt horgot vízbe engedi a halász, talpas, vagy kivájt, csészealakú szer-

számmal a vízre üt. Ennek a hangját a horog ina levezeti a fenékre s a lomha harcsa, mely sokszor az orra elé kerülő csalétket sem veszi észre, erre a hangra felfigyel, bekapja a csalétket és horogra kerül. Kuttyogatóink típusa a Dnyeper-vidékiekkel egyezik meg. Különben a magyaron kívül csak az oroszország déli területén ismeretes, ahol a harcsa óriási méretekre megnő és halászati jelentősége igen nagy. Rokonainknál sem a harcsa, sem ez a fogásmód nincs elterjedve.

A nagyobb méretű kerítő és jégi halászatra szövetkezett »Halász-bokraink« szervezete is teljesen megegyezik az oroszokéval. A tagok száma, megszabott szerepe, a zsákmányban való részesedés aránya, a vizeknek a »bokrok« közt »tanyákra« való felosztása Jankó szerint mind pontosan egyezik az oroszok megfelelő részleteivel.

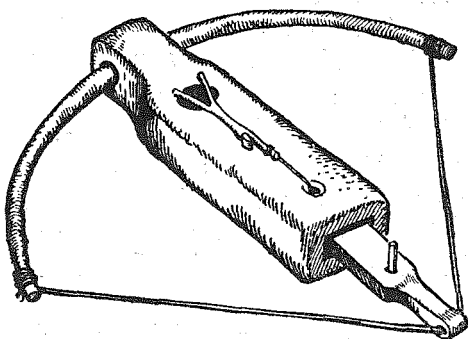
Ilyen nagyfokú hatást Jankó csak beolvadás útján tud elképzelni. Szerinte az etelközi hazában szerzett nagyszámú orosz hadifogoly-rabszolga hozhatta a magyarság életébe halászati tudásának ilyen sok elemét nevével együtt. Erre vallana az a körülmény is, hogy az átadó oroszország nem volt egységes: nagy- és kisorosz elemek mellett még bjelorusz vonások is felismerhetők példáinkban.

A teljesség kedvéért megemlíttük, hogy a keleteurópai egyezések mellett nagyszámú nyugati, német hatás is jelentkezik halászatunkban, mely már az itteni hazában érte a magyarságot. Ennek részletezése azonban nem tartozik jelen feladatunk körébe.

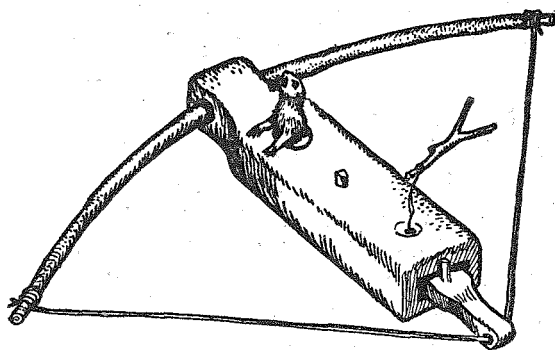
A felvázolt kép, melyet Jankó összehasonlító munkája nyomán kaptunk, már kutatásának úttörő jellege miatt sem lehet végleges. Maga az oroszföldi anyag is bővült s ugyanez áll a magyarra is. Sok tekintetben már hamarosan könyvének megjelenése után más véleményre kellett jutnia a felmerült új adatok alapján, ezért több megállapítását már nem is vettük bele összefoglalásunkba. Sok következtetést vont le Jankó nyelvészeti eredmények alapján is, már pedig ezek közül is sok módosult azóta s a rájuk épülő elmélet sem állja meg a helyét. Feltűnő különben az is, hogy a magyarság a különböző átvételnek minősített halászati módokban mennyi önálló módosítást, milyen fejlettséget ért el. Viszont mindez egyelőre csak feltevés, nem befejezett kutatás. S ha a jövő eredményei több részletben módosítják is Jankó származtatásait, az összképen lényegesen nem változtathatnak, azon t. i., hogy a magyar halászatnak egyes

elemei az ugor népekkel, mások török, feketetengeri stb. elemekkel egyeznek meg s hogy jelentős orosz hatás is kimutatható köztük. S ha az eredet kérdésében esetleg más végeredményre jutunk is, az egyezések, tehát valamiféle néprajzi kapcsolatok akkor is fennállanak. Minthogy pedig jelen összefoglalásunkban ezen van a hangsúly, azért Jankó eredményeinek ismertetése indokolt és nem volt haszon nélkül való.

A halászat mellett eltörpül másik ősfoglalkozásunknak, a vadászatnak jelentősége, mivelhogy gyűjtött anyaga igen csekély. Ennek emlékeit a lőporos fegyver annyira kiszorította, hogy csak a hurkok, török és hasonló kisvadászati eszközök köréből rendelkezünk valamelyes emlékanyaggal. Ezek közül az egyik fajta, az íjjas ürgefogó látszik keleteurópainak, mely a finn népek és Szibéria vadásznépei között különösen el van terjedve. (12—13. táblakép.) S itt kell megemlítenünk egy halászati módot is, mely azonban átmenet a halászat és vadászat között s nagyon kezdetleges, tehát ősi eljárás. Ez a hurokkal való halfogás (málunk vas szög végére erősített hurrok, melyet ráhúznak a mozdulatlanul fekvő halra.) Ugyanez az eszköz szolgál egyes népek közt kígyók, sőt madarak fogására is. A magyarok kizárólag csukákra használják az egész ország területén s ez kapcsolja össze adatunkat az oroszöldi adatokkal, egyébként pisztrángokra, vagy más halra egész Európában alkalmazzák s valószínűleg őseurópai örökség.

Íjjas ürgefogó felhúzza

Íjjas ürgefogó működése

Allattartás — földművelő gazdálkodás. Másképpen állunk az állattartásnak és gazdálkodásnak néprajzi jelentőségével szemben. Erre a két főfoglalkozási ágra vonatkozó adatoknak összegyűjtése feldolgozása, és a környező népekkel való összehasonlítása megtörtént, az euráziai népekkel való összehasonlítás tekintetében is megtették az első lépéseket, mégsem tudunk oly részletes összehasonlítást nyújtani, mint a halászatnál, mivel itt a keleti rokonnépek hasonló anyaga alig ismert s csak általánosságban tudunk hivatkozni állattartásunk vagy földművelésünk bizonyos elemeinek »nomád« vagy »keleteurópai« jellegére.

Allattartásunkban és földművelő gazdálkodásunkban két élesen elkülönülő formát találunk. Az egyik az Alföldön van elterjedve, a másik pedig a körülötte elterülő dombos vidéken és a hegyvidéken. (Természetesen a mai gépi tudományos gazdálkodás *előtti, hagyományos* formákra gondolunk ezuttal.) Az alföldi a gazdasági épületek nélkül való, ú. n. »száraz« gazdálkodás s a vele együtt jelentkező »szilaj« vagy félszilaj állattartás, a hegyvidéki a csűrösistálló forma. Ez utóbbi szinte észrevehetetlen átmenetekkel olvad bele a környező népek gazdasági formáiba és joggal tartható általános európai gazdálkodásnak, míg a másíknak nincs analógiája körülöttünk, csak Keleteurópában a nagy orosz síkságon és a nomád világban.

Fővonása ennek a száraz gazdálkodásnak az, hogy minden a szabadban folyik le. A termést nem gyűjtik be csűrökbe és kicséplése sem ott folyik, hanem a gazdasági udvarnak erre a célra előkészített részén, a *szérűn* a szabad ég alatt nyomtatják lóval, ritkábban ökörrel, vagy szekérrel. Ennek a tél beálltáig meg kellett történni. A gabonát aztán elvermelték. Ennek megfelelően aratás után sem kévébe kötötték a termést, hanem a szénához hasonlóan boglyákba rakták. Mindez természetesen esősebb és hajlatú hegyes-dombos területeken nem lehetséges, itt tehát a kévébe kötött életet a csűrbe hordták és az egész tél folyamán cséphadaróval cséplették. A termés sem ugyanaz a két területen. Az alföldön a búza szinte kizárólagos ebben a gazdálkodási módban, szalmájára pedig nem tartanak igényt, a házat a bőven található náddal fedik, nem baj tehát, ha a nyomtató lovak összegázolják a szalmát, míg a másik területen a rozs a főtermény s ennek szép hosszú szalmája a cséplésben épen is marad, csak a bugáját veri ki a hadaró s megmarad zsupnak házfedés céljára. Látjuk, hogy az éghajlat, a földrajzi környezet és a hagyomány

által megszabott életformában hogy kiegészítik egymást a műveletek. Ugyanezt tapasztaljuk az állattartás és földművelés viszonyában is. Az alföldi élet az állattartásra volt alapítva, annak is a nagymérvű, húsállattenyésztő formájára. Itt nem istállóban tartották az állatot és nem gyűjtöttek számára téli takarmányt, mint a gazdag, füves hegyi réteken, hanem télen-nyáron kint tartották a nyáját a szabad ég alatt, a mocsarak, kiöntések közt lévő füves rétségekben s itt az állatnak magának kellett megtalálnia az eleséget még télen is, mikor a hó alól kaparta ki a sovány táplálékot. Ezt az életmódot nem minden állat bírja ki, csak az ősi, edzett tájfajtáink, a cimeres szarvú, nagytestű fehér marha, a kicsiny, de igen szívós parlagi ló, a hosszúszerű, szétálló, sodrottszarvú rackajuh és a szalontai disznó. Még ezek is igen leromlottak a téli viszontagság idején, úgy, hogy az ilyen tartás tejgazdaságra nem alkalmas. Nem is arra számítottak a szilajtartás esetén, hanem a szaporulatra, mivel húsállatként adták el a tavasszal feljavult marhát a nyugati nagy vásárokon, ahová saját lábán hajtották el. Így a szilajtartás úgyszólván semmibe sem került, a rendkívül nagyméretű állattartás igen kifizetődött és jelentősebb is volt alföldi városaink életében, mint a földművelés, ami régen csak a saját szükséglet ellátására szorítkozott.

A teljes szilaj tartás mellett nagyjeleentőségű a félszilajtartás is. Koratavasszal kiverik a csordát a mezőre s késő őszig állandóan kint tartják, de a telet már nem kell szabad ég alatt töltenie. Ez már átmenet a szilajtartás és az istállós-takarmányos tartás között. Ez az állattartás csak az orosz síkság és Szibéria nomád népei közt ismeretes.

Az állattartás és a földművelés különböző formái közt szoros összefüggést figyelhetünk meg egy-egy területen. Szilaj állattartás és száraz gazdálkodás egyfelől — istállós, takarmányos állattartás és csűrös-cséplős gazdálkodás másfelől, együtt jár. Ez a kettősség áterjed a település sajátságaira is. Míg a hegyvidéken a kicsiny, zárt falvakkal sűrűn teleszórt településmód az általános, addig az Alföld középső nagy területein a nagyhatárú, nagylakosságú tanyás város vagy nagyközség a település jellemző formája. Ezen belül még megkülönböztethetünk egy sajátos formát, mely minden bizonnyal a magyarság nomád életmódjából fejlődött ki és keleti analógiáira is rá lehet mutatni, ez pedig az ú. n. »kertes-település«.

18. *Jasina/Lazsescsina (Máramaros m.)*
Görög kereszt alaprajzú, központi kupolás rutén templom

19. Szuhai rutén templom (Máramaros m.)
Három részre tagolódó, hosszanti elrendezésű, kupolasoros templom

20. Szeklyence (Máramaros m.) Rutén templom magyar stílusban

Györffy István mutatta ki először, hogy alföldi városaink közül egyiknek-másiknak sajátos alaprajzi beosztása van. A város közepén igen kis telkeken, szűk helyre összehúfolva csupa gazdasági udvar nélküli lakóház található, ezt a belső magot pedig széles gyűrűben veszi körül az ú. n. kertek övezete. Ezek a kertek a tulajdonképpeni gazdasági udvar szerepét játsszák, itt tartják az állatállományt, az állat számára szükséges takarmányt és itt készítették a szérűt is a nyomtatás idején. Ez tehát ugyanolyan két telkes, »kétlaki« településforma, mint a tanyarendszer, ahol szintén egy városi lakóháznak felel meg egy tanyai gazdaság. A kertes településforma nemcsak nagyhatárú, népes községekben található fel, hanem kis falvak egész sorában is a dunamelléki Pataj, Fajs és szomszédaitól a Csepelsziget apró falvaiig és a Galgavidék palócain keresztül a matyókéig.

Az utóbbiaknál ez a kétlaki településforma valóságos kétlaki életmóddal is együtt jár. A férfiak egész élete a kertben folyik le, ahol az állatot gondozzák és a »tüzelős ólban« este szabad tűznél együtt »tanyáznak«, sőt ott is hálznak. Az asszony nép helye viszont benn van a lakóházban. Olyan erős ennek a megoszlásnak a hatása, hogy már a hatéves gyereket is csúfolják társai, ha »anyjával hál« bent a házban.

A megtelepedés első szakaszait élő oroszországi nomád népek telepeiről, falvairól is hasonló leírások vannak. A krími tatárok telepeit is gyűrűalakban veszi körül az állattartásra szolgáló kertek és ólak sokasága. A kazáni tatárok belső lakótelepe a »kislak«, valójában sátoztábor; ezt fogja körül az állatállomány őrzésére szolgáló kertek övezete. A kettő között kör alakú fal húzódik, mely elválasztja a lakótelepet az állattartás színterétől. Ezek a nomádok tehát elkerítik maguktól a jószágot. Ez természetes is, ha meggondoljuk, hogy középen a sátoztábor olyan sűrű, hogy ott a jószág nem járhatott és nem tartózkodhatott volna anélkül, hogy kárt ne tett volna benne. Azért kellett a jószágot gyűrűalakban a tábor körül tartani. Amint a téli szállás fokozatosan állandó településsé válik, egyre több lesz a lakórész körül az állatok védelmére szolgáló kisebb-nagyobb építmény: aul (=ól) majd ezekről átmegy a név az egész téliszállásra s később az ebből kifejlődő falura. Ezt látjuk a baskiroknál és más volgavidéki török népnél, (kazáni tatároknál, asztraháni kirgizeknél). Nem kellett

egyéb, csak a sátort állandó építménnyel felcserélni és télen nyáron helyben maradni s előáll a mi kertes településünk.

Ez a ma is tanulmányozható településforma régebben általánosabb volt. De mikor a múlt század nagy gazdasági átalakulása kiszorította az állattartást és a gabonatermelést tette a legfőbb foglalkozási ággá s ezzel karöltve felosztották a legelőket, tagosították a községek határát, akkor ezt az ólaskertet telepítették ki a határba, a földekre s oda jártak ki a gazdasági munkák elvégzésére. Legtöbb helyen kimutatható, hogy a határbeli tanya ugyanolyan épület, mint a régi kertbeli tüzelős ól. Bizonyos esetekben tehát a tanyarendszer közvetlenül a nomád eredetű kertes településből fejlődött.

Nagyarányú kifejlődésében a török pusztítás is közrejátszott, melynek folyamán sok kis parasztfalu megsemmisült, határa beelővadt egy nagy város határába, lakossága is beköltözött a város területére s az óriási területet nem lehetett az akkori viszonyok közt másképp kihasználni, mint nagyméretű szilaj vagy félszilaj állattartással, később pedig tanyaarendszerrel.

Ha most együttesen vesszük szemügyre az alföldi élet szembeötlő sajátosságait: a szilaj pásztorkodást, az állattartásra alapított száraz gazdálkodást, a nomáderedetű kertes települést és az egészen egyedülálló tanyarendszert, akkor oly sajátos, kelet-európai, sőt kimondottan keleti jellegű képet kapunk, mely élesen elválasztja a magyarságot attól a nyugati életformától, mely köröskörül gyűrűszerűen körülfogja. S ha ennek az életformának minden egyes elemét nem is mutathatjuk ki rokon népeink életéből, de annyi mindenesetre kimutatható, hogy keleteurópai gyökerekből sarjadt és tovább fejlesztett, Nyugat-Európában ismeretlen jelenségekkel állunk szemben.

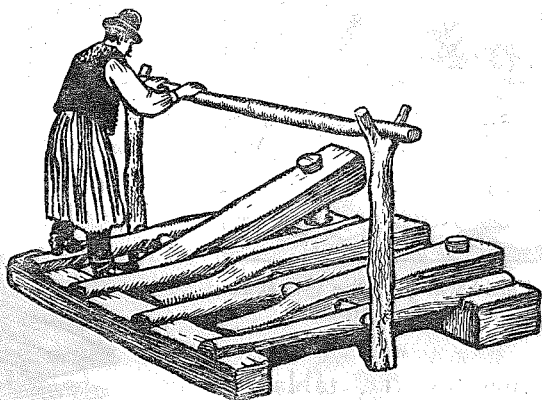
Végezve azokkal az ősfoglalkozásokkal, melyek a népélet legjellemzőbb és legfeltűnőbb sajátosságait szolgáltatják, most olyan területek tárgyalására térünk át, amelyekre nézve lényegesen kevesebb keleti összehasonlítható anyaggal rendelkezünk: a táplálkozás, öltözet, a díszítőművészet tárgyalására. Ezek ugyanis csak részletes néprajzi leírás keretében találnak megfelelő helyet, amivel csak igen ritkán rendelkezünk, míg a nomádizálás, vagy település feltűnő sajátosságaira a nagyszámú utalásokból is kapunk adatokat.

Kevesebb adatból is kiderül azonban, hogy életünk egész területét átfonják a kelettel összekötő szálak s ha ezek nem is

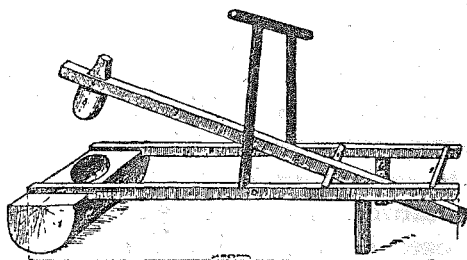
vezetnek mindig külön meghatározható néphez, de elvezetnek a népeknek egy nagyobb egységéhez, a keleteurópai kultúra körbe tartozó népek nagy családjához.

Táplálkozás. Népünk régi, kezdetleges ételei közt sok a keleteurópai közös örökség, nemkülönben azok közt az eszközök közt, melyekkel azokat előállította. Ilyen elem egy köles, hántolásra használt kölyü-fajtánk is. A mozsár teste földrefektetett, háromlyukú ászokgerenda. Mindegyik lyukba kétkarú emelő módjára lábbal billenthető verő szolgál. A verőt a végére szerelt kalapács, göcsejiesen »üteg« billenti vissza a lyukba. A kölest a lyukakba öntik s a rázúhanó üteggel hántják ki a héjából. A kölyүн egyszerre három ember is dolgozhat, a két ágasfán nyugvó karfába fogódzva. Ez az eszköz Középeurópától Kelet-ázsiaig mindenütt megtalálható. (14. táblakép.)

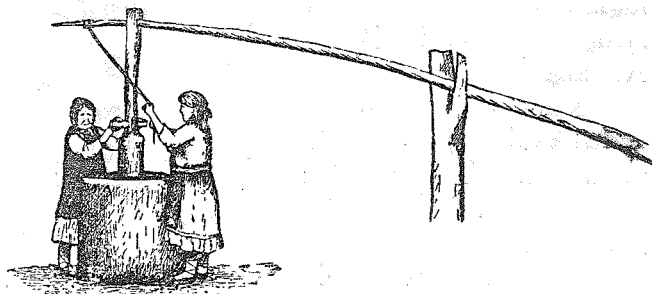
Más gabona-törő szerszámaink is nagy területen közősek s ősi eljárást őriztek meg a mai napig, bár »örni«, »örölni« szavunk honfoglalás előtti török jövevény s így legalábbis valamiféle darálási módot a törés mellett elég régien mondhatunk magunknak. Gabona-törő famozsára:

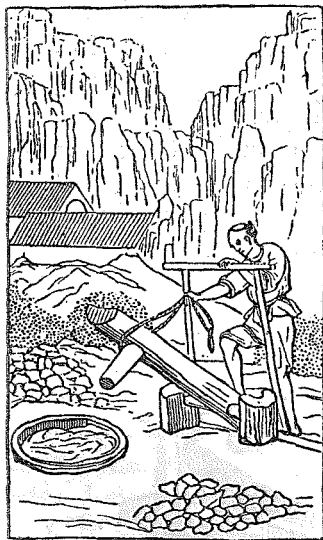
Köleshántoló kölyü a Jászságból

Hucul kölyü

Votják kölyü

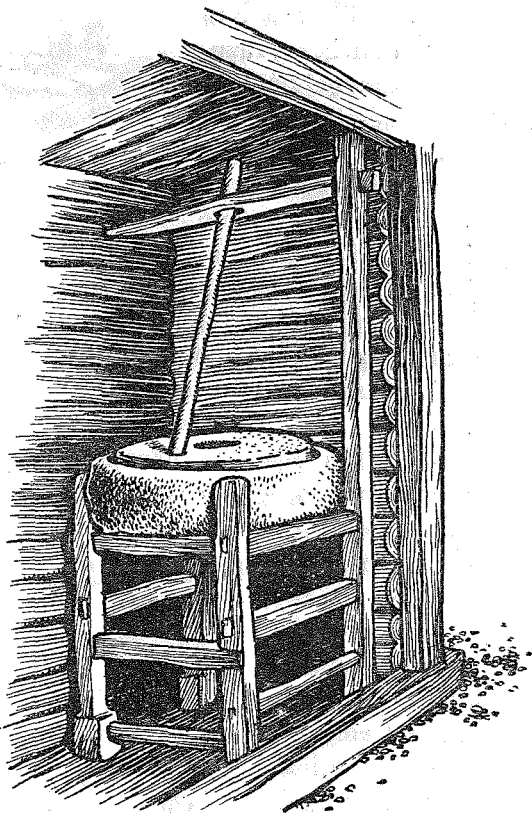
Kinai kölyü (porcellán gyártáshoz
földpát-törésre)

ismeretes. (15. táblakép.) Egy alsó rögzített kövön mozog, a felső kő, melyet rúddal forgatnak, ennek egyik vége a kőbe van mélyesztve, a másik a menyezetbe van erősítve. Az erdélyi *vasüst*, a szabad tűzön való főzés eszköze is a keleti szláv ságnál találja meg analógiáit, egészen a Kaukázusig, sőt azon túl is Belső-Ázsiáig.

Kimondottan a nagy oroszokkal kapcsolatos a vajnak tejfölből »rázás« útján való előállítás. Ez Erdélyben szokás, de a göcseji »ráz« szó, mely köpülést jelent, elárulja,

ink és a hozzátartozó törő alakja azonos a lengyel, orosz, finn és eszt alakokkal, valamint belsőázsiai és északafrikai formákkal, vagyis az ősi *kőlest* termelő területek formáival. Ugyanide tartoznak a ma már ritkaságszámba menő hajdinatörő mozsaraink is, ezek még északi szláv és finn területeken ma is gyakoriak.

A keleti szlávokhoz fűz az a kézi daráló eszköz, mely északkeleti Magyarországon és Erdélyben használatos és »örmény« néven is

Kukorica- és sórló kézimalom
(Északkelet-Magyarország)

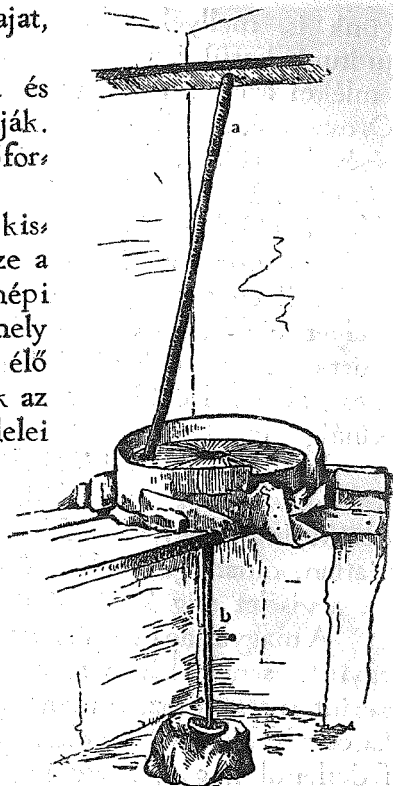
hogy hajdan ott is rázták a vajot, mint a nagyoroszok.

Tűzhelyeink a nyugati, déli és keleti elemek keveredését mutatják. Keleteurópai típus a ritkábban előforduló gömbölyű sárkemence-típus.

Ugyancsak Keleteurópával, a kis- és nagyorosz területekkel köt össze a káposzta- és répaételek gazdagsága népi konyhánkban. Ez is olyan vonás, mely a Visztulától nyugatra és keletre élő népeket elválasztja egymástól. Ezek az ukránok és az oroszok nemzeti eledelei (scsi és borscs) s káposztából a legkülönbélebb, egyben a legízletesebb ételeket főzi a magyarság is. Ősi emlékei ennek a »káposzta« kultúrának a szegénység körében fennmaradt savanyú levesek s ezek, valamint a különböző kezdetleges kása-féle ételek a nyugati konyhával szemben jellemzően keleteurópainak mondhatók.

Viselet. Hasonló nagy vonásokban öltözködésünk egyes elemeiről is kimutatható keleti elemekkel való összefüggésük. A kalotaszegi népviselet jellemző darabja a »muszuj« vagy »bagazia« is ilyen elem. Ez színes, elől felhasított, szoknyához hasonló, feltűzöttvégű *lepel*. Ehhez hasonló ruhadarab régente mint egykori ábrázolásokból kiderült, az egész ország területén használatban volt, sőt a palócok közt szórványosan még ma is felbukkan. Ez a »lepelszoknya« féle Moldvában, Dél Oroszországban és Turkesztánban, sőt Kínában is kimutatható.

Bőrruháinkról is kimutathatók keleti kapcsolataik. Ez a bolgár-törökség fejlett bőrfeldolgozó technikájával függ össze. Tudjuk, hogy a volgai bolgároknál ez az ipar olyan fejlett volt, hogy az egyik bőrfajtájukat a »bagariát« máig is róluk nevezi el minden nép. Ezt a mesterséget számos bolgár-török jövevényszó, tanúsága szerint tőlük örököltük, de tanusítja ezt bőrmívessé-

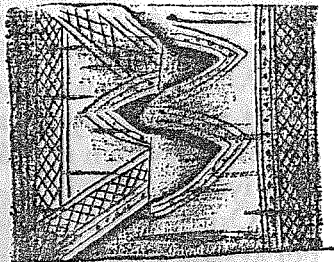
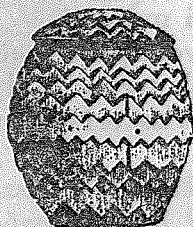
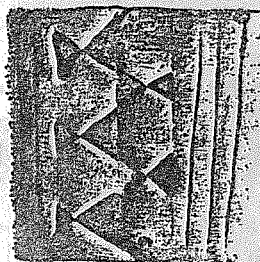
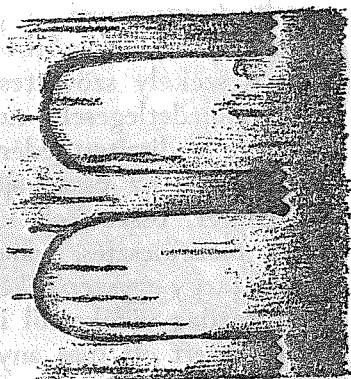
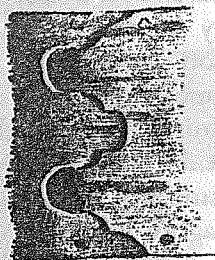
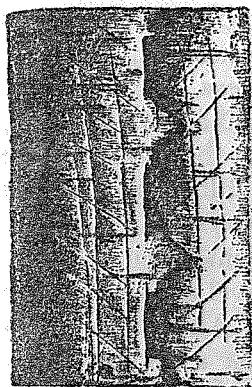
Ukrán kézimalom

günk is, mellyel a középkorban nem egyszer vezető helyre tudtunk kerülni az európai népek közt is. Ennek egyes tárgyi emlékei azok a népi ruhadarabok, melyek hazánkban és Dél-Oroszországban fordulnak elő s oda is a bolgár-törökök közvetítésével kerültek. Ilyen az oldalt gomboló melles és a fodros aljú ködmön. Ezek mellett bizonyos gyapjúanyagból készült ruha-félék is ebbe a műveltségi körbe tartoznak. Ilyen a szokmány, mely az oroszban is török jövevényszó és ott is gyapjúruhát jelöl s ilyen a szűrposztóból készült, ősi szabású szűr-köponyeg, melyet újabban díszesen kivarnak és mint gyönyörű »cifraszűr« a nagy közönség is ismeri. Ehhez csatlakozik még a présmes kalpag. Közülük a bőrmelless Oroszországon át egészen Kínáig követhető.

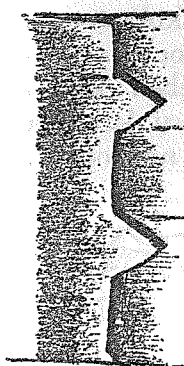
Nem ilyen távoli időbeli és térbeli egyezésekkel, de szintén Kelet-Európához kapcsolódik az erdélyi viselet is. Ez hosszú derékú ingből, kívülről felővezett tüsszöből, szűk vászongatyából, újatlan, oldalt gombolás bőr-pruszlíkból és hosszú zekéből áll. Ez a viselet alig különbözik a romániai és délorosz öltözettől.

A magyarság és a környező nemzetiségek békés és barátságos együttélésének bizonyossága az a sok ruhafajta, mely tőlünk került ruténokhoz, románokhoz az érintkező területeken. Általános alföldi viselet volt hajdan a derekatlan, a mell egy részét fedetlenül hagyó, rövid ing, a bő gatyka és a rackajuh szőréből kötött fürtös guba. Ezek mind megtalálhatók az Alföld keleti felén élő ruténok között, de csak a magyarsággal érintkező területeken. A magyarságtól került hozzájuk a tüssző is, melyet művelt rétegünk tévesen azonosított az oláhok nemzeti viseletével, mert a fémmel kivert bőr tüssző a magyar nép ősi ruhadarabja: a lágy részeket védő harci felszerelés volt és türk-örökség.

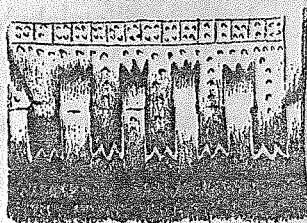
Disztóművészet. Ha a népi disztító elemek keleti kapcsolatairól van szó, nem szabad arra gondolnunk, hogy a közönség által ismert, mai gazdag disztító motivumok ősi hagyományát, fogjuk kimutatni keleti rokonnépeknél található analógiákból. Ez a gazdag színpompás disztító mód egészen új, alig egy évszázada alakult ki s a magyar nép ízlését, stílusalakító képességét dicséri, de nem hagyományörző tulajdonságait. Ezt sokkal szerényebb elemekben kell keresnünk s azokban meg is találjuk az ősi keleti, vagy legalábbis keleteurópai vonásokat. Ezek az egyszerű, de nagymultú elemek a kéregből való edények

Magyar kéregsótartók

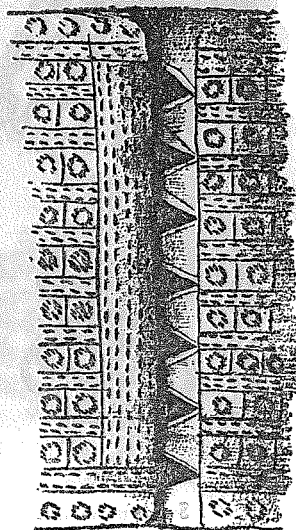
Cseremisiz

Osztyák

Finn kéregsótartók

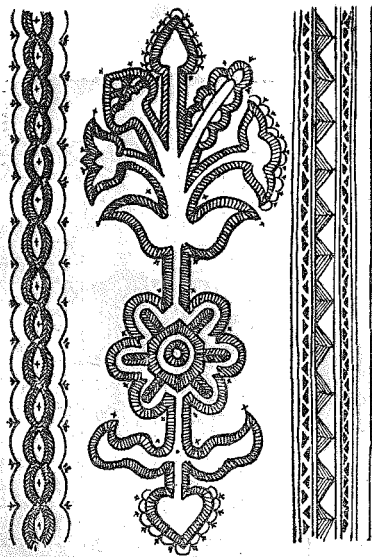
karcolt díszítményei, a porszarukon lévő, többnyire mágikus díszítmények, a lószőrből font különböző ékszerek, díszek s végül a székely szövöttes szőnyeg, a »festékes«.

Legkezdetlegesebb ezek között a kéregmunkák díszítménye, sőt maga a díszített edény is, mert nem egyéb, mint zsebbe való sótartó. Ez összehajtott fakéregből készült s ahol a két vég összeér, össze kell kapcsolni, hogy ismét szét ne váljék. Ez az összeillesztés, valamint hasonló díszítmények adják a szerény tárgy egyszerű ékét. Az Alföld kivételével az egész ország fában gazdag vidékeiről ismerjük. Valaha az Alföldön is meg lehetett, mert ott más anyagból készült formák a kéregsótartók szerkezetét mutatják. Ezek az igen kezdetleges formák és díszítmények Európaszerte előfordulnak és nálunk is a legrégibb idők maradványai, valószínűleg az erdős vidéken meglévő s a finnugor népekkel közös életünk emlékei mint azt képünk magyar és finnugor példái mutatják.

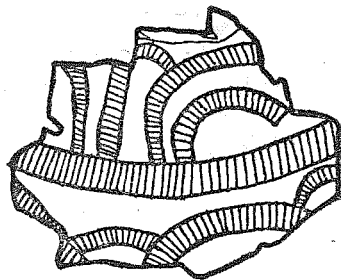
Más darabokon két vonalpár közeit kitöltő pontsoros díszítést találunk. Ilyen karcolt technikával van díszítve az eddig előkerült egyetlen népvándorlaskori hímestojás, valamint szarúból való ivó-tülkeink is.

Ősi, mágikus elemekben gazdag dísz van a szarvasagancsból készült porszaruinak. Ezen úgyszólván minden ábra val-

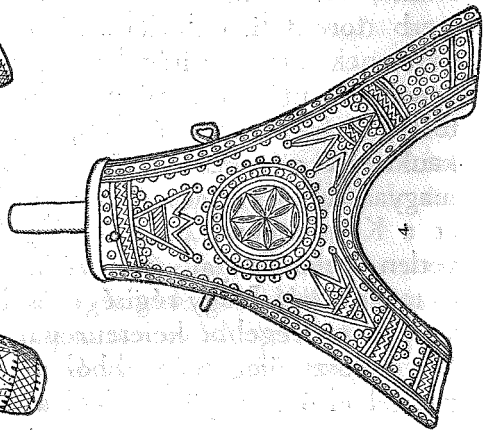
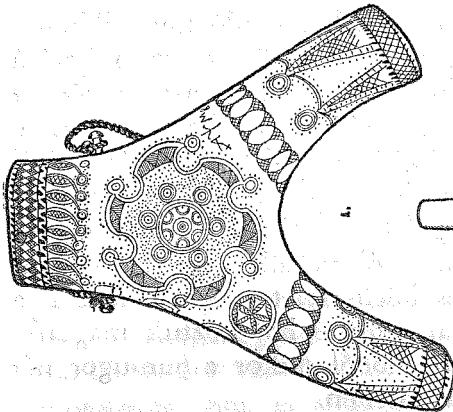
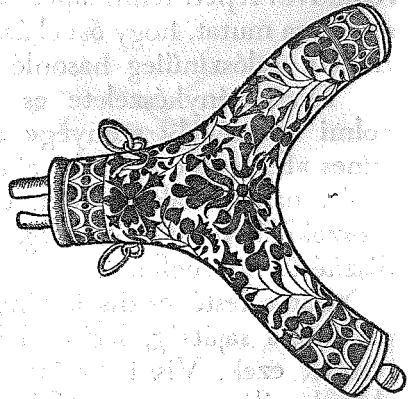
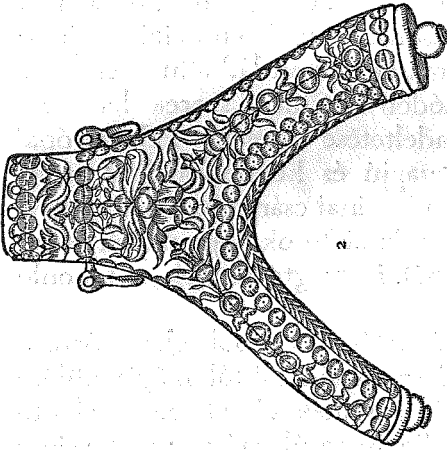
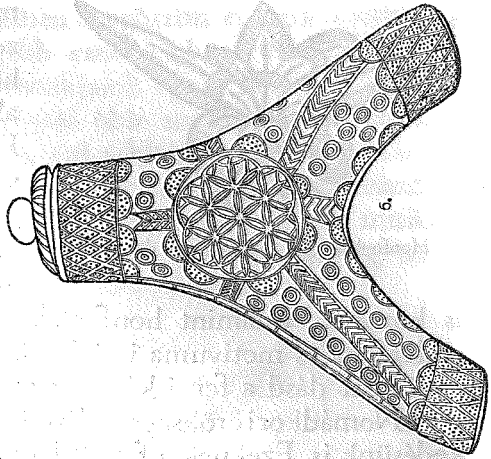
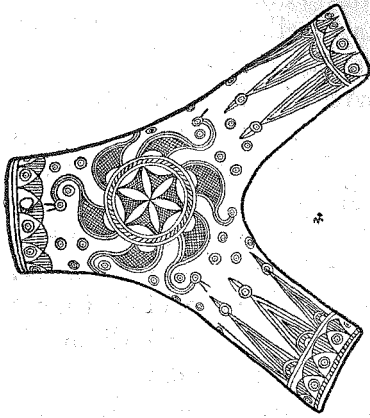
lósos jellegű: a napkorong gyakran emberarcú kikepezve, — a különböző vázlatos emberábrázolások és állatalakok, különösen a mítikus szarvas, sokszor épp a mágikus napábra közelében. Gyakran a háromágú szaru közepén úgy van elhelyezve a napkorong,

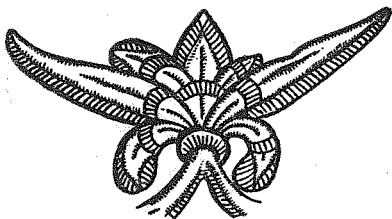
Szarvasótartó dísz

Avar hímestojás

Porszárú díszítések

Honfoglaláskori tarsolylemez díszé

mintha két lábú embert ábrázolna, mellén a napot jelentő kerek tükörrel — még a felakasztás is fel van tüntetve. Ez tehát szintén a keleti műveltségi körbe tartozó jelenség. Annál inkább állíthatjuk ezt, mert bizonyos díszítő elemek avar-kori porszarún és maiakon

is közösek, valamint honfoglaláskori tarsolylemezeink ismert szalagfonatos motivuma is jelentkezik egyik porszarú díszítményei közt (lásd a fenti képet és az előző lapon a 2. st.)

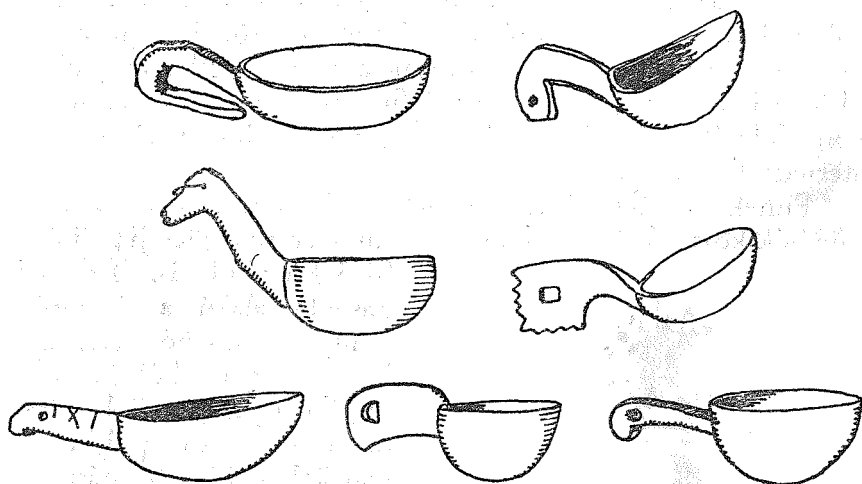
Nomádkori örökségnek látszik a lószőrhöz kapcsolódó mesterkedésünk is. Ezeknek a fonott láncoknak, csüngőknek, díszeknek rendkívül fejlett technikája és a hasonló munkák euráziai elterjedése arra mutat, hogy ősi eljárás maradványait láthatjuk bennük s elődeik valószínűleg hasonló módon készült ékszerek lehettek.

Díszítménykészlete és rendeltetése szerint keleteurópai holmi a »székely szőnyeg« a gyapjú és kenderfonalból szőtt, színes »festékes«. A moldvai és bukovinai csángóknál, az erdélyi és óromániai oláhság közt, dobrudzsai török fajú népek közt, oroszoknál, finneknél, bolgároknál is megtalálhatók a hasonló díszítésű pokrócfélék.

Bár a festékes díszítménykészletének legtöbb eleme óeurópai közös sajátosság, legközelebbi szomszédainktól mégis különböznek ezek. Viski szerint »más a színek elosztása, az alkotó elemek világos, nem zsúfolt rendje, hangsúlyozása«; »soha sincs benne, olyan díszítménylabirintus, mint a török-arab hatású szerb (torontáli, dalmát) s részben oláh hasonló munkákban s nincsenek benne virágelemek, mint a török (perzsa) hatású romániai, rutén stb. szőnyegekben.« S hogy nem a szomszédoktól jövő hatás vagy átvétel, megerősíti az is, hogy a perzsa, kaukázusi csomózott szőnyegdíszítésre emlékeztető és abból magyarázható virágos és alakos díszű szőnyeg hatása sem jött át a Kárpátokon Erdélybe. Ugylátszik tehát, hogy nem közvetlen keleteurópai szomszédainktól vettük át díszítményeit és technikáját. Nagy régisége és közös keleteurópai jellege arra vall, hogy régebbi keleteurópai közösségből hoztuk magunkkal, valószínűleg még abból az időből mikor a finn-ugor népekkel éltünk együtt a Volga vidékén.

Igy a festékes diszitményeiben megőrzött európai motívumok kincs népművészetünk legrégibb emlékei közé tartozik.

Ide tartozik pásztor ivócsanakjaink egyik fajtája is. Ez úgy van kifaragva, hogy ivásra szolgáló öble madártestet ábrázol, a füle pedig a madár nyaka és feje. (16. táblakép.) Ezek ázsiai lovas nomádok bőredényeire emlékeztetnek, melyek a népvándorlással kerültek Európába. Talán az élet vizét hozó mitikus madárt jelképezi. Ma a Kárpát vidékén és a magyarság területén kívül csak Észak-Európában ismeretesek.

Magyarországi ivócsanakok

Építkezés. A magyarság mai hazájában egészen új életfeltételek közé került s ezek között legfontosabb volt az állandó helybenlakásra szolgáló szilárd lakóház szüksége. Ezt nem igen hozta magával, vagy legalábbis az itteni viszonyok közt más formára volt szüksége, más — nyugati — formák jutottak el hozzá az itt töltött hosszú idők folyamán. Így az építkezésben nagyméretű honfoglalás előtti keleti kapcsolatok kimutatása nem valószínű. Mégis vannak szerény emlékek, melyek ily kapcsolatok fennállását is valószínűvé teszik.

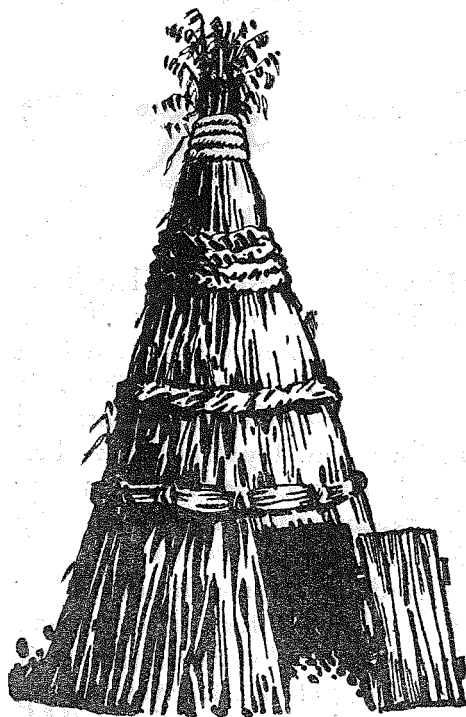
Legősibb lakóhelyünk, a szétszedhető sátor, favázás, nemezzel borított kúpalakú építmény volt. Ennek állandósított másai, bizonyos kezdetleges kúpalakú »házak« belső ázsiai népeknél rudakból összeróva, vízszintes nádkévékkel befedve, vagy pedig a baskiroknál finn és obiugor népeknél sövényből fonva, szal-

mával fedve ganajjal kitapasztva ma is megtalálhatók. Ezek az udvarban, a rendes lakóház mellett állanak — s mint a magyar kamra, ól és egyéb helyiségek is többnyire — a régebbi korok háztípusát vagy annak egyes sajátosságait őrzik. (Ugyanígy áll nálunk az udvaron a hasonló alakú »tyúkház« vagy »tik-ól« is, melynek kúpalakú formáján kívül anyaga is egyezik a fentivel: ez is sövényből fonott, szalmával fedett, tapasztott építmény.)

Sátor emléke tehát az osztyák kot, chot, a finn kota is. A nevek a magyar ház megfelelői. Ez eredetileg kúpalakú, összetámasztott szálfákból álló hajlék, fakéreggel, bőrrrel takarva. Az osztyákok is szétszedik kotjukat, akárcsak a törökök a jurtát, és rénszarvas szánjaikon téli szállásaikra húzzák. Nyáron ebben töltik a halász-vadász »idényt«. A finn-ugor népeknél (és török mongoloknál) mint időszaki szállás, vagy mint nyári konyha, elterjedt forma ma is.

Ennek megfelelői ma a magyarság körében a pásztor-kunyhók közt találhatók fel, de hasonlítanak rá a göcseji pálinka-

főző kunyhók is. Teljesen hasonló alakú a tiszántúli kontyos »kunyhó«. (17. tábla-lakép.) Ez nádból készült, kúpformájú, ganéjjal kitapasztott, kívül pelyvával, ganéjjal behintett pásztor-kunyhó. A nád akkor kerül a faváz helyére, mikor a magyar az erdős övezetet elhagyta s a füves, mocsaras síkságra ért ki.

Kontyos kunyhó Karcag környékéről

Mint látjuk, ma már minden népnél csak alkalmi szállásként szerepel az ősi kota. Valamikor azonban ez volt a legfőbb lakóhely. Ez a kota chot-ház ment át az ukránba (a szó ukrán-len-gyel-cseh nyelvben ismeretes), mint sövényből, gallyból, nádból épült, tapasztott ház, míg az ősi orosz ház a

fából összerótt *boronaház*. A tapasztást az ukránok kívül az oroszok is ismeri. (Zelenin szerint).

Ennek a tapasztott, kúp alakú sövényháznak emlékei volnának a pásztorkunyhókban kívül még a méhkasformájú, sárból épült gabonások, sertés- és tyúkólak, boglyaformájú kenyérsütő kemencék.

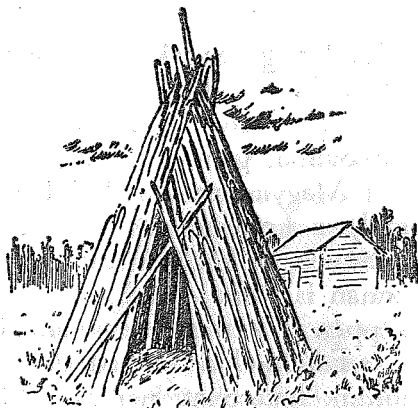
A sárépítkezés és tapasztás tudománya is keleti kapcsolatainkra mutat. A középpásztoriai pusztaságokon ez az eljárás általános. Ilyennek írják le az utazók, a kirgizek kunyhóit. A magyarságnak pedig megkülönböztető népi jellege ez a körülötte élő népekkel szemben.

Valami kezdetleges, hordozható kunyhónak vagy sábornak emlékét látják egyes kutatók a pásztorkunyhók taligán vontatott eleséges házacskaiban is. A magyar pásztorkunyhó jellemző szállító készsége a kundur-tatároknál s besszarábiai, krími tatároknál is megtalálható. Zelenin szerint a nem igen pásztorkodó oroszok a besszarábiai pusztákon török pásztorkunyhókra bízzák nyájaikat. Ezeknek minden eszköze, szokása egyezik a magyar juhászokéval s ott van holmijuk között az eleséges pásztorkunyhó is, melyet kézzel húznak vagy ökörral vontatnak.

Mai parasztházunkat a szakemberek a középeurópai, felnémet háztípusból magyarázzák. Azonban a keleteurópai

Tapasztott kontyos kunyhó. (Bátky leírása nyomán)

Finn kota

Osztyák bőrsátor

házzal vagy ennek egyes részeivel is fűzik össze bizonyos kapcsolatok.

A palóház ú. n. »csepegtetője«, kiálló rézsutos fedélrészé bukovinai, galíciai eredetű. Oroszlengyelgalíciai földről jöhetett Magyarország keleti felébe, főleg Erdélybe az a tűzhely, mely a kemencének és a cserepes tűzhelynek összetétele. A kettőnek itt közös kürtője van, a tűzhely a kemence előtt van, onnan is fűtik — tehát a szobából, nem kívülről. Ez tulajdonképpen a kemence és kandalló párosítása.

Északkeleti szomszédaink építészete azonban kapott tőlünk hatásokat, nemcsak közvetített hozzánk keleti motívumokat. Ez a hatás az egyházi faépítészetben nyilvánul. Ez az építőművészet a ruténok közt igen magasfokú és Galícia-Ukrajna monumentális hatású faépítészetének egyik ága. Jellemzői a díszes kupolák és tornyok, centrális vagy 3—3, longitudinális elrendezésben. (L. 18—22. táblaképeket.) Ez a keleti galíciai stílus itt nálunk találkozott a magyar nép közé alászállott s népivé vált gótika elemeivel: a Kalotaszegtől Szatmár megyéig és Husztig kedvelt és elterjedt négyfiatornyos, tornácos, körfolyós fatemplom stílusával. Ennek elemei megjelennek a más jellegű, más elrendezésű rutén templomokon is, sőt egészen

magyar típusú templomok is feltűnnek a rutén falvakban. Nem csoda, hiszen magyar ácsok, építőmesterek sűrűn fordultak meg Huszton, Munkácson. Iktári Bethlen István említi leveleiben, hogy »viszen itt való ács mestereket Husztra épületire« és pedig az erdélyi fejedelem parancsára. Viszont a rutének kapcsolataira éppoly jellemző, hogy 1703-ban Kelet-Galiciából az ungmegyei Kosztrimába hoztak egy fatemplomot, 1707-ben ugyanon Szolyvára. Látjuk, hogy itt valóban két kultúraterület került érintkezésbe egymással s mindkét érintkező népet életerős gyökerek kötötték a mögöttes országrészek kulturájához és ebből az egymásba torkollásból születtek meg a kétlaki formák: a magyar népies gótika elemei a rutén templomokon, majd az egyéb nyugati vonások is: az egyik oldalkupola toronnyá alakul át s rajta a XVIII. sz.-i vallási egyesülés után általános a magyar barokk kőtemplomok hagyományai. S ezt a már inkább városi magyar hatást még egyes empir elemek is bizonyítják.

Végigmentünk azon az anyagon, mely közös a magyarság és oroszországi népek hagyományában. A legrégebbi kapcsolatok ezek közül a finn-ugorsághoz fűzik a magyarságot, de ezektől szakadt is el a legrégebbi idők óta. Mégis láttuk, hogy legalább a hozzánk közelebb álló ugor ággal milyen sok néprajzi elem fűz össze bennünket: az ugor szellembálványok mesés emlékei, a csónakba való temetkezés emléke fejfáinkon, teremtmondáink töredékei, halászati eszközök: vejszék, horgok, métháló stb., házunk őse, a kota és a magyar pásztorkunyhó, úgyszintén néhány kéreg- és szóttés-diszítvány.

A törökség egy részével már közvetlenül a honfoglalás előtt éltünk egyazon területen és közös műveltségben. Ennek megfelelő nagy egyezéseket találunk a török kultúrájú népek és a magyarság között — ideértve azokat az egyezéseket is, melyeket finn-ugor népekkel kapcsolatban említettünk, de náluk is már később szerzett, török műveltségi elemekben. Legjelentősebb ezek közt a népzene összefüggése a volgai népek dallamaival, a fejlett török-sámán vallás maradványai, meséink keleti motívumai és hitbeli kapcsolatai. Ilyen a világnak cethalakon való elképzelése, a temetkezés kopjas és mellékletekkel történő formája, ilyen totemisztikus eredetmondánk, a csodaszarvas monda, tárgyi anyagunkban a halászat vasszerszámai és a gyalom. Török-nomád jellege van egész alföldi gazdálkodásunknak,

állattartásunknak és településünknek. Tőlük származik viseletünk sok darabja, különösen a bőr és nemezholmi s díszítmenyeink néhány népvándorláskori, mágikus eleme.

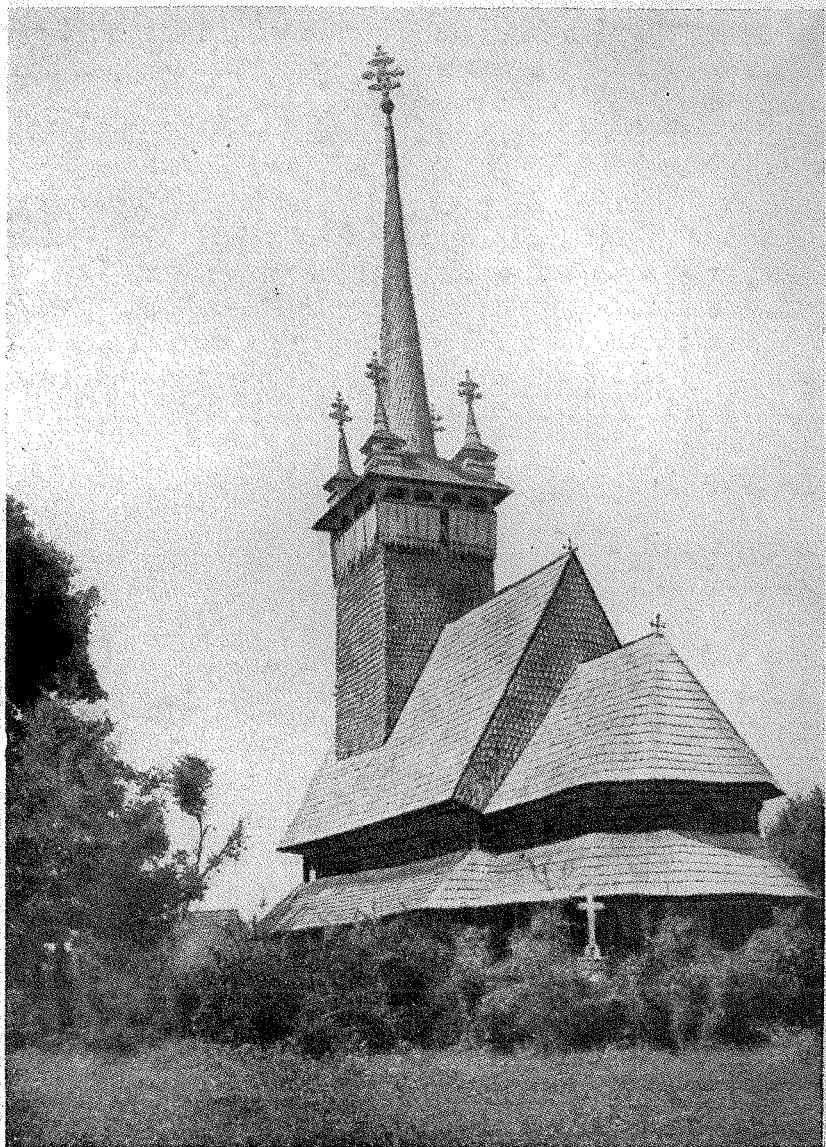
Mindezt a nomád törökséggel csak általánosságban tudjuk kapcsolatba hozni, anélkül, hogy egy-egy kisebb területhez vagy külön néphez tudnánk határozottan kapcsolni. Kivétel talán csak a népzene, melyben máris a legtöbb rokonság a volgai törökséggel mulatható ki. Részletesebb elkülönítés a többi jelenséggel kapcsolatban még a jövő kutatás feladata.

Nem annyira népekhez, mint inkább területhez fűződnek azok a kapcsolatok, melyek a Kaukázus vidékével kötik össze a magyar hagyományt. Ilyenek voltak meséink formai elemei, valószínűleg ide tartozik a pünkösdi király szokása s talán egyik halászati eszközünk is, a füles varsa. Ezt a területet természetesen széles terjedelemben kell érteni a Káspitól, a Kubántorkolat és a Kaukázus közti egész síkságra.

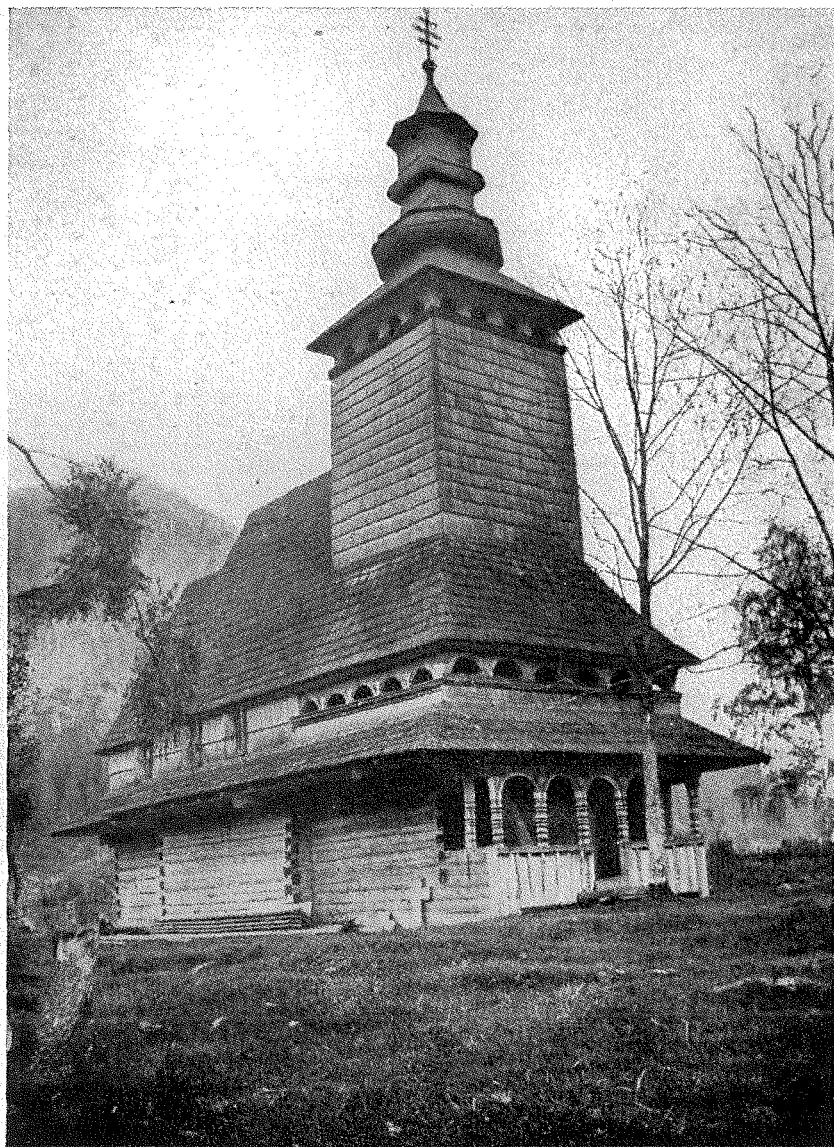
Ezután a görög halászok emléke következik s az oroszország. Az utóbbinak a honfoglalás előtti időkből csak a Dnyeperkörnyéki nagy hatását tudjuk kimutatni halászatunkra. Ezután pedig már csak azok a szórványos átvételek maradnak hátra, melyek a viselet, az építkezés stb. területén újabb időben mutatkoznak ki. Ebben az újabb időben viszont mi adtunk át többet keleti szomszédunknak, a ruténségnek: újabb dalaink nagy tömegét, meséink, hiedelmeink több elemét, viseletbeli hatásokat és a faépítéset nyugati vonásait.

Sokszor azonban még ennyire sem lehet elkülöníteni és kideríteni az eredetét azoknak a hasonlóságoknak, melyek a magyarságot a keleteurópai népekkel összefűzik. Egész földrészén áthullámzó hatások vagy nagyon régi idők közös műveltségének emlékei ezek vagy a hasonló földrajzi környezet hatása minden népnél. Mindenképpen a területi közelség és a közös sors által létrehozott közös keleteurópai sajátosságok.

A magyarságot számos ilyen szál fűzi kelethez: adott és kapott műveltség szálai. De ha a mostani összefoglalásban a keletre vezető szálakat domborítottuk is ki, nem szabad elfelejtenünk, hogy legalább ennyi és ilyen jelentős szál fűzi Európa nyugatához is. Ezer esztendeje él már a magyarság állandó kapcsolatban a nyugattal s amint a népi hatások sorsából is láttuk, a

21. Száldobosi rutén templom (Máramaros m.)
Magyar módra körüljáró tornáccal, négy fiatoronnyal

22. Felsőbisztrai rutén templom. Egyhajós, előtornácos épület
A sisak XVIII. sz.-i barokk forma

nyugati műveltség elemeit is állandóan közvetítette kelet felé. Hogy közben mégsem felejtette el keleti hagyományait és sohasem zárkózott el az elől a világ elől, ahonnan jött s azoktól a népektől, amelyek onnan jöttek, az természetes egyensúlyérzés kére és minden iránt fogékony érdeklődésére vall. Ezek a képességek tették alkalmassá nemcsak a nemzetet, hanem a népet is arra, hogy sokrétű, gazdag és fejlett kultúrát alkosson magának.

IRODALOM

A magyarság néprajza 2. kiad. I—IV. Bp. 1941—43.

Solymossy Sándor: A matriarchátus nyomai a folklórebán. Társadalomtudomány 1921.

» » Keleti elemek népmeséinkben Ethnographia 1922.

» » Hol volt, hol nem volt. Magyar Nyelv. 1922.

» » Népmeséink keleti rokonsága. Akad. Ért. 1922.

» » A vasorrú bába és mitikus rokonai. Ethn. 1927.

» » Magyar ősvallási elemek népmeséinkben Ethn. 1929.

» » Népmeséink sárkány alakja Ethn. 1931.

» » Ősi fejfaformák népünkénél. Ethn. 1930.

Mészáros Gyula: A magyar kerekűkör. A Néprajzi Múzeum Értesítője. 1914.

Sebestyén Gyula: A magyar varázsdob. Ethn. 1900.

Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907.

Róheim Géza: Sámánkodó gyógyítás nyomai egy gyermekversben. Ethn. 1901.

Moravcsik Gyula: A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál. Egyetemes Philológiai

Közlöny 1914.

Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája. Ethn. 1927.

Kerényi Károly: A csodaszarvas az ezeregynapban. Ethn. 1930.

Alföldi András: Kettős királyság a nomádoknál. (Károlyi Á. emlékkönyv 1938.)

Szendrey Zsigmond: Az ősmagyar temetkezés. Ethn. 1938.

Viski Károly: Mi a kopjafa? Népr. Ért. 1910.

Bartók Béla: Népművészet és a szomszéd népek népművésze. Bp. 1935.

Kodály Zoltán: A magyar népzene. A Magyarság néprajza IV. kötetében. Bp., 2. kiad. 1942.

Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Bp. 1887.

Jankó János: A magyar halászat eredete. Bp. 1900.

Jankó János: A Balatonmelléki magyarság néprajza. Bp. 1902.

Bátky Zsigmond: Sirelius, Über die Sperrfischerei bei den finisch-ugrischen Völkern, Helsinki ismertetése. Népr. Ért. 1906.

Gunda Béla: Die Armbrustfallen in Nordasien und ihre ethnologische Bedeutung. Ethnos, 1940. 35—53. l.

Györffy István: A magyar tanya. Földrajzi Közl. 1937.

» » Az alföldi kertes városok. Népr. Ért. 1926.

» » A nagykun tanya. Népr. Ért. 1908.

» » A szilaj pásztorok. Karcag, 1928.

Bátky Zsigmond: Pásztor ivó csanakok. Népr. Ért. 1928.

» » Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Középeurópában.

Ismeretetés. Népr. Ért. 1934.

» » A magyar sátor emlékei. Népr. Ért. 1930.

Balogh Ilona: Magyar fátornyok. 2. kiad. Bp. 1935. Néprajzi füzetek.

Dománovszky György: Magyarország egyházi faépítészet. I. Bereg. m. Bp. 1936.

Gunda Béla: A magyarországi halászó hurkok eredetéhez. Népr. Ért. 1938.

Képeket vettünk át a fentiekben kívül a következő munkákból:

Sirelius, U. T.: Suomen kansanomaista kulttuuria. Helsinki 1919.

Wörter und Sachen. 1909. évf.

Zelenin, D.: Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig. 1927.

Vavroušek, B.: Církevní památky na Podkarpatské Rusi. Prága. 1929.

Malenyay D.: A magyar nép művészete. I. Bp. 1907.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
ELŐSZÓ	5
TERÜLET ÉS NÉPESSÉG	7
A természetes táj képe a Szovjetunióban	9
A Szovjetunió területe, mint természetes földrajzi területegység.....	13
Földtörténeti mult és kéregszerkezet	18
A domborzat nagységei és a felszín tagozottsága, formakincse.....	34
Az éghajlat jellemzése és a klímáövek	66
A hidroszféra jelenségei : folyók, tavak, mocsarak	81
Természetes növénytakaró tájrajzi szerepe és a talajövek	110
A természetes táj egységei	128
Tájékoztató irodalom	142
A KULTÚRTÁJ KÉPE A SZOVJETUNIÓBAN	145
A kultúrtáj eredete és rétegződése	147
A kultúrtáj elemei	191
A kultúrtáj egységei	271
Irodalom	274
A SZOVJETUNIÓ NÉPEI	275
Szláv népek	279
Balti népek	336
Finnugor népek	343
A Kaukázus népei	393
A török népek.....	415
Mongolok	440
A mandzsutunguz népek	442
A szibériai ősnépek.....	444
A MAGYARSÁG NÉPRAJZI KAPCSOLATAI A SZOVJETUNIÓBAN ÉLŐ NÉPEKKEL	451

KÉP-MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.

	Oldal
A Keleti-tenger abráziós partja Észtországban	16
Pusztai rétegekbe vágódott folyó völgye a Pamírban	16
Litvániai morénavidék	16
Északoroszországi tájrészlet	16
Részlet az Uralból	16
Sztyeppvidék Ukrajnában, Mariupolj környékén	16
A Dnyepr magas jobb- és alacsony balpartja Kievnél	16
A Volga eredete a Valdai-hátságban	16
A Volga és a Kama egyesülése. Meredek, magas jobbpart	16
A Volga asszimmetrikus völgye	32
Vásottsziklastáj tavakkal Karéliában	32
Krim déli partjai. Mediterrán növényzet	32
Kaukázus. A Kazbek-csúcs és az Orfcheri-gleccser	32
Grúz hadi út a Kaukázusban a Kazbek-csúccsal	32
A Terek-folyó sellői	32
Baghebi, település a Kaukázusban	32
Erivanj, Szovjet-Örményország fővárosa	32
Az Örmény-Felvidék. Arzin üdülőhely	80
Kövestundra az Ob-öböl mellékén	80
Mocsaras taiga Nyugat-Szibériában	80
Középszakaszkjellegű, kanyargós folyó a szibériai fenyvesövben	80
A Léna Jakutsknál	80
Geológiai ókori homokkőtáblák Közép-Szibériában	80
Hegyvidék Transzbajkáliában	80
A taiga télen	80
Pleisztocénkori fagyottföld Szibériában	80
A Dzsugdzsur-hegység kopár tetői és lejtői	80
A Vjerchojanszki-hegység gyér fenyvesei	80
A hótakarta Cerszkij-hegység Kelet-Szibériában	80
Energikusan feldarabolt tönkhegység a Csukcs-félszigeten	96
Kamcsatkai part-részlet	96
Szichota-Alin erdőborította tetői	96
Glaciális tó a Tien-sanban	96
Az Alai-hegység a Lenin-csúccsal	96
A Balkas-tó parti nádasai	96
Köves sivatag Szovjet-Középázsiaiban	96
Homokfodrok a dűnén	96
Részlet a Kara-kum sivatagból	96
Pusztai sóstó takyr-talaja	96
Birkanyáj Szovjet-Középázsiaiban	176
Szamojéd rénszarvas-szán	176
Havasí birkalegelő Szovjet-Középázsia peremhegységében	176
Őszi búza vetése egy ukrainai szovkhozban	176
Arató-cséplőgép munkában	176
Gabonacséplés (Krim)	176
Szénagyűjtés Kalinyin környékén	176

Gyapottermés Üzbégisztánban	176
Teaültetvény a Rion-medencében	192
Dohánytermés Jalta környékén	192
Ősi öntözőcsatorna Tadzsikisztánban	192
Gyapotföld művelése Kazahsztánban	192
Atek oázisa a Kopet-Dag lábánál	192
Öntözőberendezés egy Amu Darja melletti oázisban	192
Részlet Szamarkand oázisából	192
Elevátor a chersoni kikötőben	192
Mariupolj. Az »Azovsztal« kohómű	240
Kohómű a Donec-szénmedencében	240
Szénbányastelep a Donec-szénmedencében	240
A szegezi cellulóz- és papírgyár	240
Dorongút jakut földön	240
Szamojéd tábor : kúpalakú sátrak, rénszarvas nyáj	240
Kirgizek nyári sátrai	240
Kirgiz téli szállás	240
Nomád téli szállás Üzbégisztánban	256
Volgavidéki kolhoztelep utcája	256
Új házak egy kolhoztelepen	256
Boronaházás falu Leningrád környékén	256
Boronaházás falu a nyugat-sibériai taiga területén	256
Régebbi faházás telepes falu Barnaul környékén	256
Ujdonsült telepes falu a sztyeppövben	256
Falu a Lena partján, a völgylejtőn szántóföldekkel	256
Tatár falu síktetejű házakkal Krim területén	256
Szamarkand. A bazár	256
Szamarkand. A Szir-Dar medresz udvara	256
Vásár egy ukrán kisvárosban (Szorocsinszi)	256
Tobolszk. Széles utcák, sátorostetejű emeletes faházak	256
Tomszk alsó városrésze a Tom partján	256
Szevasztopolj kikötője	256
Moszkva. A Kreml a Moskva-folyó felől	272
Moszkva. Részlet a Kremlből	272
Moszkva. A Vöröstér a Kreml tövében	272
Moszkva. Modern épületek	272
Leningrád. Nevszkij prospekt	272
Szverdlovsk. Új lakóházak	272
Charkov modern főtere	272
Főútvonal Tifliszben	272
Kaukázusi szőlő	288
Marokszedő orosz leány	288
Hegyi juhász a Kárpátokból	288
Orosz leányok a kútnál	288
Ukrán legény jellegzetes kárpáti fajállattal	288
Szénaszárító »abora«	288
Szétszórt hegyi település a Kárpátokban	288

	Oldal
Fehérorosz leány szíve választottjával	288
Orosz faház a Kalinin körzetből	288
Hucul lányok viseletben.....	288
Hucul legények Kárpátukrajnában	288
Osztják vadászszállás	384
Korják rénszarvaszán.....	384
Grúz népi tánc	384
Csukcs szánvezető	384
Öreg abehár férfi	384
Rókavadászat királysással	400
Kazak sólyomvadász	400
Szibériai faragások mammutagyardból	400
Prémbeváltó állomás	400
Kamcsatka. Hálószővés	448
Kamcsatka. Lazacszáritó állvány	448
Csukcs vadász ijjas csapdája	448
Csukcs vadász boronafalú kunyhója.....	448
Jakut világoszlopok madáralakokkal.....	512
Tunguz samán sírja madárvégű oszlopokkal	512
Jakut samán lélekútjának 9 stációja.....	512
Magyar tükörfák.....	512
XIV. századi magyar ruhadíszlemezek	512
Jakut samán, mellén a napot ábrázoló fémkorong	512
Szatomarcsekei fejfák	512
Ugor bálványfák	512
Vogul bálványfák.....	528
Ijjas ürgefogó felállítva	528
Vasas szákosok várják a halat	528
Ijjas ürgefogó. A magyar forma osztják megfelelője	528
Keletázsiai kölyü	528
Stájer kölyü	528
Bjelorusz kézimálmom	528
Kukoricaörlő kézimálmom.....	528
Kontyos kunyhó	528
Zürjén kota	528
Finn csanakok	528
Jasina-Lazsescsina. Rutén templom	544
Szuhai rutén templom	544
Szeklyence. Rutén templom magyar stílusban	544
Száldobosi rutén templom	560
Felsőbisztrai rutén templom	560

SZINES KÉPMELLÉKLETEK.

	Oldal
Nagyorosz nő	48
Kozák lovas	64
Orosz nő	112
Kurd férfi	128
Grúz nő	144
Jakut férfi	160
Szamojéd nő	208
Lapp férfi	224
Tatár nő	304
Kabard férfi	321
Cseremisiz nő	352
Fehérorosz nő	368
Kisorosz férfi	416
Kisorosz nő	432
Lett férfi	480
Litván nő	496

Ber: 453.
Népmese 454.
Hitvilág 472.
Nepzene 511.
Halászat 525.
Vadászat 542.
Mattiadás, földművelés, gazdaság 543.
Fáplálkozás 547.
Diszítőművészet 550.
Építészet 555.